

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
MEVLÂNA ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
MEVLÂNA VE MEVLEVÎLİK ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
MEVLÂNA VE MEVLEVÎLİK ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

HZ. MEVLÂNA'NIN MESNEVÎ'SİNDE ZİTLİKLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Ali TEMİZEL

HAZIRLAYAN

Mojtaba MORADI

KONYA 2015

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
MEVLÂNA ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
MEVLÂNA VE MEVLEVÎLİK ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
MEVLÂNA VE MEVLEVÎLİK ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

HZ. MEVLÂNA'NIN MESNEVÎ'SİNDE ZİTLİKLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Ali TEMİZEL

HAZIRLAYAN

Mojtaba MORADI

KONYA 2015

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin

Adı Soyadı MOJTABA MORADI

Numarası 127201002033

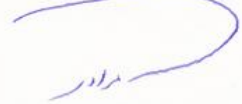
Ana Bilim / Bilim Dalı Mevlâna ve Mevlevîlik Araştırmaları

Programı Tezli Yüksek Lisans

Tezin Adı HZ. MEVLÂNA'NIN MESNEVÎ'SİNDE ZITLIKLAR

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mojtaba MORADI
(İmza)

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Öğrencinin	Adı Soyadı	MOJTABA MORADI
	Numarası	127201002033
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Mevlâna ve Mevlevîlik Araştırmaları
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Ali TEMİZEL
Tezin Adı	HZ. MEVLÂNA'NIN MESNEVÎ'SİNDEKİ ZİTLİKLER	

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “Mesnevî'deki Zıtlıklar” başlıklı bu çalışma 12.08.2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvanı	Adı Soyadı		İmza
1 Doç. Dr.	Ali TEMİZEL	Danışman	
2 Prof. Dr..	Ali GÜZELYÜZ	Asil Üye	
3 Doç. Dr	Nuri ŞİMŞEKLER	Asil Üye	
4 Doç. Dr.	Doğan KAPLAN	Yedek	
5 Doç. Dr.	M. Ali HAIGÖKMEN	Yedek	

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	VII
SUMMARY	VIII
ÖN SÖZ.....	IX
GİRİŞ	12
HZ. MEVLÂNA 'NIN MESNEVÎ' SİNDEKİ ZITLIKLAR	20
SONUÇ	136
KAYNAKÇA	150

Öğrencinin	Adı Soyadı	MOJTABA MORADI
	Numarası	127201002033
	Ana Bilim / Bilim Dalı	MEVLÂNA VE MEVLEVÎLİK ARAŞTIRMALARI
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. ALİ TEMİZEL
	Tezin Adı	HZ. MEVLÂNA'NIN MESNEVÎ'SİNDE ZİTLİKLER

ÖZET

Mevlâna Celâleddin-i Rumi İslâmî düşünce dünyasında ve Farsça şiir söyleyen mütefekkirler arasında en çok bilinen ve tanınan isimlerdendir. Onun büyük eseri Mesnevî-i Manevi altı ciltten ve 26000 beyitten meydana gelmektedir. Eserin isminden de anlaşıldığı üzere bu kitabın formu şiirin mesnevî türündedir ve muhtevası manevidir. Şüphesiz ki Mevlâna, her büyük düşünür gibi hem çağdaş hemde önceki düşünür ve düşüncelerden etkilenmiştir ve bu düşüncenin hiçbir zaman önceki düşüncelerden bağımsız olmadığı anlaşılmaktadır. Bu düşünce süreci, insan hayatında ve insanca yaşanabilecek bir hayatta devam etmektedir. Bundan dolayı Mesnevî gibi mükemmel bir çalışmada özgünlük ve orijinal olmak çok önemlidir, Mesnevî, bu anlamda özgün ve orijinal bir eserdir.

Mevlâna düşüncesinde zıtlık kavramı çok önemlidir ve bu durum Mesnevî'de baştan sona kadar açıkça gözükmektedir. Rumî, zıtlık kavramını genelde eğitim amacıyla kullanmıştır.

Bu çalışmada, Mevlâna'nın Mesnevî-i Manevi isimli eseri, Rumî düşüncesinde incelenerek, tezat kavramı farklı açılardan tespit edildi ve ortaya konuldu. Bu tespitten sonra eserdeki zıtlıklardan birer örnek seçilerek çalışma hazırlandı ve gereksiz uzatmalara da yer verilmedi. Bu tezin hazırlanmasının temel amacı Mesnevî'yi daha iyi anlamak için bir anahtar oluşturmaktır.

Anahtar Sözcükler: Mevlâna, Mesnevi, Zıtlık, 13.yüzyıl.

Öğrencinin	Adı Soyadı	MOJTABA MORADI
	Numarası	127201002033
	Ana Bilim / Bilim Dalı	MEVLÂNA VE MEVLEVÎLİK ARAŞTIRMALARI
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. ALİ TEMİZEL
Tezin İngilizce Adı		The Concept of Contradiction in the Rumi's Mathnawi

SUMMARY

Rumi is widely known among the scholars of Persian and Islamic studies. His major work is *The Mathnawi Manawi* (Spritual Couplets), it contains of six volumes and 26000 lines of Persian poetry. As we can see from the title, the form of this work is Mathnawi (Couplets) but the content is Manawi (Spiritual). There is no doubt that *Rumi*, who himself is a great thinker, was influenced by his predecessors and contemporaries, and great thoughts are not independent from previous human knowledge; this process of knowledge continues all along the human life. However, the importance of a great work relies on its originality and authenticity, and *The Mathnawi* is such an original and authentic work.

The concept of contradiction is very important in *Rumi's* thoughts and it is so obvious in *The Mathnawi*, from the beginning lines to the end of the book. More often, *Rumi* uses contradiction for the educational purposes. In this thesis I try to examine different aspects of the concept of contradiction in *Rumi's* thoughts, by focusing on his *Manawi* (spiritual) book. In order to do this, first I select different examples of contradiction from this book, and then I will refine this list down to avoid repetition and redundancy. The main aim of this research is to provide a key for better understanding of *The Mathnawi Manawi* and *Rumi's* thoughts.

Key Words: Rumi, Mathnawi, Contradiction, 13. Century.

ÖN SÖZ

Mevlâna Celaleddin-i Rumi (1207-1273) güneş kadar meşhur bir zattır. Din, felsefe, edebiyat ve bütün insani bilimlerde Mevlâna'nın etkisi açık ve net bir şekilde görünmektedir. Mevlâna dünya vatandaşı olan bir düşünürdür ve Mevlâna'nın düşünce sistemi insan hakkında nerede bir çalışma olursa olsun, önemli bir yere sahiptir. Mevlâna ve onun düşüncesini tanımak için farklı alanlarda kitaplar ve makaleler yazılmış, seminerler düzenlenmiş ve toplantılar yapılmıştır. Bu çalışmalar insanlık var olduğu sürece de devam edecektir. Bu çalışmada Mevlâna'nın Mesnevi'sinde zıtları bir araya getirdik. Bu zıtlıklar Mevlâna Mesnevîsinde edebî veya mantıksal anlamlarının yanında "bilîş" formülü olarak da kullanmıştır. Ayrıca bu zıtlık formülünü kullanırken Mevlâna'nın asıl amacının okuyucusunu eğitmek olduğunu da düşünebiliriz. Yani, Mesnevîdeki savaş ve barış gibi bir ya da birkaç zıtlığın beyitlerde beraber olması, bize birlik ve beraberlik konusunda yol göstermektedir.

Bu çalışmanın seçilme sebebi aslında yaşadığımız dünyanın tezatlarla dolu bir âlem olmasıdır. Elbette ki bu tezatlar bazen aşırı derecede rahatsız eder. Her İdealist insan beraberlik, dostluk, eşitlik, barış ve çelişkisiz hayat aramaktadır. Savaşlar, anlaşmasızlıklar ve eşitsizlikler hep tezattan dolayı ortaya çıkıyor. Bu tezatları daha iyi tanıdığımız ve bu zıtların birçoğunun hakiki olmadığını bildiğimiz sürece birbirimizi, çevremizi ve dünyamızı daha rahat tanıyabilir ve kabul edebiliriz. Bu marifet barışa ulaşmak için en temel marifetlerdendir. Özgür olma ve özgür düşünce, her zaman ideal, utopiya ve cennet peşinde olan insanın, hayalî yâ da hakiki de olsa en büyük amacıdır diyebiliriz. Mevlâna Celâlettin her idealist düşünür gibi insanlara bir utopiya resmetmeye çalışıyor, kur'an'daki cenneti bir tablo olarak göz önüne alıyor ve ona bakarak Mesnevî beyitlerini söylüyor.

Bu çalışma, girişten, Mesnevîdeki zıtlıkları içeren bölümden ve sonuçtan meydana gelmektedir.

Giriş bölümünde tezatla ilgili yapılan çalışmalara kısaca değinildikten sonra edebiyatta, İslamiyet, Hıristiyanlık ve Zerdüştlük gibi dinlerde, Çin, Heraklis, Hegel, Karl Marks gibi felsefî düşüncelerde ve siyaset alanında zıtlık konusu hakkında açıklamalar yapılmaya çalışıldı.

"Mesnevîdeki Zıtlıklar"ı içeren bölümde, tespit edilen tezatlar Türkçe alfabetik sırayla karşılıklı olarak verildi. Bunların Farsça karşılıkları da orijinal Farsça ile yazıldı. Tespit edilen tezatların yer aldığı beyitler bir veya birden çok olsa da daha çok tezat çeşitlerine yer verebilmek ve böylece bu alanda araştırma yapacak olanlara pratik fayda sağlamak amacıyla yalnızca birer örnek verildi. Bu örnekler verilirken önce Farsça orijinal beyit, daha sonra da

Türkçe tercümesi yazıldı. Türkçesinden sonra beyitin yer aldığı Mesnevi cilt be beyit numarası konuldu.

Tezat konusu ile ilgili Mesnevi beyitlerini seçerken Mesnevî'nin R.A. Nicholson neşri olarak bilinen nüsha esas alınarak Neşr-e Emir Mustean tarafından Tahran'da 1378/1999 yılında yeniden yayınlanan Mesnevî'nin metni kullanıldı.

Bu beyitlerin Türkçe tercümesinde ise Mesnevî'nin Veled Çelebi İzbudak tarafından yapılan ve Millî Eğitim Bakanlığınca “Şark İslam Klasikleri: Mesnevî-Mevlâna I-VI” adıyla İstanbul'da 1990 yılında basılan eserden yararlanıldı.

Burada Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırmaları Enstitüsünün kurucu müdürü olan ve aynı zamanda çalışma konusunun tespitinde yardım eden Doç. Dr. Nuri ŞİMŞEKLER hocama, tezin hazırlanmasında, çalışmanın takibinde ve bitirilmesinde emeği olan danışman hocam Doç. Dr. Ali TEMİZEL'e teşekkür ederim.

Mojtaba MORADI

Konya-2015

GİRİŞ

Dünya edebiyatında Mevlâna'nın Mesnevî-i Manevî'si en önemli eserlerden sayılmaktadır. Bu eseri sadece edebî bir ürün olarak düşünemeyiz. Mevlâna Celâleddin-i Rumî edebiyatı bir araç olarak kullanarak insanlığa hizmet etmeyi amaçlamıştır. Her ne kadar Divan-ı Şems bilinçdışı olsa da Mesnevî-i Manevî bilinçli bir eserdir, yani Mevlâna burada insanlara eğitim vermeye çalışmakta ve bunda daha başarılı olmak için zıt kavramlar üzerine temeller kurmaktadır. Yani daha basit bir dille herkes tarafından kabul edilen prensiplerle yola çıkmaktadır. Mevlâna, dini bir sistemde eğitim almış ve daha sonra insanları eğitmek için kolay, kısa ve anlaşılır yollar bulmuş ve aldığı ham maddeleri kendi düşünce sisteminde pişirmiş ve insana manevi bir yemek olarak sunmuştur. Aslında “mesnevî” bir şiir biçimidir ve başka şairler de bu şekilde şiirler yazılmışlar ve yazmaktadırlar. Ama bu eserin adına Manevî diyebilmekteyiz ve bu maneviyat, marifetle hâsıl olmaktadır. Yani bu eser bir “bilîş” kitabıdır ve amacı maneviyata ulaşmaktır. Yukarıda bahsettiğimiz temellerden olan basitlik, netlik ve doğallık, herkesin bildiği ve kabul ettiği bir temeldir ki hayvanlar bile onu hisseder. Siyah ve beyaz, gece ve gündüz, dar ve geniş, zor ve kolay... gibi binlerce zıtlığın mevcudiyeti, onları daha iyi tanımaya ve aklımızda mevcut şekilleriyle idrak etmemize aracı olmaktadır. Mevlâna hayatın içerisinde sıkça bir arada bulunan zıtlıkları, kitab-ı Manevîsinde kullanmış ve kelimeleri adeta bir hayata dönüştürmüştür.

Zıtlık ve tezat konusu bilim, edebiyat ve felsefede önemli yer almış ve tezatla ilgili olarak birçok çalışma yapılmıştır. Burada bu konuyla ilgili olarak yapılmış bazı çalışmalar örnek olarak sunulmaktadır:

Alparslan EBCİM, 2013, “Zıtlık kavramının sanatın araç olarak kullanımıyla heykel sanatında sorgulanması”, Mersin Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Ebru AYDOĞAN, 2013, “Zıtlık yatırım stratejisinin davranışsal finans yaklaşımı ile değerlendirilmesi: Borsa İstanbul üzerine bir uygulama”, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, Yüksek Lisans Tezi.

Emine ARPAZ, 2014'te “Türkçe ve Fransızca'da zıtlık bildiren zarf tümleçlerinin karşılaştırılarak incelenmesi”, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Fransız Dili Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Hale ÇAĞ, 2010, “David Lodge'ın yerleri değiştirmek adlı romanında yapısal ve yapısalılık boyutu olarak ikili zıtlıklar”, Dumlupınar Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans tezi.

Hülya ÇELİK, 1995, “Kati ve çözülmüş biçimlerin zıtlık ilişkileri üzerine bir deneme”, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

İclal EKERGİL, 2000, “Zihin engelli çocuklara zıtlık kavramını öğretmede doğal dille uygulanan doğrudan öğretim yönteminin etkililiği”, Anadolu Üniversitesi, Eğitim ve Öğretim, Yüksek Lisans Tezi.

İrfan AYDIN, 1994, “Seramik tasarımında' zıtlık kavramının irdelenmesi” Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sanatta Yeterlik, Güzel Sanatlar.

Leyla ŞENTÜRK VARLIK, 1999, “Görsel anlatımda zıtlık ve denge”, Anadolu Üniversitesi, Sanatta Yeterlik, Güzel Sanatlar.

Melike KÜÇÜK, 2006 de İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünde “Zıtlıkları kavuşturmak: Turkish Tales’de Byron Kahramanı’nın Batı ve Doğu’yu bir araya getirmek adına yapmış olduğu romantik arayış” adlı, Çankaya Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı yüksek lisans tez yapmıştır.

Ömer CANTÜRK, 2014, “Türkçe öğretiminde benzerlik/zıtlık paragraflarının yazımına ilişkin uygulamalı bir çalışma”, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans, Türk Dili ve Edebiyatı.

Selçuk BALI, 2009, “Zıtlık ve momentum stratejileri -İMKB- örneği”, Atatürk Üniversitesi, Doktora, İşletme.

Servet BALIKÇI, 2008, “Eklemeli ve bükünlü dillerde sebep-sonuç, etki-amaç, zıtlık-tezat ifade eden yan cümleciklerin söz dizimsel karşılaştırılması”, Fırat Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatı, Yüksek Lisans tezi.

Sultan ZEYDAN, 2008’de dilbilim bölümünde “Türkçedeki zıtlık bağlaçlarının analizi” adlı, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Şemsettin EDEER, 1996, “Resimde zıtlık ve denge”, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanatta Yeterlik Tezi.

Tezatta ilgili tezlerin geneli, dilbilim, edebiyat, eğitim ve öğretim, işletme ve güzel sanatlar bölümünde yapılmıştır. Burada konunun önemini bir kez daha açıkça görebiliriz. Özellikle eğitim ve öğretim Bölümünde “Zihin engelli çocuklara zıtlık kavramını öğretmede doğal dille uygulanan doğrudan öğretim yönteminin etkililiği” başlığıyla yapılan tez bu kavramın öğretimde çok önemli bir rol oynadığını ortaya çıkıyor. Görüldüğü gibi “zıtlık” kavramı o kadar güçlü ve aynı zamanda basit bir kavramdır ki herkes onu anlayabilir ve hatta hayvanlar bile hissedebilirler. Belli ki zihin engelli çocuklara eğitim vermek zor bir şey ama onlara bu kavramla daha çok yardımcı olmak mümkündür.

Türkçe yapılan tezler içerisinde Mevlâna ve Mesnevî ile ilgili tezat konusunda her hangi bir tez ya da çalışma bulunamadı. Sadece, Nuri Şimşekler, bu konuda, “Mevlâna'nın Öğretileriyle Zıtlarla Yaşamayı Öğrenmek” başlıklı bir makale yazmıştır¹. Farsçada Mesnevî ve tezatla ilgili iki çalışma tespit edilebildi. Birisi doktora tezi ve diğeri yüksek lisans tezidir. Bir çalışmada, Siyamek Sohrabi yüksek lisans tezinde “Divân-ı Kebir’in birinci bölümündeki 2000 gazelde yer alan zıtlıkları incelemiş ve Mesnevîdeki zıtlıklarla karşılaştırmıştır. Sohrabi, tezat konusunu, tezinde doğadaki tezat, insanlar arasında tezat ve felsefe, kelam ve irfan açısından incelemiştir. Tez, 2009 yılında, Peyam-i Nur Üniversitesi’nde, Fars dili ve edebiyatı bölümünde yapılmıştır. Mohammad Reza Hesaraki, , 2011 de Tahran Merkez Azad-i İslami Üniversitesi, Fars dili ve edebiyatı bölümünde, “Baztâb-e Tezâd ve Teqâbul der Mesnevî” başlıklı doktora tezinde Mesnevideki tezat konusunu incelemiştir. Bu çalışmada da Mevlâna'nın tezat kavramı daha çok eğitim ve öğretim amacıyla kullandığı ortaya konulmuştur.

Bizim çalışmamız ile İran’da yapılan bu iki çalışmanın ortak noktası tezatlardır, ancak amaç, yöntem, şekil ve muhteva olarak birbirlerinden farklıdır. Bu çalışmanın özelliği, tezat kavramını Mesnevî'nin daha iyi anlaşılması için bir formül olarak ortaya çıkarmaya ve ayrıca Mevlâna'nın bu kavramı daha çok eğitim amacıyla kullandığını da ispatlamaya yönelik olmasıdır.

Bu çalışmada tezat ve zıtlık anlamı farklı açılardan incelenmiştir. Bu vesileyle bakış açılarının benzerlikleri ve farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Burada tezat kavramının edebiyatta, İslamiyet, Hıristiyanlık ve Zerdüştlük gibi dinlerde, Çin, Heraklis, Hegel, Karl Marks gibi felsefi düşüncelerde ve siyaset alanında zıtlık konusu hakkında bazı açıklamalar yapılmaya çalışıldı.

Tezatin lügat anlamı: Karşıtlık, karşıt olma, zıtlık, çelişki, düşmanlık, kontrast, antagonizmadır. Tezatin kavram ve anlamını kısa bir şekilde tanıttikten sonra bu kavram incelenmeye çalışılmıştır. Belli ki tezat bilgi ve öğrenmenin konusudur. Yani öğrenme için bir araç olarak kullanılmaktadır.

1) Edebiyatta tezat

Tezat edebi sanatlardandır ve anlatma, aydınlatma ve güzellik amacıyla birbirine karşıt iki sözü yan yana kullanmaktır. Tezatta hatırlamak güç vardır, dolayısıyla zihnin çalışmaya

¹ Nuri Şimşekler, “Mevlâna'nın Öğretileriyle Zıtlarla Yaşamayı Öğrenmek”, Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri, Düzenleyen: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul-Konya, 8-12 Mayıs 2007, İstanbul, 2010, c.II, ss. 831-850.

sebepler olur. Şiir ve nesirde kullanılıyor ve sadece Farsçaya mahsus bir edebî sanat değildir belki başka dillerde de vardır. Edebiyattaki tezat üç kısımdır:

1.1) Normal tezat: iki farklı anlamlı sözü aydınlatmak, güzellik ve zarafet amacıyla kullanılmaktadır.

گاه نقش دیو و گاه آدم کند گاه نقش شادی و گاه غم کند (مثنوی، جلد 1، بیت 613)

Kudret gergefe bazen şeytan resmi, bazen insan resmi işler; gâh neşe, gâh keder nakşeder (Mesnevi, terc. İzbudak, 1, 613).

Yukardaki beyitte neşe ve keder normal tezattır.

1.2.) Tezat-i tenakuz: bir kelime başka bir kelimenin ret etmeye sebep olur.

می رسید از دور مانند هلال نیست بود و هست بر شکل خیال (مثنوی، جلد 1، بیت 69)

Uzaktan hilâl gibi erişmekte, yok olduğu halde hayal şeklinde var gibi görünmekte (Mesnevi, terc. İzbudak, I,69)

Bu beyitte yok ve var kelimeleri ikisi bir arada olamaz ve bundan dolayı birbirlerine tezat oluşturmaktadırlar.

1.3) Duyusal tezat: İşitme, görme, dokunma ve koklama gibi iki ya da birkaç his ve duyguyu bir arada yansıtan tezattır.

بوی بهبود ز اوضاع جهان می شنوم شادی آورد گل و باد صبا شاد آمد

(غزلیات حافظ، غزل شماره 173)

Dünyanın vaziyetinden iyilik kokusunu duyuyorum, çiçek neşe getirdi ve saba yeli mutlu geldi (Hafız Gazelleri,173.gazel).

Hafız-ı Şirazi bu gazelde “koku almak” yerine, “koku duymağı” kullanmıştır. Koku duymak ifadesinde duygu tezattı vardır.

2) İslam açısından tezat:

وَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ؛ و از هر چیز دو çift آفریدیم، شاید متذکر شوید. (الذاریات، 49).

Düşünüp ibret alınız diye her şeyden (erkekli dişili) iki eş yarattık (Zâriyât Sûresi 51/49). Ayet, dünyanın bütün yaratıklarını içermektedir ve ayetin anlamında bu emrin sebebinin ve amacının eğitim, öğretim, marifet ve tanıma olduğunu açık bir şekilde görmekteyiz.

Hem de her şeyin iki eşten meydana geldiğini ve görünüşte her ne kadar savaş ve çatışma tezat olsa da hakiki anlamda ilişki, doğuş, yaratma ve oluşmadır. Örneğin, bir enerji

veya ışık üretmek için pilin pozitif ve negatif kutuplarının her ikisinin bir araya gelmesi gerekmektedir. İslam öğretilerine göre İblis Allah'ın mahlûkudur ve aynı zamanda onun en büyük düşmanıdır. Yine Kur'ân'a göre insanlar Allah'ın yanında olanlar ve Şeytanın tarafında bulunanlar olmak üzere sürekli savaş iki kısma ayrılırlar. Bu savaş sıcak ya da soğuk savaş olabilir. Bu iki gurup şunlardır:

2.1) Allah taraftarları حزب الله:

فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ. هَمَانَا حِزْبَ اللَّهِ يَبْرُوزُ مِنْدَانِد. (المائدة، 56).

Şüphesiz Allah taraftarları galiplerin ta kendileridir.(Mâide Sûresi, 5/56)

2.2) Şeytan taraftarları حزب الشيطان

أَلَا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ. بدانید که حزب شیطان زیانکارانند.

İyi bilin ki şeytanın tarafında olanlar ziyana uğrayanların ta kendileridir (Mücâdele Sûresi, 58/19).

3) Hristiyanlık açısından tezat

Bu konu Hristiyanlık açısından az çok İslamî bakış açısına benziyor. “Tanrı sevgidir”(İncil: 1. Yuhanna 4). Burada açıkça sevgininin zıttının nefret olduğu anlaşılıyor. Bu tezat, keşmekeş ve savaş, sevgi ve nefret arasındadır. Hristiyanlıkta da İslamda olduğu gibi Şeytan vardır ve ilk günahın sebebidir. Buna göre; iffetli Adam ve kutsal Havva yasak meyveyi yedikten sonra kirlili ve günahkâr oldular. Mesih'in taraftarları ve şeytanın taraftarları arasında savaş sürekli devam etmektedir.

4) Zerdüştlük açısından tezat

Zerdüş, Mesih den yüzyıllar önce yaşamış ve zerdüştlük hala dünyada binlerce takipçisi olan bir düşüncenin ürünüdür. Zerdüş'te göre doğru ve yalan arasında dinmeyen bir savaş vardır. “Sözleri dinleyin ve açık zihinle onlara bakınız ve kendinizi göre bir yol seçin. O ikiz melekler, yaratılışın başlangıcında düşünce ve hayal içinde zahir olmuşlardır. Birisi iyiliği gösteriyor ve diğeri kötülüğü; akıllı insan doğruluğu seçiyor ve akılsız olan yalanı.” (Mehdizade, Kabulî, Durug-e Bozorg, Tehran, 1385/2006, s. 1 (Gata'larda nakil, 30. Hitap, 2. ve 3. Bendler).

Buradaki “karşıtlık” ve “savaş” kavramları, yalan ve doğru, iyilik ve kötülük arasındadır. Doğruluk ve iyiliği Ahura temsil ediyor ve yalancılık ve kötülüğü ise Ehrimen temsil ediyor. Zerdüştlük inancında “kutsal hikmet” anlamında Sepentaminu ve “kötü

düşünce” anlamında Angreminu adlarında iki ikiz melek bulunmaktadır. Birisi, düşüncede, sözde ve amalde Sepentaminu meleğini seçerse bu vesileyle iyilik tanrısı Ahuramazdaya yaklaşabilir. Başka birisi, düşüncede, sözde ve amalde Angreminu meleğini seçerse bu sebeple iyilik tanrısı Ahuradan uzaklaşır ve kötülük tanrısı Ehrimen’e yaklaşır.

5) Çin felsefesinde tezat

“Yin” ve “Yang” kavramları tezat anlamının basit şeklidir. Antik Çin halkına göre bütün statik olmayan fenomenlerde aynı anda birbirini tamalayan iki temel zıtlık vardır. Yin ve Yang zıt kutuplar ve dünyanın zıtlarını temsil ederler. Elbette bundan Yin’in kötü olduğu ve Yang’ın iyi olduğu anlamı çıkmaz. Çünkü Yin ve Yang gece ve gündüz ya da kış ve yaz gibi hayat döngüsünün bir parçasıdır. Ne zaman Yin ve Yang arasında denge varsa o zaman denge ve iyilik hissedilir. Lügat açısından Yin tepenin gölge olduğu kısmı ve Yang tepenin güneş aldığı kısmıdır (دن براون، راز داوینچی، ترجمه ی حسین شهرابی، سمیه گنجی).

Hiçbir şey tamamen Yin, ya da tamamen Yang değildir. Mesela “soğuk su”, “kaynayan su” karşısında “Yin”, ama “buz” karşısında “Yang” dır. “Yin” ve “Yang” birbirine tamamen bağımlı ve birisi var olduğu sürece diğeri de var olmaktadır, yani birisi yoksa diğeri de yoktur. Karanlık olmazsa ışığın bir anlamı yoktur. “Yin” ve “Yang” yeni “Yin” ve “Yang”lara bölünebilirler: Mesela “sıcak”, “soğuk” karşısında Ying’dir, ama sıcak’ın kendisi kaynayan halde “Yang” a ve ılık durumda “Yin”e bölünebiliyor. Soğuk’un kendisi şu şekilde ikiye bölünebiliyor: “Serin” kavramı “Yang” ve “buz gibi” kavramı ise “Yin” dir. Bu düşüncede her şey hiçten ortaya çıkar ve anında Yin-Yang çift kutupluluk zuhur ediyor. Bu kutuplar birbirini dönüştürürler. Bu düşüncenin tezat kavramının üzerine bina edilmiş en derin düşünce olduğu anlaşılıyor ve onun en önemli özelliğinin ise bir değer yargısının bulunmadığı ya da aslında hiçbir yargının olmadığıdır. Ayrıca bu düşünce ile semavi dinler arasında bir benzerlik gözükmemektedir ve bu benzerlik dinlerin irfanı yönünde daha çok tezahür etmektedir.

6) Herakles düşüncesinde tezat

Felsefede, zıtlık kavramına ilk kez *Sokrates* önceki filozoflardan olan Herakles (Milattan önce. 480-540) kullanmıştır. Değişikliğin esası olan zıtlıkların arasındaki çatışma ve çekişme Herakles metafiziğinin temelidir (رجینالد هالینگ دیل، در تاریخ فلسفه ی غرب، ترجمه ی (عبدالحسین آذرنگ، تهران، نشر ققنوس، 1387).

yoktur, dayanıklılığın tek şeklidir. Hiç bir şey hareketsiz ve sabit değildir, her şey hareket halindedir. (adı geçen eser).

Zıtlar savaşıırken birlikte hareket ederler, gelişerek değişime sebep olurlar ve bu süreç bir koordinasyondur. (برتراند راسل. تاریخ فلسفه غرب، جلد اول: فلسفه قدیم. ترجمه نجف دریابندری. چاپ اول.)

(. تهران: شرکت سهامی کتاب‌های جیبی، ۱۳۴۰)

Sağlığı hoşyapan şey hastalıktır. Aynı şekilde açlık tokluğun ve yorgunluk da dinlenmeyi güzel gösterir. (گریگوری برگمن. در کتاب کوچک فلسفه. ترجمه کیوان قبادیان. چاپ نهم. تهران: کتاب)

(آم، ۱۳۸۹)

7) Hegel felsefesinde tezat

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831), Herekles'in ilk kez kullandığı zıtlık kavramını almış ve geliştirerek hakikatleri keşifetmede kendini mahsus bir metoda dönüştürmüş ve diyalektik olarak adlandırmıştır. Tezat ve tenakuz varlığı, tabiat ve fikir gelişiminin şartı olarak biliyordu ve sürekli bir zıttın başka bir zıttan doğduğuna inanıyordu.

Hegel diyalektiğinin dört temeli vardır:

- a) Her şey, bir zaman çerçevesi içinde olduğundan dolayı, geçici ve sınırlıdır.
- b) Her şey, kendi zıddıyla kaimdir.
- c) Ne zaman bir güç zıttını galip gelirse, o zaman değişiklik başlar.
- d) Değişim, daire şeklinde değil, sarmal şeklindedir.

8) Karl Marx felsefesinde tezat

Karl Marx (1818-1883), Hegel düşüncesini takip etmek yoluyla diyalektik ve tezat konusuna dinamizm ve gelişme kazandırdı ve bundan sonra diyalektik siyasi ve içtimai hayata girdi. Marx, Marksizm'in temelini bu olduğuna inanıyordu. Çünkü tarih boyunca toplumlar sınıf mücadelesiyle yaşamışlardır ve çağdaş dünyada da birbiri arasında mücadele olan burjuvazi ve proletarya olmak üzere iki sınıf vardır. Bu iki sınıfın karşılıklı mücadelesinden tarih oluşacaktır. Marksizm, sonuçta proletaryanın kazanacağına ilan ediyor ve böylece özel mülkiyetin bulunmadığı bir toplumun oluşacak ve tüm üretim araçları ve sermaye topluma ait ortak mal olacaktır. Bundan amaç sınıfsız bir topluma yani komünizme ulaşmaktır.

9) Siyasette tezât

Siyasetteki tezât, modern insanın gelişmiş bir oyunudur. En demokratından en diktatörüne kadar tüm devletler, bu oyunun içinde rol alırlar. İki parti kendi aralarında mücadele ederek birisi kendisini mutluluk partisi olarak gösterirken karşısındaki partiyi sefalet partisi olarak göstermeye çalışıyor. İki kişi kendi aralarında tartışırken birisi kendisini iyi ve karşısındakini kötü olarak gösteriyor. Onlar bu gerçek yâda gerçek dışı tartışmalarla ve tezât içinde kendi amaçlarına ulaşmaya çalışıyorlar.

10) Mevlâna'da tezât

Hakikat peşinde olan düşüncelerde, benzerlikler farklılıklardan daha çoktur. Kim bu yolda bir rol oynamışsa az çok hakikatten nasip almıştır. Mevlâna Celâleddin Rumi, Mesnevî'sinde baştan sonuna kadar tezât kavramından faydalanmış ve bu kavramı daha çok eğitim ve aydınlatmak amacıyla kullanmıştır. Zıtlar birbirini tanıtmaya sebep olurlar. Mevlâna bunu bilerek sıkça tezât kullanmıştır. Mesneviden birkaç örnekle konuyu biraz daha açıklayabiliriz:

که نظر بر نور بود آنکه به رنگ ضد به ضد پیدا بود چون روم و زنگ

Evvelâ nura bakılır, sonra renge. Çünkü beyaz ve zenci, birbirine zıt olduğu için meydana çıkar (I,1132).

چون نمی باید همی باید نهان هر ضدی را تو به ضد آن بدان

Zâhiren uzun sürdüğü için de tesiri, gizlidir. Herşeyi, zıddıyla anla (I,1865)!

زآنکه ضد را ضد کند ظاهر یقین زآنکه با سرکه پدید است انگبین

Çünkü yakinen zıt, zıddı gösterir. Ondan dolayı bal, sirke ile görünür (I,3211).

زآنکه هر چیزی به ضد پیدا شود بر سپیدی آن سیه رسوا شود

Haddi hududu olmayanın yanında mahdut olan şey, yok demektir. Allah'dan başka her şey fanidir (II,3373).

بد ندانی تا ندانی نیک را ضد را از ضد توان دید ای فتی

İyi bilmedikçe kötüyü bilemezsin... Ey yiğit zıt, zıddıyla görülebilir (IV,1345).

جز به ضد ضد را همی نتوان شناخت چون ببیند زخم بشناسد نواخت

Zıt olmadıkça zıttı tanınmaz. Yara görülünce onulmaya başlanır (V,599).

Yukardaki örneklerden Mevlâna'nın tezat kavramını öğretmenin ve açıklamanın bir formülü olarak kullandığı görülmektedir.

HZ. MEVLÂNA'NIN MESNEVÎ'SİNDEKİ ZITLIKLAR

Burada Mevlâna'nın altı ciltten oluşan Mesnevî isimli eserinde yer alan tezatlar belirlenerek Türkçe alfabetik sırayla yazıldı. Sonra tezatların yer aldığı beyitlerden birer örnek yazılarak Türkçe tercümeleleri hemen beyitlerin altında verildi.

Abdülâziz- Abdül Uzzâ: عبد العزيز – عبد عزی

گفت نامم پیش حق عبد العزیز

عبدعزی پیش این یک مشت حیز

Çocuk, “Adım, Allah yanında Abdülâziz, fakat bu bir avuç edepsizce göre Abdül Uzzâ (III, 3231)!

Abıhayat- Ölüm zehri: آب حیات – زهر ممات

کوزه ی آن تن پر از آب حیات

کوزه ی این تن پر از زهر ممات

O beden testisi, âbıhayatla doludur, bu beden testisi ölüm zehriyle (VI, 651).

Açgözlülük- Cömertlik: بخل – سخا

لب ببند و کف پر زر برگشا

بخل تن بگذار پیش آور سخا

Dudağımı yum, altın dolu avucunu aç. Ten nekesliğini bırak, cömertliği ele al (II, 1271).

Acı – Tatlı: تلخ – شیرین

هر دو صورت گر به هم ماند رواست

آب تلخ و آب شیرین را صفاست

Her iki suretin birbirine benzemesi caizdir, acı su da, tatlı su da berraktır (I, 275).

Açık- Gizli: هویدا – سر

چون بیابی اش نمانی منتظر

هم هویدا او بود هم نیز سر

Onu buldun mu başkasını beklemezsin gayri. Ortada görünüp duran da odur, gizli olan da o (III, 1419)!

İkinci mısra'nın tercümesi aşağıdaki gibi kısa olsaydı zıtlık fonksiyonuna daha uygun olacaktı: Açık ve gizli olan o.

Açık- Gizli: هویدا - پنهانی

تا نماند در جهان نصرانی

نی هویدا دین و نی پنهانی

Ne yapalım ki dünyada ne açık dindar, ne gizli din tutar bir Hıristiyan kalmasın (I, 343).

Açıklık ve sıcaklık- Hile ve utanmazlık: روشنی و گرمی - حيله و بی شرمی

کار مردان روشنی و گرمی است

کار دونان حيله و بی شرمی است

Erlerin huyu açıklık ve sıcaklıktır. Aşağılıkların işi hile ve utanmazlıktır (I, 320).

Acılık- Tatlı: تلخ - شیرین

از محبت تلخ ها شیرین شود

از محبت مس ها زرین شود

Sevgiden acılıklar tatlılaşır, sevgiden bakırlar altın kesilir (II, 1529).

Acı-Tatlı: تلخ - شیرین

هم ضلال از علم خیزد هم هدی

همچنان که تلخ و شیرین از ندا

Hem sapıklık bilgidен olur, hem doğru yolu buluş... Nitekim acı da rutubetten hâsıl olur, tatlı da (IV, 3010)!

Aciz- Kudret: عجز - قدرت

تا که عجز خود ببینیم اندرآن

قدرت حق را بدانیم آن زمان

Tâ ki onlardan âciz olduğumuzu görelim de Tanrı kudretini bilelim, anlayalım (I, 471).

Adalet- Zulüm: عدل – ظلم

عدل چه بود آب ده اشجار را

ظلم چه بود آب دادن خار را

Adalet nedir? Ağaçlara su vermek. Zulüm nedir? Dikeni sulamak (V, 1089).

Adalet- Zulüm: عدل – ظلم

عدل چه بود وضع اندر موضعش

ظلم چه بود وضع در ناموقعش

Adalet nedir? Bir şeyi lâîk olduğu yere koymak. Zulüm nedir? Lâîk olmadığı yere koymak (VI, 2596).

Adam-Adam olmayan: مرد – نامرد

تا بدین دام و رسن های هوا

مرد تو گردد ز نامردان جدا

Bu hava ve heves tuzaklarıyla ipler, senin erini adam olmayanlardan ayırt etsin (V, 950).

Ağrlık- Çeviklik: گرانبجانی – چالاکى

ما برى از پاک و ناپاکى همه

از گرانبجانی و چالاکى همه

Bizse temizden de münezzehiz, pisten de. Ağrlıktan da arıyız, çeviklik ve titizlikten de! (II, 1755).

Ağlamak- Gülmek: گریه – خنده

آخر هر گریه آخر خنده ایست

مرد آخر بین مبارک بنده ایست

Her ağlamanın sonu gülmektir. Sonunu gören adam, mübarek bir kuldur (I, 819).

Ağlayan- Gülen: گریان – خندان

گر ستانی پاره ای گریان شود

پاره گر بازش دهی خندان شود

O saksı kırıklarından bir parçasını bile alsan ağlamaya başlar; geri verirsen de sevinir, gülmeye koyulur (III, 2637).

Ahret işi- Dünya işi: کار عقبی – کار دنیا

انبیا را کار عقبی اختیار

جاهلان را کار دنیا اختیار

Peygamberlerin, ahret işinde ihtiyarları vardır, cahillerin de dünya işinde (I, 638).

Ahmaklar- Akıllılar: احمقان – عاقلان

احمقان سرور شدستند و ز بیم

عاقلان سرها کشیده در گلیم

Ahmaklar baş oldular da akıllılar başlarını kilime çektiler (IV, 1452)!

Ahmed- Ebucehil: احمد – بوجهل

دست را اندر احد و احمد بزن

ای برادر واره از بوجهل تن

Ahad ve Ahmed'e yapış, ey kardeş, ten Ebucehilinden kurtul (I, 782)!

Akıl- Akılsız: هوش – بی هوش

محرم این هوش جز بی هوش نیست

مر زبان را مشتری جز گوش نیست

Bu aklın mahremi akılsızdan başkası değildir, dile de kulaktan başka müşteri yoktur (I, 14).

Akıl- Can: عقل – جان

چون عمر از عقل آمد سوی جان

بوالحکم، بوجهل شد در بحث آن

Fakat Ömer, akıl âleminden can âlemine gelince can bahsinde Ebülhakem, Ebucehil oldu (I, 1504).

Akıl- Şehvet: عقل – شهوت

عقل ضد شهوت است ای پهلوان

آنکه شهوت می تند عقلش مخوان

Ey yiğit, akıl, şehvetin zıddıdır... Şehveti dokuyan akla akıl deme (IV, 2301).

Akıllı- Ahmak: دانا – غبی

آن یکی در عهد داود نبی

نزد هر دانا و پیش هر غبی

Birisi, Davut Peygamber zamanında her akıllı ve ahmak adamın yanında (III, 1450).

Akıllı- Divane: عاقل – دیوانه

او ز شر عامه اندر خانه شد

او ز ننگ عاقلان دیوانه شد

O halkın şerrinden bir bucağa sindi. Akıllılardan utandı da divane oldu (II, 1434).

Akıllı-Deli: عاقل – مجنون

آن خیالش اندکی افزون شود

کز خیالی عاقلی مجنون شود

Vehmi biraz daha artar, akıllı adam bile vehimle delirir gider (III, 1530).

Akılsızlık-Akıllık: بی هوشی – هوشمندی

باقیانش جمله تاویلی کنند

کاین ز بیهوشی است و ایشان هوشمند

Başkaları umumiyetle tevil ederler; bu akılsızlıktan böyle söylüyor derler. Sanki onların akılları başlarındaymış (III, 1666)!

Aklî bahis- Can bahsi: بحث عقلی – بحث جان

بحث عقلی گر در و مرجان بود

آن دگر باشد که بحث جان بود

Aklî bahis, inci ve mercan bile olsa can bahsi, başka bir bahistir (I, 1501).

Aklı başında-Sarhoş: هشیار – مست

چون که جمله از یکی دست آمده است

این چرا هشیار و آن مست آمده است

Hepsi bir elden geldiği halde neden bunun akli başında, öbürü sarhoş (VI, 1605)?

Alay- Doğruluk: هزل – جد

سیاتم شد همه طاعات شکر

هزل شد فانی و جد اثبات شکر

Bütün suçlarım, şükür olsun, ibadet oldu, alay fena buldu, doğruluk kaldı (II, 3004).

Alçakgönüllülük-Kibir: تواضع – تکبر

ای تواضع برده پیش ابلهان

وی تکبر برده تو پیش شهان

Ey aptal kişilere karşı alçaklık (alçak gönüllülük) gösterip de padişahlara karşı ululanan (kibirlenen) (IV, 2225).

“تکبر” kelimesi için kibir kullanabiliriz ve bu daha kolay anlaşılır, aynı zamanda için تواضع için tevazu kelimesi kullanılabilir. Böylece zıtlık anlamı daha belirgin şekilde ortaya çıkar.

Alçaklık- Şeref: پستی – شرف

آخر آدم زاده ای ای ناخلف

چند پنداری تو پستی را شرف

Ey hayırsız evlât! Nihayet sen Âdemoğlusun, ne vakte dek alçaklığı şeref sayarsın (I, 541).

Aptal kişiler- Padişahlar: ابلهان – شهان

ای تواضع برده پیش ابلهان

وی تکبر برده تو پیش شهان

Ey aptal kişilere karşı alçaklık gösterip de padişahlara karşı ululanan (IV, 2225).

Arık- Semiz: لاغر – فربه

هفت گاو لاغری پر گزند

هفت گاو فربهش را می خورند

Yedi arık ve hasta öküz, yedi semiz öküzü yutmada (VI, 2792).

Arılık- Tortulu: دُرد – صافی

خواب دید او کآن پسر ناگه بمرد

صافی عالم بر آن شه گشت درد

Bir gece rüyasında çocuğunun ansızın öldüğünü gördü. Padişaha âlemin arılığı tortulu bir hal oldu (IV, 3086).

Arş- Ferş: عرش – فرش

چشم و گوش و هوش و گوهرهای عرش

خرج کردی چه خریدی تو ز فرش

Gözünü, kulağını, aklını, arşa ait bütün cevherlerini harcadın... ferş âleminden bunlara karşılık ne satın aldın (III, 2152)?

Arşi- Ferşi: عرشی – فرشی

خاصه شهبازی که او عرشی بود

با یکی جغدی که او فرشی بود

Hele Arşa mensup bir doğanla ferşin malı olan bir yarasa nasıl olur da beraber bulunur (II, 2106)?

Artma- Eksilme: بیشی – کمی

سر خون و نطفه حسن آدمی است

سابق هر بیشیی آخر کمی است

Kanın, meninin sırrı da insanın duygusudur; her artmanın sonu da nihayet eksilme (II, 1826)!

Aşağı- Yukarı: سفلی – علوی

او به سوی سفلی می راند فرس

گر چه سوی علوی جنباند جرس

Çanı yukarılarda çalınsa, Çan sesi yukarılardan gelse bile atını aşağıya doğru sürüp durur (II, 3153)!

Aşağılama ve hasar- İkbal ve onur: ذل و تلف – اقبال و شرف

آنچنان شادند در ذل و تلف

همچو ما در وقت اقبال و شرف

Onlar, biz ikbale erişip yücelince nasıl neşelenirsek horluğa düşüp ellerindeki telef edince öyle neşelenirler (III, 4518).

Aşağılık kişi- Derviş: درویش – مردِ دون

حرف درویشان بدزدد مرد دون

تا بخواند بر سلیمی آن فسون

Aşağılık kişi dervişlerin sözlerini, bir selim kalpli kişiye afsun okumak, onu afsunlamak için çalar (I, 319).

Aşağılık- Yüce: دون – شریف

این بگفت و گریه در شد آن نحیف

که بر او بگریست هم دون هم شریف

O zayıf âşık, bunları söyleyip ağlamaya başladı... Haline aşağılık kişilerde ağladılar, yüce kişiler de (III, 4712)!

Ashabı Şimal- Ashabı Yemin: ذات الشمال – ذات اليمين

تا که خوفت زاید از ذات الشمال

لذت ذات اليمين یرجی الرجال

Bu suretle de Eshabı Şimalden olmaktan korkar durur, erler gibi de Ashabı Yemin'in lezzetini umarsın (II, 1553).

Aşikâr- Gizli: جهر – نهفت

سبطی آن دم در سجود افتاد و گفت

کای خدای عالم جهر و نهفت

İsrail oğlu o anda secdeye kapandı da dedi ki: Ey Allah, ey aşikâr ve gizli işleri bilen (IV, 3498)!

Asıl- Fer': اصل – فرع

مادر فرزند جویان وی است
اصلها مر فرعها را در پی است
Çocuk anası, onu arar; asıllar, mutlaka ferî'leri izler (I, 878).

Aslan- Köpek: شیر – کلب

امتحان شیر و کلبم کرد حق
امتحان نقد و کلبم کرد حق
Hak, beni aslanla köpeği imtihan etmek için yarattı, halisle kalpı ayırt etmek için halk etti
(II, 2673).

Ateş- Nur: نار – نور

اندک اندک آب بر آتش بزن
تا شود نار تو نور ای بوالحزن
Ey gama, kedere dalmış adam! Azar azar ateşe su serp ki ateşin nura dönsün (I, 1333).

Atlas- Hırka: اطلس – دلق

خویشتن را آدمی ارزان فروخت
بود اطلس خویش بر دلقی بدوخت
İnsan kendisini ucuz sattı. Atladı, kendini bir hırkaya yamadı gitti (III, 1001)!

Ayıp- Fahr: ننگ – فخر

در چنان ننگی و آنکه این عجب
فخر دین خواهد که گویندش لقب
Böyle bir ayba sahip olduğu halde şaşılacak şey şurasıdır ki bir de kendisine Fahreddin
lâkabını takmalarını ister (I, 1350)!

Ayıp- Gayb: عیب – غیب

زآنکه نیم او ز عیستان بدست
وآن دگر نیمش ز غیستان بدست
Çünkü insanın yarısı ayıptandır, yarısı gayıptan (II, 3035)!

Ayıp- Gayp: عیب – غیب

عیب های سگ بسی او برشمرد

عیب دان از غیب دان بویی نبرد

Köpeğin ayıplarını bir hayli saydı döktü. Zaten ayıp gören gayp aleminin kokusunu bile alamaz (III, 571).

Ayıp- Şeref: ننگ – نام

دل به دست او چو موم نرم رام

مهر او گه ننگ سازد گاه نام

Gönül, onun elinde mum gibi yumuşaktır. Mührü, gönle gâh ayıp, gâh şeref damgasını basar (II, 1324).

Ayrılık- Vuslat: الفراق – الوصال

گفت جفتش الفراق ای خوش خصال

گفت نه نه الوصالست الوصال

Karısı “Ah ayrılık, ah ayrılık “deyince Bilâl, “Hayır, hayır... Vuslat, vuslat!” dedi (III, 3527).

Ayrılık- Vuslat: فراق – وصال

تا دهد جان را فراقش گوشمال

جان بداند قدر ایام وصال

Bu suretle diler ki ayrıldığı, canım kulağımı bursun, onu tedibetsin de can, vuslat günlerini bilsin (II, 2634).

Ayrılık- Vuslat: فراق – وصل

نیستش درد فراق و وصل هیچ

بند فرع است او نجوید اصل هیچ

Ayrılık ve vuslat derdi onda hiç yok... Fer'e bağlanmış, aslı hiç aramıyor (IV, 1867).

Az- Çok: قلیل – کثیر

سوی خود اعمی شدم از حق بصیر

پس معافم از قلیل و از کثیر

Ben de kendime karşı kör, fakat Allah'ı görür oldum. Şu halde azdan da affedilmişim, çoktan da (III, 677)!

Azdırmak-Doğru yolu gitmek: یغوی به – یهدی به

پس از این یغوی به قوما کثیر

هم از این یهدی به قلبا خبیر

Şu halde bu yapmayın sözü, birçok kişileri azdırır. Birçok kalbi uyanık kişilerde bununla doğru yola gitmiş olurlar (VI, 3661).

Aziz-Alaçalmış: عزیز – خوار

بس عزیزی که به ناز اشکار شد

چون شکارت شد بر تو خوار شد

Nâz- u naimle avlanan nice aziz kişiler vardır ki sana av olsalar sence bayağı görünürler (III, 2688).

Bağlı- Azat: بندی – آزاد

بند بگسل باش آزاد ای پسر

چند باشی بند سیم و بند زر

Ey oğul! Bağlı çöz, azat ol. Ne zamana kadar gümüş, altın esiri olacaksın (I, 19)?

Bağlı- Bağimsız: متصل – جدا

همچو جزو متصل دید او ترا

متصل را کرد تدبیرش جدا

O da seni kendisinin bir cüz'ü görmüştür. Allah'nın tedbiri anaya ilişik olan o cüz'ü ayırmıştır (III, 327).

Bağlı-Bağimsız: متصل – منفصل

متصل نی منفصل نی ای کمال

بلکه بی چون و چگونه و اعتدال

Ey kemâl sahibi Allah ne seninleyim, ne senden ayrı. Seninle keyfiyetsiz, sebebsiz, illetsiz bir haldeyim (III, 1340).

Bahr- Berr: بحر – بر

که حملناهم علی البحری به جان
از حملنا هم علی البر پیش ران
“Ve hamelnâhüm fil berri vel bahri” hükmüne mazharsın. Canını karadan kurtar, denize yürüt (II, 3774)!

Bakır- Altın: مس – زر

همچنین برعکس آن انکار مرد
مس کند زر را و صلحی را نبرد
Bunlar gibi o kötü adamın inkârı da aksine olarak altını bakır haline getirir, sulhu savaş yapar (II, 1649).

Bakır- Altın: مس – زرین

از محبت تلخ ها شیرین شود
از محبت مس ها زرین شود
Sevgiden acılıklar tatlılaşır, sevgiden bakırlar altın kesilir (II, 1529).

Bakma-Bak (Bakmamak- Bakmak): منگر – بنگر

منگر اندر نقش زشت و خوب خویش
بنگر اندر عشق و در مطلوب خویش
Çirkin, güzel nakışlara bakma da kendi aşkına, kendi dileğine bak (III, 1437)!

Bal- Sirke: عسل – سرکه

تو عسل ما سرکه در دنیا و دین
دفع این صفرا بود سرکنگبین
Sen dünyada da balsın, dinde de.. Bizse sirke. Safraya ancak sirkengübin iyi eder, giderir (II, 1867).

Bal- Zehir: شهد – سم

در حق او مدح و در حق تو ذم

در حق او شهد و در حق تو سم

Ona metih olan söz, sana zemdir; ona göre baldır, sana göre zehir (II, 1754)!

Balçık- Gül: گل – گُل

پای تو در گل مرا گل گشته گل

مر ترا ماتم مرا سور و دهل

Senin ayağın balçıkta, bana balçık gül kesilmiş... Sana yas, bana düğün, dernek davul zurna (II, 3554)!

Barış- Savaş: صلح – جنگ

هست بی رنگی اصول رنگ ها

صلح ها باشد اصول جنگ ها

Renklerin asılları, rensizliktir... Savaşların aslı, barışlardır (VI, 59).

Barış- Savaş: صلح – جنگ

بر خیالی صلحشان و جنگشان

وز خیالی فخرشان و ننگشان

Onların barışları da, savaşları da hayale müstenittir. Öğünmeleri de, utanmaları da bir hayalden ötürüdür (I, 71).

Baş- Kuyruk: سر – دُم

هر که او بی سر بجنبد دم بود

جنبشش چون جنبش کژدم بود

Başsız hareket eden, kuyruk olur... Böyle adamın hareketi akrebin hareketine benzer (IV, 1430)!

Baş Sağlığı-Kutlama: تعزیت – تهنیت

هر کجا خواهد فرستد تعزیت

هر کجا خواهد ببخشد تهنیت

Nereye dilerse baş sağlığı haberi yollar, nereye dilerse kutlu olsun derse (III,1888) ...

Basılacak yer- Basılmayacak yer: جای - ناجای

پیشوا چشم است دست و پای را

کو ببیند جای را ناجای را

Elle ayağa kılavuzluk eden gözdür... Basılacak tutulacak yeri de o görür, basılmayacak tutulmayacak yeri de o (IV, 3403)!

Basiret- Körlük: بصیرت - عمی

پس ریای شیخ به از اخلاص ما

کز بصیرت باشد آن وین از عمی

Şu halde şeyhin riyası, bizim ihlâsımızdan daha yeğ. Çünkü o riya basiretten meydana gelmez, bu ihlâs körlükten (II, 3698)!

Bedensiz- Beden: بی بدن - بدن

آن تویی که بی بدن داری بدن

پس مترس از جسم جان بیرون شدن

Sen, bedensiz bir bedene sahıpsin, gayri canının cisminden çıkacağından korkma (III, 1613).

Berrak- Bulanıklık: صفا - غش

تو گمان بردی که کرد آلودگی

در صفا غش کی هلد پالودگی

Sen onun hakkında kötü ve pis iş işledi deyip fena bir zanda bulundun. Su süzülüp durulunca, berrak bir hale gelince bu berraklıkta bulanıklık ve tortu kalır mı, süzülüş suda tortu bırakır mı (I, 231)?

Beyaz- Zenci: روم - زنگ

که نظر بر نور بود آنکه به رنگ

ضد به ضد پیدا بود چون روم و زنگ

Evvelâ nura bakılır, sonra renge. Çünkü beyaz ve zenci, birbirine zıt olduğu için meydana çıkar (I, 1132).

Burada “beyaz” anlamında kullanılan روم Rum kelmesini “kral/krallık” anlamında ve زنگ kelimesini ise “köle/kölelik” anlamında kullanılırsa zıtlık başka bir açıdan dah ortaya çıkar.

Bilgisizlik- Bilgi: جهل – دانش

مشت بر هم می زدند از ابلهی

پر بدند از جهل وز دانش تهی

Ahmaklıktan birbirlerini yumruklamaya koyuldular. Bilgisizlikle dolu, bilgiden boş adamlardı bunlar (II, 3686).

Bilirsin- Bilmezsin: بدانی – ندانی

هم به نسبت گیر این مفتوح را

که بدانی و ندانی نوح را

Nuh’u hem bilirsin, hem bilmezsin, değil mi? İşte bunu da bu âyetle hadiste izhar edilen mânaya kıyas et (III, 3686)!

Bir- İki: یک – دو

شیشه یک بود و به چشمش دو نمود

چون شکست او شیشه را دیگر نبود

Şişe birdi onun gözüne iki göründü. Şişeyi kırınca ne o şişe kaldı, ne öbürü (I, 331)!

Burada “bir” kelimesi vahdeti ve tekliği ifade etmektedir. “İki” kelimesi ise kesret ve çokluğu ifade etmektedir ve bu bakımdan birbirlerine zıttırlar.

Birbirlerine bitişik- Birbirlerinden ayrı: به هم پیوسته – از هم جدا

راسخان در تاب انوار خدا

نی به هم پیوسته نی از هم جدا

Birbirlerine bitişik ve birbirlerinden ayrı olmayan bu yıldızlar, Tanrı nurlarının ışığında dururlar (I, 756).

Bozmak- Düzenmek: مفسده – مصلحه

چون که جزو باد دم یا مروحه

نیست الا مفسده یا مصلحه

Mademki cüz’i olan nefes rüzgârı yahut yelpazenin çıkardığı yel bile ya bir şeyi bozmak, ya bir şeyi düzene koymak için esmekte (IV, 139).

Bu ne keder- Bu ne zevk: وا حرب – وا طرب

جفت او دیدش بگفتا واحرب

پس بلالش گفت نه نه واطرب

Karısı görüp “Ah, bu ne elem, bu ne keder” dedi. Bilâl, “Hayır hayır... Bu ne zevk ve ne neşe (III, 3518).

Buğday- Saman: گندم – کاه

واجب است اظهار این نیک و تباه

همچنانک اظهار گندم ها ز کاه

Buğdayları samandan ayırmak nasıl lâzımsa bu iyiyi de kötüyü de ayırmak vâcip (IV, 3027).

Büyü- Büyüyü bozan: سحر – ضد سحر

سحر و ضد سحر را بی اختیار

زین دو آموزند نیکان و شرار

İyilerle kötüler büyüü ve büyüü bozan şeyleri bu iki melekten öğrenirler (V, 622).

Cafer-i Tayyar- Cafer-i Tarrar: جعفر طیار – جعفر عیار

جعفر طیار را پر جاریه است

جعفر عیار را پر عاریه است

Cafer-i Tayyar’ın kanadı kendindedir, Cafer-i Tarrar’ın kanadı ise iğreti (II, 3565).

Çağırılmış- Çağırılmamış: خوانده – ناخوانده

نبت را چه خوانده چه ناخوانده

هست پای او به گل در مانده

Otu, ha çağırmışsın, ha çağırılmamışsın... Ayağı toprağa kakılmış kalmıştır (IV, 2896).

(Ot iste çağrılınsın ister çağırılmasın...ayağı toprakta kala kalmıştır.)

Cahillik- Bilgi: جهل – علم

کفر جهل است و قضای کفر علم
هر دو کی یک باشد آخر حلم و خلم

Küfür, cahillikten meydana gelir, fakat küfrün takdiri, Allah'nın bilgisidir, (Allah, kâfirin kâfirliğini ezelde bilir, bildiği gibi de zuhur eder). Rüya ve mülâyimlik mânasına gelen hilm ile, sümük mânasına gelen hilm nasıl bir olur (III, 1371)?

Caiz- Caiz olmayan: لا يجوز – يجوز

که همی دانم يجوز و لایجوز
خود ندانی تو یجوزی یا عجزوز

Be hey âlim, sen, ben caiz olan şeylerle caiz olmayanları bilirim dersin ama kendin caiz misin, işe yarar mısın, yoksa bir kocakarı mısın? Bundan haberin yok (III, 2650)!

Çakal- Tavus: شغال – طاووس

های ای فرعون ناموسی مکن
تو شغالی هیچ طاوسی مکن

A firavun, ululanıp durma. Sen bir çakalsın, tavusluk dâvasına kalkışma (III, 783).

Can- Cisim: جان – جسم

راه جان مر جسم را ویران کند
بعد از آن ویرانی آبادان کند

Can yolu, mutlaka cismi viran eder, onu yıktıktan sonra da yapar (I, 306).

Can- Kan içici: جان – خون آشام

حیله کرد انسان و حیله اش دام بود
آن که جان پنداشت خون آشام بود

İnsan hile etti ama hilesi kendisine tuzak oldu... can sandığı, kan içici bir düşman kesildi (I, 918)!

Can meyli- Ten meyli: میلِ جان – میلِ تن

میلِ جان در حکمت است و در علوم

میلِ تن در باغ و راغ است و کروم

Can, hikmete, bilgilere... Ten, bağa, bahçeye, üzüme meyleder (III, 4438).

Cari-Duran: روان – واقف

او روان است و تو گویی واقف است

او دوان است و تو گویی عاکف است

O ırmak akıp gitmektedir, fakat sen ona duruyor dersin... o koşup gelmektedir, sen onu bir yere kımldamıyor sanırsın (II, 3293).

Çavuşluk- Âciz: سرهنگی – عاجز

پس تو سرهنگی مکن با عاجزان

زآنکه نبود طبع و خوی عاجز آن

Gayrı sende âcizlere çavuşluk etme. Çünkü bu vazife âcizlerin huyu ve tabiatı değildir (I, 633).

Cebir- İhtiyar: جبر – اختیار

بر درخت جبر تا کی برجهی

اختیار خویش را یک سو نهی

Cebir ağacına ne vakte dek sıçrayıp çıkacak, ihtiyarını bir yana bırakacaksın (IV, 1394)?

Cefa- Devlet: جفا – دولت

ای جفای تو ز دولت خوب تر

و انتقام تو ز جان محبوب تر

Ey cefası devletten daha güzel, intikamı candan daha sevimli dilber (I, 1566)!

Cefa- Vefa: جفا – وفا

ای ز تو مر آسمان ها را صفا

ای جفای تو نکوتر از وفا

Ey göklere saflık veren, ey cefası vefadan daha iyi olan (II, 1875)!

Cehennem- Cennet: دوزخ – جنت

دوزخ و جنت همه اجزای اوست
هر چه اندیشی تو او بالای اوست

Cennet, cehennem... Hepsi onun cüzileri. Ne düşünürsen, O, o düşünceden de üstün (II, 3106).

Cehil- İlim: جهل – علم

گر به جهل آییم آن زندان اوست
ور به علم آییم آن ایوان اوست

Cehil bahsine gelirsek o Tanrı'nın zindanıdır; ilim bahsine gelirsek onun bağı ve sayvanı (I, 1510).

Cemiyet-i hâtır- Tefrika: جمعیت – تفرقه

از حدیث شیخ جمعیت رسد
تفرقه آرد دم اهل حسد

Şeyhin sözü, insana cemiyet-i hâtır verir, hasetçilerin nefesi ise tefrika (II, 3699).

Cennet bahçesi- Cehennem çukuru: روضه – حفره

گورها یکسان به پیش چشم ما
روضه و حفره به چشم اولیا

Bütün mezarlar bizce bir. Fakat velilerin gözünde kimisi cennet bahçesi, kimisi cehennem çukuru (IV, 3536)!

Cevher- Araz: جوهر – عرض

پس بود دل جوهر و عالم عرض
سایه ی دل چون بود دل را عرض

Şu halde gönül cevherdir, âlem araz. Gönülün gölgesi, nasıl olur da gönüle maksat olur (III, 2266)?

Cevher- Araz: جوهر – عرض

آنکه دل جوهر بود گفتن عرض

پس طفیل آمد عرض جوهر عرض

Çünkü gönül cevherdir... söz söylemekse araz. Bu yüzden araz, âriyettir, maksat cevherdir (II, 1761).

Çevik- Gevşek: چُست – سُست

ظاهرش می گفت در ره چست شو

وز اثر می گفت جان را سست شو

Sözünün dış yüzü, yolda çevik ol, diyordu. Ardından da cana, gevşek ol demekti (I, 448).

Çevik- Tembel: چُست – کاهل

هر لقب کاو داد او مبدل نشد

آن که چستش خواند او کاهل نشد

O, eşyaya ne lâkap verdiyse değişmemiştir; çevik dediği tembel çıkmamıştır (I, 1236).

Ciddi şey- Lâtife: جد – هزل

هر جدی هزل است پیش هازلان

هزل ها جد است پیش عاقلان

Her ciddi şey, maskaralara göre maskaralık, şakadır... Fakat akıllara göre de lâtifeler, ciddidir (IV, 3559).

Çıkmak- İnnek: عروج – نزول

هكذا تعرج و تنزل دایما

ذا فلا زلت علیه قایما

İşte böylece en güzel sözleri söyledikçe hep böyle sözlerin çıkmakta, Tanrı rahmeti inmektedir ve bu iki hal sende daimîdir (I, 886).

Çirkin- Güzel: زشت – خوب

منگر اندر نقش زشت و خوب خویش

بنگر اندر عشق و در مطلوب خویش

Çirkin, güzel nakışlara bakma da kendi aşkına, kendi dileğine bak (III, 1437)!

Çirkin- Güzel: زشت – نغز

فرق زشت و نغز از عقل آورید

نی ز چشمی کز سیه گفت و سپید

Çirkinle güzeli, akılla ayırt edin; şu karadır, bu ak diyen gözle değil (VI, 2967).

Çirkin- Güzel: زشت – نغز

زشت ها را نغز گرداند به فن

نغزها را زشت گرداند به ظن

Gözbağcılıkla çirkinleri güzelleştirir, güzelleri, çirkin bir şeyle sokar (III, 4071).

Çirkinlik- Güzellik: شین – زین

پس صبا گفتند باعد بیننا

شیننا خیر لنا خذ زیننا

Seba'lılar da “Şehirlerimiz birbirine çok yakın, onları uzaklaştır. Kötülük, çirkinlik bize daha iyi, bizim ziynetimizi güzelliğimizi al (III, 368).

Cism- Can: جسم – جان

آن تویی که بی بدن داری بدن

پس مترس از جسم جان بیرون شدن

Sen, bedensiz bir bedene sahipsin, gayri canının cisminden çıkacağından korkma (III, 1613).

Cisme mensup olanlar-Ruhaniler: جسمانیان – روحانیان

حمله بردند اسپه جسمانیان

جانپ قلعه و دژ روحانیان

Cisme mensup askerler, ruhanilerin kalelerine saldırırlar (IV, 2441).

Çok-Az: بیش – کم

کم نخواهد گشت دریا زین کرم

از کرم دریا نگردد بیش و کم

Deniz, bu kereminden dolayı eksilmez; ihsanı yüzünden aşağılaşmaz (I, 1165).

Çokluk- Birlik: تفرقه – نفس واحد

تفرقه در روح حیوانی بود

نفس واحد روح انسانی بود

Çokluk, ruhu Hayvanidedir, Ruhu insani ise birdir (II, 188).

Çorak- Yeşillik ve tazelik: شوره – سبزه و تر

خفص و رفع این زمین نوعی دگر

نیم سالی شوره نیم سبزه و تر

Şu yerin yücelip alçalışı da bir başka çeşittir. Yılın yarısında çorak bir hale gelir, yarısında yeşerir, tazeleşir (VI, 1849).

Çözmek- Bağlamak: حل – عقد

چون کفم زین حل و عقد او تهی است

ای عجب این معجیبی من ز کیست

Bu işleri bağlayıp çözmek elimde değil, değil de yine de bu ululanmam, bu kendimi beğenmem nedir (VI, 2327)?

Cüzi- Külli: جزو – کل

جزو ها را روی ها سوی کل است

بلبلان را عشق با روی گل است

Cüzülerin yüzü, külle doğrudur. Bülbüllerin aşkı güledir (I, 763).

Dal- Kök: سر – بُن

قبض دیدی چاره ی آن قبض کن

زآنکه سرها جمله می روید ز بن

İç sıkıntısı görünce ona bir çare bul. Çünkü dallar, hep kökten meydana gelir (III, 362).

Dar- Geniş: فراخ – تنگ

وقت تنگ است و فراخی این کلام

تنگ می آید بر او عمر دوام

Gün dar... Halbuki bu söz, o kadar geniş ki bütün bir ömür bile ona az gelir (IV, 1485)!

Darlık- Genişlik: گشاد – تنگی

هست مادر نفس و بابا عقل راد

اولش تنگی و آخر صد گشاد

Ana nefistir... Baba da cömert akıl. Akla uyan önce daralır ama sonunda yüzlerce genişliğe uğrar (VI, 1437).

Darüsselam- Melamet yurdu: دارالسلام – دارالملام

گفت ای شه هستم از دارالسلام

آمده از ره در این دارالملام

Adam dedi ki: Darüsselam'danım, oradan yola çıktım, bu melamet yurduna düştüm (V, 1135).

Değersiz şey- Değerli şey: ناچیز – چیز

آن سزد از تو ایا کحل عزیز

که بیابد از تو هر ناچیز چیز

Fakat ey aziz sürme, senden her değersiz şey, değer bulur, bir şey olur; sana bu lâyıktır (II, 1870).

Demir çeken- Saman çeken: آهن ربا – کهربا

قهر و لطفی چون صبا و چون وبا

آن یکی آهن ربا وین کهربا

Allah'ın kahrı vebaya, lütfu da sabah yeline benzer. Birisi demiri çeker, öbürü saman çöpünü (V, 2128).

Demir- Mum: آهن – موم

در کف داود که آهن گشت موم

موم چه بود در کف او ای ظلوم

Be zâlim, Davut'un elinde demir mum haline gelir, erirdi, artık onun avucunda mum ne oluyor (II,1483)?

Deniz- Kıyı: دریا – ساحل

چون ز دریا سوی ساحل بازگشت

چنگ شعر مثنوی با ساز گشت

Denizden tekrar kıyıya dönünce Mesnevi şiirinin çengi de düzeldi, çalınmaya başlandı (II, 5).

Dert- Derman: درد – درمان

جان من سهل است جان جانم اوست

دردمند و خسته ام درمانم اوست

Benim hayatım bir şey değil, asıl canımın canı odur. Ben dertliyim, hastayım dermanım o (I, 44).

Dert- Şifa: درد – شافی

از محبت دردها صافی شود

از محبت دردها شافی شود

Sevgiden tortulu, bulanık sular, arı duru bir hale gelir, sevgiden dertler şifa bulur (II, 1530).

Diken- Diken söken: خارکُن – خارکُن

خارکُن در قوت و برخاستن

خارکُن در پیری و در کاستن

Diken kuvvetlenmekte, büyümekte, diken sökecekse ihtiyarlamakta, kuvvetten düşmekte (II, 1237).

Diken- Gül bahçesi: خار – گلزار

آتش حرص از شما ایثار شد
و آن حسد چون خار بد گلزار شد

Hırs ateşini attınız; o ateş diken gibiydi, gül bahçesine döndü (II, 2562).

Dikilmeksiz- Dikilmiş: بی دوختن - بردوخته

هر دو بحری آشنا آموخته
هر دو جان بی دوختن بردوخته

Her ikisi de âşinalık (yüzgeçlik) öğrenmiş bir tek denizdi, her ikisi de dikilmeksizin birbirine dikilmiş, bağlanmışlardı (I, 75).

Dikiyorsunuz- Söküyorsunuz: می دوزید - برمی درید

سعیکم شتی تناقض اندرید
روز می دوزید شب بر می درید

“Çalışmanız ayrı ayrı; aykırılıklar içindediniz” Gündüz dikiyorsunuz gece söküyorsunuz (V, 256)!

Dikmek- Yırtılmak: دوختن - تفتیق

جهد فرعونى چو بی توفیق بود
هر چه او می دوخت آن تفتیق بود

Firavunun çalışıp çabalaması, Allah ihsânı olan muvaffakiyete ulaşmamıştı. Allah muvaffakiyet vermediği için de diktiği yırtılıp sökülüyordu (III, 840).

Dil- Dile düşmeyen: زبان - بی زبان

گرچه تفسیر زبان روشنگر است
لیک عشق بی زبان روشتر است

Dilin tefsiri gerçi pek aydınlatıcıdır, fakat dile düşmeyen aşk daha aydındır (I,113).

Dilenci-Sultan: گدا - سلطان

هر که دور از دعوت رحمان بود
او گداچشم است اگر سلطان بود

Allah davetinden uzak olan, sultan bile olsa gözü açıktır (II, 588).

Dilsiz- Söyleyen kişi: گنگ – ناطق

دایما هر کر اصلی گنگ بود

ناطق آن کس شد که از مادر شنود

Anadan doğma sağır, daima dilsizdir de... Söyleyen kişi, sözü önce anasından duymuştur (IV, 3039).

Dış- İç: ظاهر – باطن

سر پنهانست اندر صد غلاف

ظاهرش با توست و باطن بر خلاف

Yüz tane kılıf içinde gizli sırdır. Dışı, sana malûmdur ama içi aksine (I, 341).

Doğan- Baykuş: شهباز – جغد

خاصه شهبازی که او عرشی بود

با یکی جغدی که او فرشی بود

Hele Arşa mensup bir doğanla ferşin malı olan bir yarasa nasıl olur da beraber bulunur (II, 2106)?

Buradaki جغد kelimesinin anlamı “yarasa” değil, “baykuş”tur.

Doğan- Kuzgun: باز – زاغ

زآنکه او باز است و دنیا شهر زاغ

دیدن نا جنس بر ناجنس داغ

Çünkü o, doğan kuşudur, dünya şehriyse kuzgun. Kendi cinsinden olmayanı görmek insanı yaralar (V, 896).

Doğru adam- Yalancı: صادق – کاذب

جنش هر کس به سوی جاذب است

جذب صادق نه چو جذب کاذب است

Herkesin hareketi kendisini çeken ne yandaysa o taraftadır... Doğru adamın çekişi, yalancının çekişine benzemez (IV, 1321).

Doğru görüş- Şaşı görüş: راست بینی – حول

چون ز یک سرمه است ناظر را کحل
از چه آمد راست بینی و حول

Bakanın gözüne çekilen sürme, aynı sürme. Doğru görüşle şaşı görüş nereden çıkıyor (VI, 1608)?

Doğru- Kırmak: درست – شکست

گه بلندش می کند گاهیش پست
گه درستش می کند گاهی شکست

Onu gâh yüceltir, gâh alçaltır. Gâh doğrultur, gâh kırar (II, 1301).

Doğru sabah- Yalancı aydınlık: صبح صادق – صبح کاذب

چون همه انوار از شمس بقاست
صبح صادق صبح کاذب از چه خاست

Bütün nurlar, ebedîlik güneşindedir de doğru sabahla, yalancı aydınlık nasıl meydana geliyor (VI, 1607)?

Doğru- Yanlış: راست – دروغ

یک فسانه راست آمد یا دروغ
تا دهد مر راستی ها را فروغ

Bir misal, ister doğru olsun, ister yanlış... doğrulukları aydınlatsın da (II, 1046).

Doğru- Yanlış: صواب – ناصواب

کس نسازد نقش گرمابه و خضاب
جز بی قصد صواب و ناصواب

Doğru, yanlış, bir şey düşünmeksizin ne kimse hamama bir resim yapar, ne bir yeri boyar (IV, 3000)!

Doğrucu- Mecaz: حق – مجاز

فرق آنکه باشد از حق و مجاز

که کند کحل عنایت چشم باز

İnayet sürmesi gözünü aydınlatır, açarsa doğrucuyla mecazı o vakit ayırt eder, anlarsın (IV, 3465)!

Fışkı-Misk: مُشک – پُشک

ور نه پشک و مشک پیش اخشمی

هر دو یکسانند چون نبود شمی

Yoksa koku almayan adama mis de bir, fışkı da... Değil mi ki koku almıyor (IV, 3466)!

Doğruluk- Yalan: دروغ – صدق

جوهر صدقت خفی شد در دروغ

همچو طعم روغن اندر طعم دروغ

Ayran içinde yağ nasıl gizliyse, doğruluk cevherinde yalan da gizlidir (IV, 3030).

Doğu-Batı: مشرق – مغرب

فکر کآن از مشرق آید آن صباست

و آنکه از مغرب دبور با وباست

Doğudan gelen düşünce sabah yelidir... Batıdan gelen ufunetli cenup yeli (IV, 3055)!

Dolu- Boş: پر – تهی

مشت بر هم می زدند از ابلهی

پر بدند از جهل وز دانش تهی

Ahmaklıktan birbirlerini yumruklamaya koyuldular. Bilgisizlikle dolu, bilgiden boş adamlardı bunlar (II, 3686).

Dolu- Boş: پر – خالی

باز صندوقی پر از قرآن به است

زآنکه صندوقی بود خالی به دست

Fakat Kur'an'la dolu sandık, boş sandıktan iyidir elbet (III, 1398).

Dopdolu- Bomboş: پر - تهی

این صدا در کوه دل ها بانگ کی است
گه پر است از بانگ این که گه تهی است

Gönül dağlarındaki bu ses kimin? Bu dağ, gâh sesle dopdolu, gâh bomboş ve sessiz (II, 1327).

Dost- Düşman: دوست - خصم

دوست بینی از تو رحمت می جهد
خصم بینی از تو سطوت می جهد

Dost görürsen sevgin kaynar, düşman görürsen kızar, öfkelenirsin (V, 2132).

Dostluk- Düşmanlık: دوستی - دشمنی

دوستی بی خرد خود دشمنی است
حق تعالی زین چنین خدمت غنی است

Akılsız dost, zaten düşmandır. Ulu Allah, bu çeşit hizmetlerden ganidir (II, 1734).

Dünya hikmeti- Din hikmeti: حکمت دنیا - حکمت دینی

حکمت دنیا فزاید ظن و شک
حکمت دینی پرد فوق فلک

Dünya hikmeti, zannı, şüpheyi artırır, din hikmetiyse insanı feleğin üstüne çıkarır (II, 3203).

Dünya hissi- Din hissi: حس دنیا - حس دینی

حس دنیا نردبان این جهان
حس دینی نردبان آسمان

Dünya hissi, bu cihanın merdivenidir, din hissida göklerin merdiveni (I, 303).

Dünya malı- Ahiret mülkü: مال دنیا - ملک عقبی

مال دنیا دام مرغان ضعیف
ملک عقبی دام مرغان شریف

Dünya malı zayıf kuşların tuzağıdır... ahiret mülkü, yüce kuşların tuzağı (IV, 647)!

Duru su- Toprakta gizlenmiş: صافی – کدر

گفت یا عمر چه حکمت بود و سر

حبس آن صافی در این جای کدر

Duru su, toprakta gizlenmiş; sâf can cisimlerde mukayyet olmuş, sebebi nedir?” dedi (I, 1515).

Düşman- Dost: دشمن – دوست

دشمن ارچه دوستانه گویدت

دام دان گرچه ز دانه گویدت

Düşman her ne kadar dostça söylerse de, her ne kadar taneden, yemden bahsederse de sen onu tuzak bil (I, 1192)!

Düşmanlık- dostluk: عداوت – یاری

بس عداوت ها که آن یاری بود

بس خرابی ها که معماری بود

Nice düşmanlıklar vardır ki dostluğa çıkar. Nice yıkılmalar vardır ki yapılmaya döner (V, 106).

Duvar- Kapı: دیوار – در

با تو دیوار است با ایشان در است

با تو سنگ و با عزیزان گوهر است

Sana duvardır ama onlara kapı. Sana taşdır ama azizlere inci (II, 166)!

Ebu Cehil karpuzu- Hurma: حنظل – خرما

حنظل از معشوق خرما می شود

خانه از همخانه صحرا می شود

Ebu Cehil karpuzu, sevgili yüzünden hurma kesilir, ev, evdeki dost yüzünden ova olur (III, 539).

Ebu Museylim- Ahmet: بومسیلم – احمد

شیر پشمین از برای کد کنند

بو مسیلم را لقب احمد کنند

Dilenmek için yünden aslan yaparlar. (Yol aslanlarının şekline bürünür, onlar gibi görünürler), Ebu Museylim’e Ahmet lâkabı verirler (I, 321).

Ebu Müseylim- Muhammed: بومسیلم – محمد

بومسیلم را لقب کذاب ماند

مر محمد را اولوالالباب ماند

Ebu Müseylim’in lâkabı yalancı olarak kaldı, Muhammed’e de akıllar sahibi dendi (I, 322).

Ebül Hakem- Ebu cehil: بوالحکم – بوجهل

بوالحکم نامش بد و بوجهل شد

ای بسا اهل از حسد نااهل شد

Adı Ebül Hakem’di. Ebu cehil oldu. Nice ehliyetli kişiler vardır ki haset yüzünden naehil olup kalmışlardır (II, 809)!

Ebülhakem- Ebucehil: بوالحکم – بوجهل

چون عمر از عقل آمد سوی جان

بوالحکم، بوجهل شد در بحث آن

Fakat Ömer, akıl âleminden can âlemine gelince can bahsinde Ebülhakem, Ebucehil oldu (I, 1504).

Ecel rüzgârı- Gül bahçelerinden esip gelen rüzgâr: باد اجل – نسیم یوسفان

همچنین باد اجل با عارفان

نرم و خوش همچون نسیم یوسفان

Böylece ecel rüzgârı da âriflere gül bahçelerinden esip gelen rüzgâr gibi lâtif ve hoştur (I, 860).

Edep- Edebi olmayan kimse: ادب – بی ادب

از خدا جوییم توفیق ادب

بی ادب محروم شد از لطف رب

Tanrı'dan edebe muvaffak olmayı dileyelim. Edebi olmayan kimse Tanrı'nın lûtfundan mahrumdur (I, 78).

Edepsiz- Edepli: بی ادب – با ادب

بی ادب تر نیست کس زو در جهان

با ادب تر نیست کز زو در جهان

Dünyada ondan edepsiz, ondan terbiyesiz kimse yoktur. Fakat hakikatte ondan terbiyeli, ondan edepli kimse de yoktur (III, 3679).

Ehil-Ehil olmayan: اهل – نا اهل

وعدده ی اهل کرم نقد روان

وعدده ی نا اهل شد رنج روان

Kerem ehlinin vaitleri akıp duran, eseri daima görünen hazinedir. Ehil olmayanların, kerem sahibi bulunmayanların vaitleri ise gönül azabıdır (I, 181).

Ehliyetli kişi- Naehil: اهل – نا اهل

بوالحکم نامش بد و بوجهل شد

ای بسا اهل از حسد نااهل شد

Adı Ebül Hakem'di. Ebu cehil oldu. Nice ehliyetli kişiler vardır ki haset yüzünden naehil olup kalmışlardır (II, 809)!

Eminlik- Korku: ایمنی – خوف

ایمنی بگذار و جای خوف باش

بگذر از ناموس و رسوا باش و فاش

Eminliği bırak, korku yerine var. Namusu terk et, apaçık rüsvay ol (II, 2331)!

Eminlik- Korku: ترس – ایمنی

از کرم دان این که می ترساندت

تا به ملک ایمنی بنشاندت

Seni emnlik mülküne götürmek için bu korkutmasını inayet bil (I, 1261)!

Emniyet- Korku: امن – خوف

امنشان از عین خوف آمد پدید

لاجرم باشند هر دم در مزید

Onların emniyeti, korkunun ta kendisinden meydana gelmiştir. Hâsılı her anda o emniyet, çoğalıp durur (VI, 4365).

Emniyet- Korku: ایمنی – مهابت

هم دعا از تو اجابت هم ز تو

ایمنی از تو مهابت هم ز تو

Dua da senden, icabet de. Emniyet de senden korku da (II, 692).

En tepede- En altta: حضيض – اوج

گه حضيض و گه میانه گاه اوج

اندرو از سعد و نحسی فوج فوج

Gâh en altta, gâh ortada, gâh en tepede. Onda da bölük bölük kutlu ve yomsuz zamanlar var (I, 1288)!

Eski- Yeni: کهنه – نو

سنگ را صد سال گویی لعل شو

کهنه را صد سال گویی باش نو

Taşa istersen tam yüzyıl boyunca lâl olsana de... eskiye tam yüzyıl yenilen diye söyle dur (III, 2903).

Evvel- Ahir: اول – آخر

این دویی اوصاف دید احول است

ورنه اول آخر، آخر اول است

Bu ikilik şaşu gözün görüşüdür. Yoksa evvel, âhirdir, âhir de evvel (VI, 819).

Ezel- Ebed: ازل – ابد

چند بی خود گشت و چند آمد به خود
چند پرید از ازل سوی ابد

Nice defa kendisinden geçti, nice defa kendisine geldi... Kaç kere ezelden ebede uçtu (II, 1774)!

Eziyet- Define: رنج – گنج

صورت سرکش گدازان کن به رنج
تا ببینی زیر او وحدت چو گنج

Serkeş sûreti, eziyetle eritip mahveyle ki onun altında define gibi olan vahdeti göresin (I, 683).

Fakih-Sefih: فقیه – سفیه

خواند افسون ها شنید آن را فقیه
در پیش رفت آن ستمکار سفیه

Afsunlar okudu, fakîh de bunları dinledi. Bunun üzerine o sitemkâr fakîh şerifin ardından gidip, (II, 2200).

Fani- İspat: فانی – اثبات

سیآتم شد همه طاعات شکر
هزل شد فانی و جد اثبات شکر

Bütün suçlarım, şükür olsun, ibadet oldu, alay fena buldu, doğruluk kaldı (II, 3004).

Fani- Kalan: فانی – باقی

آن همه حبر و قلم فانی شود
وین حدیث بی عدد باقی بود

O mürekkebin, o kalemlerin hepsi biterde sonu olmayan bu söz yine kalır (II, 3546).

Fâni ten- Allahya mensup olan can: تن فانی – جان ربانی

آن دروغت این تن فانی بود

راستت آن جان ربانی بود

O yalanım, şu fâni tendir... Doğrun da Allahya mensup olan can (IV, 3031)!

Fayda- Zarar: نفع – ضرر

لیک هم بعضی از این هر دو اثر

شرح باید کرد یعنی نفع و ضرر

Fakat böyle olduğu halde bu ikisinin bazı tesirini, yani zarar ve faydalarını anlatmak yine lâzımdır (II, 1710).

Fazilet- Noksan: فزونی – کمی

خویشتن نشناخت مسکین آدمی

از فزونی آمد و شد در کمی

Yoksul âdemoğlu kendisini tanımadı, bilmedi, fazilet makamından gelip bu noksan âlemine düşüverdi (III, 1000).

Fena halliler- İyi halliler: بد حالان – خوشحالان

من به هر جمعیتی نالان شدم

جفت بد حالان و خوش حالان شدم

Ben her cemiyette ağladım, inledim. Fena hallilerle de eş oldum, iyi hallilerle de (I, 5).

Fer'- Asıl: فرع – اصل

نیستش درد فراق و وصل هیچ

بند فرع است او نجوید اصل هیچ

Ayrılık ve vuslat derdi onda hiç yok... Fer'e bağlanmış, aslı hiç aramıyor (IV, 1867).

Ferahlama- Daralma: بسط – قبض

پس مجاهد را زمانی بسط دل

یک زمانی قبض و درد و غش و غل

Savaş erinin gönlü bir zaman ferahlar, bir zaman daralır; derde, gıllığışa düşer (II, 2961).

Ferahlanın- Gamlanın: افرحوا – اترحوا

الصلا ای لطف بینان افرحوا

البلا ای قهر بینان اترحوا

Ey lûtuf görenler, ferahlanın, sevinin... Ey kahır görenler, bu bir belâdır, gamlanın (III, 3437)!

Fışkı- Misk: پُشک – مُشک

هر کجا بینم درخت تلخ و خشک

می برم تا وارهد از پشک و مشک

Fakat nerede bir acı ve kuru ağaç görürsem fışkı, miskten kurtulsun diye keserim (II, 2692).

Fışkı- Misk: سرگین – مُشک

هر دو گون آهو گیا خوردند و آب

زین یکی سرگین شد و زآن مشک ناب

Her iki çeşit geyik otladı, su içti. Birinden fışkı zuhur etti, öbüründen halis misk (I, 269).

Fışkı- Ödağacı: سرگین – عود

مر ترا آن فهم و آن دانش نبود

واندانستی تو سرگین را ز عود

Sen de o anlayış, o bilgi olmadıkça yine fışkını ödağacından ayırt edemezsin (II, 2345).

Gaflet- Uyandırmak: غفلت – انتباه

نعمت آرد غفلت و شکر انتباه

صید نعمت کن به دام شکر شاه

Nimet, insana gaflet verir, şükürse uyandırır. Padişahın şükür tuzağıyla nimet avlamaya gör (III, 2897)!

Galip- Mağlûp: غالب – مغلوب

خشم مریخی نباشد خشم او

منقلب رو غالب و مغلوب خو

Onun hışmı, bazen galip gelen, bazen mağlûp olan ve tesiri böylece değişerek yürüyen Mirrih'in hışmına benzemez (I, 758).

Gark- Kurtulup: غرقه – ناجی

تو نمی دانی که از هر دو کی ای

غرقه ای اندر سفر یا ناجی ای

Yolda gark mı olacaksın, kurtulup sağlıkla, selâmetle gideceğin yere mi varacaksın? Bu ikisinden hangisi başına gelecek, bilemezsin ki (III, 3084).

Geçici- Baki: آفل – باقی

برق آفل باشد و بس بی وفا

آفل از باقی ندانی بی صفا

Şimşek çabucak sönüp gider, pek vefasızdır. Sen aydın ve parlak olmayan geçici şeyi baki olandan ayırt edemiyorsun (II, 1542).

Genç- Pir: جوان – پیر

عیسی اندر مهد بر دارد نفیر

که جوان ناگشته ما شیخیم و پیر

İsa, beşikte “Genç olmadan şeyhsiz, piriz” diye bağırır (III, 1794).

Gençlik- İhtiyarlık: جوانی – شیب

تیرها پران کمان پنهان ز غیب

بر جوانی می رسد صد تیر شیب

Oklar uçuşup durmakta, yay, gayb âleminde gizli. Gençlere yüzlerce ihtiyarlık okları erişmekte (III, 513).

Geri- İleri: پس – پیش

زآنکه هر مرغی به سوی جنس خویش

می پرد او در پس و جان پیش پیش

Zira her kuş, kendi cinsinin bulunduğu yere gider, bedeni, geride uçmaktadır, canı daha tez, daha ileri gitmekte (I,639)!

Gevher- Çöp: گوهر – خس

در جهان باژگونه زین بسی است

در نظرشان گوهری کم از خسی است

Bu ters dünyada benzerler pek çoktur. Onların nazarında bir gevher, çöp parçasından da bayağıdır (II, 1472).

Gizli kulak- Baş kulağı: گوش سر – گوش سر

پنبه ی آن گوش سر گوش سر است

تا نگردد این کر آن باطن کر است

O gizli kulağın pamuğu, baş kulağıdır, bu kulak sağır olmadıkça o can kulağı sağırdır (I, 567).

Gizli şey- Açık: کشف – نهفت

دید رنج و کشف شد بر وی نهفت

لیک پنهان کرد و با سلطان نگفت

Hekim, hastalığı gördü, gizli şey ona açıldı. Fakat onu gizledi ve sultana söylemedi (I, 106).

Gizlice- Açıkça: رمز – فاش

تا کنی فهم آن معماهاش را

تا کنی ادراک رمز و فاش را

Ki Tanrı'nın o muammalarını anlayasın, gizlice ve açıkça söylenen sözleri idrak edesin (I, 1460).

Gölge- Güneş: آفتاب – سایه

دید شخصی فاضلی پر مایه ای

آفتابی در میان سایه ای

Bir de gördü ki, faziletli, fevkalâde hünerli, bilgili bir kimse, gölge ortasında bir güneş (I, 68).

Gönül kabul eden- İstiraba sokan: دل پذیر – تاسه گیر

وعده ها باشد حقیقی دلپذیر

وعده ها باشد مجازی تاسه گیر

Hakiki olan vaatleri gönül kabul eder, içten gelmeyen vaadler ise insanı ıstiraba sokar

(I, 180).

Gönül ovası-Çamur ovası: صحرای دل – صحرای گل

گام در صحرای دل باید نهاد

زآنکه در صحرای گل نبود گشاد

Gönül ovasına adım atmak gerek. Çünkü bu ovada ferahlık, genişlik, neşe olamaz

(III, 514).

Burada صحرای گل tamlamasının tercümesi “Çamur ovası” olarak yapılırsa zıtlık anlamı daha belirgin şekilde orataya çıkmaktadır.

Gönül- Ten: دل – تن

دل تو را در کوی اهل دل کشد

تن تو را در حبس آب و گل کشد

Gönül, seni, gönül ehlinin diyarına; ten, seni su ve çamur hapsine çeker (I, 725).

Gören-Kör: با دیده – نا دیده

رو و سر در جامه ها پیچیده اید

لاجرم بادیده و نا دیده اید

Elbiselerinize bürünüp yüzünüzü, başınızı sardınız; ondan dolayı gözünüz olduğu halde görmediniz” (I, 1405).

Görünen- Görünmeyen: پدید – ناپدید

حبل و همیزم را جز او چشمی ندید

که پدید آید بر او هر ناپدید

İpi de ondan başka kimse görmedi, odunu da. Ona her görünmeyen şey, görünür (III, 1665).

Görünen- Görünmeyen: پدید – ناپدید

ضعف سر بیند از آن و تن پلید

آه از آن نقش پدید نا پدید

O rüyadan elde ettiği baş ağrısı, sersemlik beden pisliğidir. Ah, o zâhirde görünen, hakikatte görünmeyen, aslı olmayan hayalden (I, 416)!

Görünen hazine- Gönül azabı: نقد روان – رنج روان

وعدہ ی اهل کرم نقد روان

وعدہ ی نا اهل شد رنج روان

Kerem ehlinin vaatleri akıp duran, eseri daima görünen hazinedir. Ehil olmayanların, kerem sahibi bulunmayanların vaatleri ise gönül azabıdır (I, 181).

Görünen-Görünmeyen: پیدا – ناپیدا

حمله شان پیدا و ناپیداست باد

آنکه ناپیداست از ما کم مباد

Biz umumiyetle aslanlarız ama bayrak üstüne resmedilmiş aslanlar! Onların zaman zaman hareketleri, hamleleri rüzgârdandır (I, 604).

Göz önünde olan- Göz önünde olmayan: حاضر – غایب

این خبرها از نظر خود نایب است

بهر حاضر نیست بهر غایب است

Bu haberler, hep görüş yerine geçer, görüş olmayınca habere ehemmiyet verilir...göz önünde olandan haber verilmez; göz önünde olmayandan haber verilir (IV, 2066)!

Gül bahçesi- Diken: گلستان – خار

گه یمینش می برد گاهی یسار

گه گلستانش کند گاهیش خار

Gâh sağa götürür, gâh sola... gâh gül bahçesi haline kor, gâh diken haline (II, 1302).

Gül bahçesi- Külhan: گلشن – گلخن

پس که داند راه گلشن های او

پس که داند جای گلخن های او

Peki... o halde onun gül bahçelerinin yolunu... Külhanlarının yerini kim bilebilir ki (III, 3045)?

Gül bahçesi- Külhan: گلشن – گلخن

گر گل است اندیشه ی تو گلشنی

ور بود خاری تو هیمة ی گلخنی

Düşüncen, manevi varlığın gülse, gül bahçesisin; dikense külhana lâıyısın (II, 278).

Gül- Diken: گل – خار

گر گل است اندیشه ی تو گلشنی

ور بود خاری تو هیمة ی گلخنی

Düşüncen, manevi varlığın gülse, gül bahçesisin; dikense külhana lâıyısın (II, 278).

Gül suyu- Sidik: گلاب – بول

گر گلابی بر سر و جیبت زنند

ور تو چون بولی بروننت افکنند

Gül suyu isen seni başa sürer, koyuna serperler; sidik gibiysen dışarı atarlar (II, 279).

Güneş- Zemheri: شمس – زمهریر

نفی ضد کرد از بهشت آن بی نظیر

که نباشد شمس و ضدش زمهریر

O eşsiz, örneksiz Allah, cennetten zıddı giderdi. Orada güneş de yoktur, zıddı olan zemheri de (VI, 58).

Güneş: تاریکی – خورشید

کوی نومیدی مرو امیدهاست

سوی تاریکی مرو خورشیدهاست

Ümitsizlik diyarına gitme, ümitler var. Karanlığa varma güneşler var (I, 724).

Güneş-Gölge: شمس – فی

در تموز گرم می بینند دی

در شعاع شمس می بینند فی

Onlar, sıcak temmuz ayında kışı, güneşin ziyasında gölgeyi görür (II, 181).

Güven- Hıyanet: امانت – خیانت

خاک امین و هر چه در وی کاشتی

بی خیانت جنس آن برداشتی

Toprak emindir; ona her ne ekersen ihanet görmeksizin onun cinsini toplar, devşirirsin (I, 509).

Güzel- Çirkin: خوب – خشوک

در وجود ما هزاران گرگ و خوک

صالح و ناصالح و خوب و خشوک

Vücudumuzda binlerce kurt, binlerce domuz... Temiz, pis, güzel, çirkin binlerce sıfat var (II, 1417).

Güzel- Çirkin: لطیف – زشت

گر لطیفی زشت را در پی کند

تسخری باشد که او بر وی کند

Bir güzel, peşine bir çirkin takarsa onunla alay ediyor demektir (II, 91).

Güzel- Kötü: ملیح – قبیح

چون به مطلوبت رسیدی ای ملیح

شد طلب کاری علم اکنون قبیح

Güzelim istediğin şeye ulaştın mı artık bilgi sahibi olmayı istemek kötüdür (III, 1401).

Güzel usul- Lânet: سنت – لعنت

نیکوان رفتند و سنت ها بماند

وز لئیمان ظلم و لعنت ها بماند

İyiler gittiler, güzel usul ve âdetleri kaldı; kötü adamlardan da zulümler ve lânetler (I, 744)!

Haber- Görüş: خبر – نظر

این خبرها از نظر خود نایب است

بهر حاضر نیست بهر غایب است

Bu haberler, hep görüş yerine geçer, görüş olmayınca habere ehemmiyet verilir...göz önünde olandan haber verilmez; göz önünde olmayandan haber verilir (IV, 2066)!

Habersiz- Haberdar: بی خبر – با خبر

خاک و آب و باد و نار با شرر

بی خبر با ما و با حق با خبر

Toprak su, yer ve kıvılcımlı ateş... Bizimle her şeyden habersiz fakat Allah ile her şeyden haberdardırlar (II, 2370).

Habil- Kabil: هاییل – قابیل

همچنان دور دوم هاییل شد

ضد نور پاک او قابیل شد

İkinci devre Habil geldi, onun pak nurunun zıddı Kabil oldu (VI, 2157).

Haddi hududu olmayanın- Mahdut: بی حد – محدود

پیش بی حد هر چه محدود است لاست

کل شی غیر وجه الله فناست

Haddi hududu olmayanın yanında mahdut olan şey, yok demektir. Allah'dan başka her şey fanidir (II, 3321).

Hafif- Ağır: سبک – گران

من چو میزان خدایم در جهان

وانمايم هر سبک را از گران

Ben, dünyada Allah terazisiyim. Hafif olan her şeyi ağırdan tefrik eder, gösteririm

(II, 2091).

Hak şarabı- Âdi şarap: شراب حق - باده

آن شراب حق ختامش مشک ناب

باده را ختمش بود گند و عذاب

O, Hak şarabının mührü, şişesinin kapağı; halis misktir. Âdi şarabın mührü, şişesinin kapağı ise pis koku ve azaptır (I, 323).

Hakiki- İçten gelmeyen vaadler: حقیقی - مجازی

وعده ها باشد حقیقی دلپذیر

وعده ها باشد مجازی تاسه گیر

Hakiki olan vaatleri gönül kabul eder, içten gelmeyen vaadler ise insanı ıstıraba sokar (I, 180).

Hâkim- Mahkûm: حاکم - محکوم

حاکم اندیشه ام محکوم نی

زآنکه بنا حاکم آمد بر بنی

Ben endişelere hâkimim, mahkûm değil. Usta, binaya hâkimdir (II, 3558).

Hâl- DedikoduL: حال - قال

گوش دلالة است و چشم اهل وصال

چشم صاحب حال و گوش اصحاب قال

Kulak vasıttır, vuslata erense göz; Göz hâl sahibidir, kulaksa dedikoduda (II, 858)!

Halis- Kalp: نقد - قلب

امتحان شیر و کلبم کرد حق

امتحان نقد و کلبم کرد حق

Hak, beni aslanla köpeği imtihan etmek için yarattı, halisle kalpı ayırt etmek için halk etti (II, 2673).

Ham- Pişkin: پخته – خام

در نیابد حال پخته هیچ خام

پس سخن کوتاه باید والسلام

Ham, pişkinin halinden anlamaz, öyle ise söz kısa kesilmelidir vesselâm (I, 18).

Hapiste esir- Hürlük: اسیر حبس – آزاد

بسته در زنجیر چون شادی کند

کی اسیر حبس آزادی کند

Zincire bağlanan nasıl olur da neşelenir? Hapiste esir olan nasıl hürlük eder (I, 631)?

Hararet- Soğuk: گرم – سرد

گرم باش ای سرد تا گرمی رسد

با درشتی ساز تا نرمی رسد

Ey soğuk, hararetle ki ısınasın, sertliğe alış ki yumuşayasın (II, 3011).

Harç- Gelir: خرج – دخل

زانکه در خرجی در آن بسط و گشاد

خرج را دخلی نباید ز اعتداد

Çünkü ferahlık ve genişlik zamanında varını, yoğunu harcedip duruyorsun demektir.

Harcetmeye karşılık bir de gelir lâzım elbet (III, 3735)!

Hareket- Sükûn: تحرک – سکون

جمله اجزا در تحرک در سکون

ناطقان کانا الیه راجعون

Diğerde bütün cüzüleri, hareket ve sükûn hâllerinde “Biz, şüphe yok, yine gerisin geri

Allah’ ya dönüyoruz” derler (III, 464).

Hariçte yürüme- Bâtını yürüme: سیر بیرون – سیر باطن

سیر بیرونی است قول و فعل ما

سیر باطن هست بالای سما

Bizim sözümüz işimiz, hariçte yürümektedir. Bâtınî yürümek ise gökler üzerinde olur (I, 570).

Haris- Kanaatkâr: حریص – قانع

کوزه ی چشم حریصان پر نشد
تا صدف قانع نشد پر در نشد

Harislerin göz testisi dolmadı. Sedef, kanaatkâr olduğundan inci ile doldu (I, 21).

Hasis- Cömert: بخیل – سخی

رفت پیش از نامه پیش مطبخی
کای بخیل از مطبخ شاه سخی

Mektubu yazmadan mutfak eminine gitti... Ey cömert padişahın mutfağındaki hasis adam, dedi... (IV, 1717).

Hastalık- İlâç: الم – مرهم

هر یکی از ما مسیح عالمیست
هر الم را در کف ما مرهمیست

Bizim her birimiz bir âlem Mesih'idir, elimizde her hastalığa bir ilâç vardır (I, 47).

Hastalık- Kuvvet: سقم – قوی

ز آشنایی خیزد این بغض و ولا
وز غذای خوش بود سقم و قوی

Bu nefret ve sevgi, aşinalıktan gelir... Hastalık da iyi gıdadan olur, kuvvet de (IV, 3011)!

Hastalık ve keder- Gönül hoşluğu: رنج و غم – خوشدلی

رنج و غم را حق بی آن آفرید
تا بدین ضد خوشدلی آید پدید

Tanrı; bu zıddiyetle gönül hoşluğu meydana gelsin, her şey iyice anlaşılın diye hastalığı ve kederi yarattı (I, 1130).

Hata- İyi: قبیح – خوب

نه غلط گفتم که نایب با منوب

گر دو پنداری قبیح آید نه خوب

Hayır yanlış söyledim. Vekil ile vekil edeni iki sanırsan (bu) hatadır, iyi bir şey değil (I, 674).

Havada- Yerin ta dibindeki: اوج – قعر

بنگرم از اوج با چشم یقین

من ببینم آب در قعر زمین

Havadan bakınca yerin tâ dibindeki suyu görürüm (I, 1217).

Hayal- Hikmet: تخیل – حکمت

عین آن تخیل را حکمت کند

عین آن زهرآب را شربت کند

O, aslı olmayan hayalleri, tamamıyla hikmet yapar; o, zehirli suyu şerbet haline getirir (I, 545).

Hayal- Yakîn: خیال – یقین

هین روان کن ای امام المتقین

این خیال اندیشگان را تا یقین

Ey takva sahiplerinin imamı, bu hayallere kapılanları, yakîn makamına kadar götür (IV, 1472)!

Helal- Haram: حلال – حرام

آب باغ این را حلال آن را حرام

فرق را آخر ببینی والسلام

Bağın suyu buna helaldir, ona haram. Aralarındaki farkı sonunda görürsün vesselam (V, 1088).

Heliyle- Şeker: هلیله – شکر

آن هلیله ی پروریده در شکر

چاشنی تلخیش نبود دگر

Heliyle, şekerle karışmış, halli hamur olmuş, acı tadı kalmamıştı artık (IV, 1831)!

Heybet- Lütuf: مهابت – تجمش

آن مهابت قسمت بیگانگان

وین تجمش دوستان را رایگان

O heybet, yabancıların nasibi... bu lütufsa dostların kısmeti (IV, 3771)!

Hile- Tuzak: حيله – دام

حيله کرد انسان و حيله اش دام بود

آن که جان پنداشت خون آشام بود

İnsan hile etti ama hilesi kendisine tuzak oldu... can sandığı, kan içici bir düşman kesildi (I, 918)!

Hilim suyu- Hışım ateşi: آب حلم – آتش خشم

آب حلم و آتش خشم ای پسر

هم ز حق بینی چو بگشایی بصر

Ey oğul! Eğer gözünü açarsan hilim suyunun da, hışım ateşinin de Hak'tan olduğunu görürsün (I, 852).

Hilm- Sümük: حلم – خلم

کفر جهل است و قضای کفر علم

هر دو کی یک باشد آخر حلم و خلم

Küfür, cahillikten meydana gelir, fakat küfrün takdiri, Allah'nın bilgisidir, (Allah, kâfirin kâfirliğini ezelde bilir, bildiği gibi de zuhur eder). Rüya ve mülâyimlik mânasına gelen hilm ile, sümük mânasına gelen hilm nasıl bir olur (III, 1371)?

Hırs- Akıl: حرص – عقل

حرص تازد بیهده سوی سراب

عقل گوید نیک بین آن نیست آب

Hırs beyhude yere seraba doğru koşar. Akılsa iyi bak der o su değil (V, 2058).

Hırs- Fedakârlık: حرص – ايثار

آتش حرص از شما ايثار شد
وآن حسد چون خار بد گلزار شد

Hırs ateşini attınız; o ateş diken gibiydi, gül bahçesine döndü. (II, 2562).

Burada beyitin tercümesinde gösterilmeyen “fedakarlık” anlamındaki ايثار kelimesi, “hırs” manasındaki حرص kelimesiyle tezat oluşturmaktadır. Ayrıca “diken” anlamındaki خار kelimesi, gül bahçesi anlamındaki گلزار kelimesiyle zıttır.

Hırs- Sabır: حرص – صبر

نیم او مومن بود نیمیش گیر
نیم او حرص آوری نیمیش صبر

Yarısı mümin, yarısı kâfir. Yarısı hırs, yarısı sabır (II, 605)!

Hırsız- Bekçi: دزد – پاسبان

دزد آید از نهان در مسکنم
گویدم که پاسبانی می کنم

Hırsız, evime gizlice giriyor da “Bekçilik ediyorum” diyor (II, 2615).

Hoş- Acı: خوش – مُر

تا شعار دین شود بسیار و پر
زآنکه با یاران شود خوش کار مر

Bu suretle de din şiarı çoğalsın, etrafa yayılsın, dostlarla olunca acı yemiş bile hoştur (II, 2835).

Hurma- Hurma çağlası: خرما – بُسر

درد عسر افتاد و صافش یسر او
صاف چون خرما و دردی بسر او

Tortu güçlüktür, safi da kolaylığı. Saf, hurmaya benzer, tortu da hurma çağlasına (V, 360).

İbrahim- Nemrut: ابراهیم – نمرود

آتش ابراهیم را نبود زیان

هر که نمرودی است گو می ترس از آن

Ateş, İbrahim'e bir ziyan veremedi. Kim Nemrutsa sen ona de: Kork ateşten (II, 3310)!

İç- Deri: مغز – پوست

پوست باشد مغز بد را عیب پوش

مغز نیکو را ز غیرت غیب پوش

Kötü iç'in ayıbını deri örter; iyi iç'i de gayret dolayısıyla Gayb âlemi (I, 1098).

İç- Deri: مغز – پوست

رنج گنج آمد که رحمت ها در اوست

مغز تازه شد چو بخراشید پوست

Ağrı, sızı ve hastalık hazinedir. Rahmetler ondadır. Deri yırtıldı mı iç tazelenir (II, 2261).

İçsiz- İyi: بی مغز – نغز

هر یکی از یکدگر بی مغز تر

صادقان را یک ز دیگر نغز تر

Fakat her katı, öbüründen daha içsiz, daha boş. Halbuki doğruların her işi öbüründen daha iyi, daha yerindedir (II, 2901).

İğreti hararet-Kendi hararet: گرمی عاریتی – گرمی خاصیتی

گرمی عاریتی ندهد اثر

گرمی خاصیتی دارد هنر

İğreti hararetin tesiri yoktur. Fakat insanın kendisinden olan hararet müessirdir (II,3694)

İhtiyar- Cebir: اختیار – جبر

اختیار و جبر ایشان دیگر است

قطره ها اندر صدف ها گوهر است

Onların ihtiyarı da başka türüdür, cebri de. Yağmur damlaları sedeflerin içinde inci olur (I, 1468).

İhtiyarsız- İhtiyar sahibi: مضطر – مختار

آن که او مغلوب اندر لطف ماست
نیست مضطر بلکه مختار ولاست

Bizim lûtfumuza mağlup olan iradesiz, ihtiyarsız ve âciz kalmış değildir; o, bizim sevgimizde ihtiyar sahibi olmuştur (IV, 401).

İlaç- Dert: دارو – درد

مهربانی شد شکار شیر مرد
در جهان دارو نجوید غیر درد

Erin avı merhamettir. İlaç, âlemde dertten başka bir şey aramaz (II, 1938).

İnci-Taş: گهر – سنگ

در تگ دریا گهر با سنگ هاست
فخرها اندر میان ننگ هاست

Denizin dibinde inciler, taşlarla karışık olarak bulunur. Öğülecek şeyler, ayıplar, kusurlar arasında olur (III, 866).

İniş- Çıkış: پستی – بالایی

پس همه پستی و بالایی راه
دیده ام را وانماید هم اله

Allah, bütün inişleri çıkışları özüme gösterir (III, 1752).

İniş- Yücelik: هبوط – معراج

یک بلا از صد بلاش واخرد
یک هبوطش بر معارج ها برد

Bir musibet, onu yüzlerce musibetten kurtarır. Bir iniş onu yüceliklere çıkarır (VI, 2765).

İsa- Eşek: عیسی – خر

ترک عیسی کرده خر پرورده ای
لاجرم چون خر برون پرده ای

Fakat sen, İsa'yı bıraktın da eşiği besledin. Hulûsa eşek gibi perdenin ardında kaldın gitti (II, 1850)!

İşsiz-İş başında: بی کار – در کار

چشم من خفته دلم بیدار دان

شکل بی کار مرا در کار دان

Halbuki bil ki gözüm uyur, gönlüm uyanıktır. Bil ki işsiz güçsüz gibi duruyorum ama işimde var, gücüm de (II, 3548)!

İstiğna- Niyaza: استغنا – نیاز

اندر استغنا مراعات نیاز

جمع ضدین است چون گرد و دراز

İstiğna âleminde niyaza riayet etmek, yuvarlak bir şeyle uzun bir şeyi, zıdd oldukları halde bir arada cem etmeye benzer (III, 1395).

İyi ad- Rüşva: نیکو نام – رسوا

سال ها ابلیس نیکو نام زیست

گشت رسوا بین که او را نام چیست

İblis, yıllarca iyi adla anılarak yaşadığı halde nihayet bak, nasıl rüşvay oldu, adı ne oldu? (II, 3040).

İyi kişiler- Kötü kişiler: اتقیا – اشقیا

آن یکی بانگش نشور اتقیا

وآن یکی بانگش فریب اشقیا

Bir tanesi, iyi kişilere hayattır... Öbürü kötü kişilere hile (IV, 0623)!

İyi kişiler- Kötüler: اخیار – فجار

آن یکی چون نیست با اخیار یار

لاجرم شد پهلوی فجار جار

İyi kişilerle dost olmayan, elbette kötülerin yanında yer alır, onlara komşu olur (IV, 1636)!

İyi- Kötü: بد – نیک

بد ندانی تا ندانی نیک را
ضد را از ضد توان دید ای فتی

İyi bilmedikçe kötüyü bilemezsin... Ey yiğit zıt, zıddıyla görülebilir (IV, 1345).

İyi- Kötü: بد – نیک

این وعید و وعدها انگیخته است
بهر این نیک و بدی آمیخته است

Vaitlerle tehditler, bu birbirine karışmış olan iyi ve kötüyü ayırt etmek içindir (II, 2965).

İyi- Kötü: تباه – نیک

واجب است اظهار این نیک و تباه
همچنانک اظهار گندم ها ز کاه

Buğdayları samandan ayırmak nasıl lâzımsa bu iyiyi de kötüyü de ayırmak vâcip (IV, 3027).

İyiler- Kötü adamlar: نیکوان – لئیمان

نیکوان رفتند و سنت ها بماند
وز لئیمان ظلم و لعنت ها بماند

İyiler gittiler, güzel usul ve âdetleri kaldı; kötü adamlardan da zulümler ve lânetler (I, 744)!

Buradaki لئیمان kelimesi cimriler anlamına gelmektedir.

İyiler- kötüler: نیکان – شرار

سحر و ضد سحر را بی اختیار
زین دو آموزند نیکان و شرار

İyilerle kötüler büyüü ve büyüü bozan şeyleri bu iki melekten öğrenirler (V, 622).

Kabız- Ferahlık: قبض – اطلاق

از هلیله قبض شد اطلاق رفت
آب آتش را مدد شد همچو نفت

Karahelileyle kabız oldu, ferahlığı gitti; su, nefit gibi ateşe yardım etti (I, 54).

Kabul edilecek- Kabul edilmeyecek: پسند – ناپسند

کودکان خرد فهمش می کنند

نیست جز امر پسند و ناپسند

Bunu küçücük çocuklar bile anlar. Kabul edilecek yahut edilmeyecek emirlerden nehiylerden ibaret (III, 4239).

Kabul edilmek- Reddetmek: اجابت – رد

ای اخی دست از دعا کردن مدار

با اجابت یا رد اویت چه کار

Kardeş, elini duadan ayırma. Kabul edilmiş, edilmemiş, bununla ne işin var senin (VI, 2344)?

Kabul etmek-Makbul olmak: قابل – مقبول

حاملی محمول گرداند ترا

قابلی مقبول گرداند ترا

Şimdi yük altındasın; Tanrı seni yükler, bindirir... Şimdi onun emrini kabul etmekte; sonra seni makbul eder (I, 936).

Kadınsı- Mert: حیز – فتی

مومن کیس ممیز کو که تا

بازداند حیزکان را از فتی

Nerede anlayışlı bir mümin ki padişaktan yoksulu ayırt etsin (II, 2938).

Beyitte “yoksul” anlamında tercüme edilen حیز kelimesinin esas anlamı “kadınsı” yada “puş” demektir.

Kahr- Lütuf: قهر – لطف

قهر او را ضد لطفش کم شمر

اتحاد هر دو بین اندر اثر

Kahrını, lütfunun zıddı sayma pek... Tesir bakımından ikisinde birliğini gör (IV, 546)!

Kahur- Lütuf: قهر – لطف

قهر و لطفی جفت شد با همدگر
زاد از این هر دو جهانی خیر و شر

Kahırla lütuf, birbirine eş oldu. Bu ikisinden bir hayır ve şer âlemi doğdu (II, 2680).

Kahur- Muhabbet: قهر – مهر

ور به خشم و جنگ عکس قهر اوست
ور به صلح و عذر عکس مهر اوست

Kızır, savaşırsak bu, kahrının aksidir, barışır, özür serdedersen muhabbetinin aksidir (I, 1513).

Kahur-Lütuf: قهر – لطف

قهر سرکه لطف همچون انگبین
کاین دو باشد رکن هر اسکنجبین

Kahrır, sirkedir, lütuf da bala benzer. Sirkengübünün temeli, bu ikisidir (VI, 18).

Kalın ve koyu- Letafet: کثیف – لطیف

پر من ابرست و پرده ست و کثیف
ز انعکاس لطف حق شد او لطیف

Kanadım buluttur. O, perdedir ve önümdekini göstermez. O yalnız Allah lütfiyle letafet kazanır (V, 699).

Kalp altın- Halis altın: زر قلب – زر نیکو

زر قلب و زر نیکو در عیار
بی محک هرگز ندانی ز اعتبار

Kalp altınla halis altın ayarda belli olur. Kalpla halisi, mehenge vurmadıkça tahminî olarak bilemezsin (I, 299).

Kâmil- Noksan: کامل – ناقص

کوه طور از نور موسی شد به رقص
صوفی کامل شد و رست او ز نقص

Tûr dađı, Mûsâ nurundan raksa geldi, kâmil bir sûfi oldu, noksandan kurtuldu (I, 867).

Kapkara- Nurlu: اغبری – انوری

زآنکه دارد خاک شکل اغبری

وز درون دارد صفات انوری

Çünkü toprak, tozlu ve kapkara görünür ama içinde nurlu sıfatlar vardır (IV, 1007).

Kâr- Zarar: سود – زیان

نی غم و اندیشه ی سود و زیان

نی خیال این فلان و آن فلان

Ne gam var, ne kâr ve ne zarar düşüncesi. Ne bu filân kadının hayali, ne o filân erkeğin kuruntusu (I, 391)!

Kara dalgası- Deniz dalgası: موج خاکی – موج آبی

موج خاکی وهم و فهم و فکر ماست

موج آبی محو و سکر ست و فناست

Kara dalgası, bizim kuruntularımız, anlayışımız ve fikrimizdir. Deniz dalgası ise kendinden geçiş, sarhoşluk ve yokluktur (I, 575).

Kara kuşu- Su kuşu: مرغ خاکی – مرغ آبی

مرغ خاکی مرغ آبی هم تنند

لیک ضدانند آب و روغن اند

Kara kuşuyla su kuşu, suret bakımından birdir ama suyla yağ gibi hakikatte birbirine zıttır (III, 3488).

Kara sakallı- Ak sakallı: ریش سیاه – ریش سپید

ای بسا ریش سیاه و مرد پیر

ای بسا ریش سپید و دل چو قیر

Nice kara sakallı ihtiyarlar vardır... Nice de gönülleri, zift gibi kapkara ak sakallılar (IV, 2161).

Kara-Ak: سیه – سپید

فرق زشت و نغز از عقل آورید

نی ز چشمی کز سیه گفت و سپید

Çirkinle güzeli, akılla ayırt edin; şu karadır, bu ak diyen gözle değil (VI, 2967).

Karanlık- Beyazlık: سواد – بیاض

چون سواد آن بخارا را بدید

در سواد غم بیاضی شد پدید

Buhara'nın karaltısını görünce gam karanlığında bir beyazlıktır göründü (III,3866).

Karanlık- Güneş: ظلمت – خورشید

بعد نومیدی بسی اومیدهاست

از پس ظلمت بسی خورشیدهاست

Ümitsizlikten sonra nice ümitler var... Karanlığın ardında nice güneşler var (III, 2925)!

Karanlık-Nur: ظلمت – نور

موم و هیزم چون فدای نار شد

ذات ظلمانی او انوار شد

Mum ve odun, ateşe can verip yanınca nursuz vücutları nurlandı (I, 1533).

Kararsız- Ebedî: بی قرار – پایدار

زآنکه این هوی ضعیف بی قرار

هست شد زآن هوی رب پایدار

Çünkü bu arık ve kararsız varlık, o ebedî Allah' nın zevalsiz varlığından var olmuştur (IV, 2614).

Kargalar- Akdoğanlar: زاغان – بازان

ور نه این زاغان دغل افروختند

بانگ بازان سپید آموختند

Bu kargalar hilekârdır... Akdoğanların seslerini öğrenmişlerdir (IV, 1700).

Kargalar- Bülbüller: زاغان – بلبلان

چونکه زاغان خیمه بر بهمن زدند

بلبلان پنهان شدند و تن زدند

Kargalar, güz mevsimi otağlarını kurdular mı, bülbüller gizlenir ve susarlar (II, 40).

Karışık- Saf: غش – صافی

تا بر آمد آفتاب انبیا

گفت ای غش دور شو صافی بیا

Peygamberlerin güneşi doğunca “Ey karışık, uzaklaş! Ey saf, beri gel” dedi (II, 287).

Katır boncuğu- İnci: خرمهره – گوهر

پیش خر خرمهره و گوهر یکیست

آن اشک را در در و دریا شکیست

Eşeğe göre katır boncuğu ile inci birdir. O eşek, zaten inciyle denizin vücudunda şüphe eder (VI, 1001).

Kazanıp- Kaybetmek: بُرد – مات

در نماز و روزه و حج و زکات

با منافق مومنان در برد و مات

Müminler; namazda, oruçta, hacda, zekâta münafıkla kazanıp kaybetmektedirler (I, 286).

Keçinin yünleri- İbrişim: پشم بز – ابریشم

ریگ ها هم آرد شد از سعیشان

پشم بز ابریشم آمد کش کشان

Çalışmaları yüzünden kum taneleri un olurdu. Keçinin yünlerini çektiler mi ellerinde ibrişim olurdu (III, 2519).

Kendi başının çaresine bak- Sersemleşme: سر خود گیر – سرگردان

مرد باش و سخره ی مردان مشو

رو سر خود گیر و سرگردان مشو

Er ol, erlerin maskarası olma; kendi başının çaresine bak sersemleşme” (I, 494).

Kendi- Ödünç: جاریه – عاریه

جعفر طیار را پر جاریه است

جعفر عیار را پر عاریه است

Cafer-i Tayyar'ın kanadı kendindedir, Cafer-i Tarrar'ın kanadı ise iğreti (II, 3565).

Kendi varlığın- Kendinden geçmek?: خودی – بی خودی

پس خودی را سر ببر ای ذوالفقار

بی خودی شو فانیی درویش وار

Ey Zülfikar, kendi varlığının, benliğinin başını kes. Kendinden geç, derviş gibi yok ol (VI, 1522).

Kendinden geçmek-Kendine gelmek: بی خود – به خود

چند بی خود گشت و چند آمد به خود

چند پرید از ازل سوی ابد

Nice defa kendisinden geçti, nice defa kendisine geldi... kaç kere ezelden ebede uçtu (II, 1774)!

Kesinlik- Şüphe: یقین – شک

واقعات ار باز گویم یک به یک

پس یقین گردد صفا بر اهل شک

Bu rüyaları bir, bir söylesem şüphe edenlerce de hakikat apaçık anlaşılır (II, 2907).

Keyfiyetsiz- Keyfiyete düşecek olan: بی کیف – با کیف

دیده چون بی کیف هر با کیف را

دیده پیش از کان صحیح و زیف را

Onlar da keyfiyete düşecek olan her şeyi keyfiyetsiz görmüşler, madenden önce sağlamlı kalpı fark etmişlerdir (II, 179).

چونی - بی چونی: Keyfiyett- Keyfiyetsizlik:

چون بود آن چون که از چونی رهید

در حیاستان بی چونی رسید

Mahiyet ve keyfiyetten kurtulan, keyfiyetsizliğin ebedi hayat yurduna ulaşan birisi nasıl olur (VI, 1192)?

قفل - مفتاح: Kilit- Anahtar:

ز اختران می ساخت او مصباح ها

وز طبایع قفل با مفتاح ها

Yıldızlardan kandiller yaptı, tabiatlardan kilitler ve anahtarlar (VI, 3136).

کین - مهر: Kin- Sevgi:

مهر ابله مهر خرس آمد یقین

کین او مهر است و مهر اوست کین

Aptalın sevgisi şüphesiz ayının sevgidir. Kini sevgidir, sevgisi kin (II, 2130).

سرخ - زرد: Kırmızı- Sarı:

حق قیامت را لقب زآن روز کرد

روز بنماید جمال سرخ و زرد

Kırmızı yüzle sarı yüzü gündüz gösterdiğinden Allah, kıyamete Gün lâkabını taktı (II, 292).

دی - بهار: Kış- Bahar:

خلوت از اغیار باید نه زیار

پوستین بهر دی آمد نه بهار

Ağyardan halvet etmek gerek, yardan değil. Kürk, kışın işe yarar, baharın değil (II, 25).

کس - ناکس: Kişilik-Kişiliksiz:

آنچه می مالید در روی کسان

جمع شد در چهره ی آن ناکس آن

Halkın çehresine sürüp bulaştırdığı zillet tamamıyla o adamlıktan dışarı padişahın yüzüne bulaştı (I, 810).

Kızır, savaşırsak- Barışır, özür serdederseniz: خشم و جنگ – صلح و عذر

ور به خشم و جنگ عکس قهر اوست
ور به صلح و عذر عکس مهر اوست

Kızır, savaşırsak bu, kahrının aksidir, barışır, özür serdederseniz muhabbetinin aksidir (I, 1513).

Kızıl çehreli- Karanlık: سرخ روی – سیاه کار

آتش از چه سرخ روی است از شرر
تو ز فعل او سیاه کاری نگر

Ateş, kıvılcımlarıyla kızıl çehreli görünürse de onun yaptığı işin sonundaki karanlığa bak (I, 450)!

Koç- Koyun: قچ نر – میش

پنبه در آتش نهادم من به خویش
اندر افکندم قچ نر را به میش

Adeta kendi elimle ateşi pamuğun içine attım. Koçu koyuna saldı (V, 2177).

Kolay- Güç: معسر – میسر

آن میسر نبود اندر عاقبت
نام او باشد معسر عاقبت

O zevk, sonunda da önünde olduğu gibi kolay ve hoş görünmez; nihayetinde adı güç olur, güçlenmiş bir hale gelir (I, 488).

Kolaylık- Güçlük: سهل – دشوار

گفت پیغمبر مر آن بیمار را
این بگو کای سهل کن دشوار را

Peygamber, o hastaya dedi ki: “Sen, şunu söyle; Allah, sen bize güçlükleri kolaylaştır (II, 2551).

Kolaylık-Zorluk: يسر – عسر

تا میسر کرد یسری را بر او

تا ز عسری او نگردانید رو

Bu suretle de kolay şeyi ona kolaylaştırdı, güçten de artık yüz çevirmez oldu (II, 2296).

Köle-Sultan: غلام – سلطان

من غلام آن که نفروشد وجود

جز بدان سلطان با افضال وجود

Ben varlığını o ihsan ve cömertlik sahibinden başkasına satmayana kul, köle olayım (V, 490).

Beytin tercümesinde sultan سلطان kelimesi “ihsan ve cömertlik sahibi” anlamında kullanılmıştır.

Konuşan-Sessiz: ناطق – صامت

چون من از تسبیح ناطق غافلم

چون بدانند سبحة ی صامت دلم

Ben, söz söyleyen adamın bile tespîhinden gafîl olursam gönlüm, sessiz sedasız bir şeyin tespîhini nasıl duyar? (III, 1500).

Buradaki ناطق kelimesi “konuşan” şeklinde de tercüme edilebilir.

Kör- Gören: کور – بینا

این عجب نبود که کور افتد به چاه

بو العجب افتادن بینای راه

Körün, kuyuya düşmesine şaşılmaz, fakat yolu gören de düşer, buna şaşılır işte (VI, 2759).

Kör- Gözlü: اعمى – بصير

یستوی الأعمى لديكم و البصير

فی المقام و النزول و المسير

Konak, iniş ve yürüyüş yerlerinde hiç körle gözlü bir olur mu? (III, 1755).

Kör-Görür: اعمى – بصير

سوی خود اعمی شدم از حق بصیر

پس معافم از قلیل و از کثیر

Ben de kendime karşı kör, fakat Allah'ı görür oldum. Şu halde azdan da affedilmişim, çoktan da (III, 677)!

Korku- Emin: ایمن – بیم

وعدہ ہا و لطف ہای آن حکیم

کرد آن رنجور را ایمن ز بیم

O hekimin vaatleri ve lûtufları hastayı korkudan emin etti (I, 179).

Korku- Ümit: خوف – رجا

این جهان با این دو پر اندر هوا است

زین دو جان ہا موطن خوف و رجا است

Şu dünya, havada bu iki kanatla uçar. Canlar da bu ikisi yüzünden korku ve ümit yurtlarında yurt edinirler (6, 1853).

Korku- Umut: خوف – رجا

تا میان قہر و لطف آن خفیه ہا

ظاہر آید ز آتش خوف و رجا

Bu suretle kahırla, lûtufla, korku ve can ateşinin tesiriyle o gizli şeylerin açığa vurulmasına gayret eder (II, 2958).

Koruk- Üzüm: غوره – انگور

نار بودی نور گشتی ای عزیز

غوره بودی گشتی انگور و مویز

Ey aziz kişi, ateşin, nur oldun... Koruktun yaş ve kuru üzüm oldun (IV, 3421).

Koruk- Üzüm: غوره – انگور

غوره و انگور ضدانند لیک

چون که غوره پخته شد شد یار نیک

Korukla üzüm birbirine zıttır ama koruk, olgunlaşınca güzelleşir, tatlılaşır, iyi bir dost olur (II, 3718).

Koşan- Duran: دوان – عاکف

او روان است و تو گویی واقف است

او دوان است و تو گویی عاکف است

O ırmak akıp gitmektedir, fakat sen ona duruyor dersin... o koşup gelmektedir, sen onu bir yere kımıldamıyor sanırsın (II, 3293).

Kötü- Hoş: ناخوش – خوش

این چه بلبل این نهنگ آتشی است

جمله ناخوش ها ز عشق او را خوشی است

Bu bülbül değil, ateş canavarı! Onun aşkıyla bütün kötü şeyler, kendisine hoş gelmekte (I, 1573)!

Kötü- Kerem sahibi: لئیم – کریم

پس کجا زارد کجا نالد لئیم

گر تو نپذیری بجز نیک ای کریم

Ey kerem sahibi, sen iyilerden başkasını kabul etmezsen kötü nereye varsın da halini arz edip ağlasın (II, 335)?

Kötü şeyler- İyi ve doğru: فساد – صلاح

کز ضرورت هست مرداری مباح

بس فسادی کز ضرورت شد صلاح

Zarurette murdar da mubahtır. Nice kötü şeyler vardır ki zarurette iyi ve doğru olur (II, 520).

Kötülük-İyilik: شر – خیر

خبث و ظلم و جور چندان ساختند

که مرا از شر به خیر انداختند

O kadar kötülükte bulundular, o derece zulüm ve cevir ettiler ki nihayet beni şerden kurtardılar, hayra ulaştırdılar (IV, 87).

Küçük haşir-Büyük haşir: حشر اصغر – حشر اکبر

حشر اصغر حشر اکبر را نمود

مرگ اصغر مرگ اکبر را زدود

Küçük haşir büyük haşrı gösterir; küçük ölüm, büyük ölümü aydınlatır (V, 1788).

Küçük muharebe- Büyük muharebede: جهاد اصغر – جهاد اکبر

قد رجعنا من جهاد الاصغیرم

با نبی اندر جهاد اکبریم

Biz şimdi küçük muharebeden döndük; Peygamber’le beraber büyük muharebedeyiz (I, 1387).

Küfür- Din: کفر – دین

هست این را خوش جواب ار بشنوی

بگذری از کفر و در دین بگروی

Buna hoş bir cevap var; dinlersen küfürden geçer, dini tasdik eder, bana tâbi olursun (I, 622).

Burada کفر kelimesi “küfür” olarak tercüme edilmiştir, ama “kafirlik” daha doğrudur.

Kul- Azat: بنده – آزاد

چون فراموش خودی یادت کنند

بنده گشتی آنکه آزادت کنند

Kendini unuttun mu seni anarlar... Kul oldun mu azat ederler (III, 3076)!

Kul- Efendi: بنده – خواجه

دو مگو و دو مدان و دو مخوان

بنده را در خواجه ی خود محو دان

İki deme, iki bilme, iki çağırma. Kulu efendisinde yok olmuş bil (VI, 3215).

Kul- Efendi: بنده – خواجه

زآنکه لقمان گر چه بنده زاد بود

خواجه بود و از هوا آزاد بود

Çünkü lokman, filvaki kul oğluydu ama efendiydi, heva ve hevesten hürdü (II, 1464).

Kul-Hur: بنده – آزاد

زآنکه لقمان گر چه بنده زاد بود

خواجه بود و از هوا آزاد بود

Çünkü lokman, filvaki kul oğluydu ama efendiydi, heva ve hevesten hürdü (II, 1464).

Kum- Un: ریگ – آرد

ریگ ها هم آرد شد از سعیشان

پشم بز ابریشم آمد کش کشان

Çalışmaları yüzünden kum taneleri un olurdu. Keçinin yünlerini çektiler mi ellerinde ibrişim olurdu (III, 2519).

Kurt- Koyun: گرگ – میش

چون نه شیری هین منه تو پای پیش

کآن اجل گرگ است و جان تست میش

Mademki aslan değilsin, ileriye ayak atma. Çünkü ecel kurttur, canınsa koyun (III, 3998)!

Kurt- Koyun: میش – گرگ

این عجب نبود که میش از گرگ جست

این عجب کاین میش دل در گرگ بست

Koyunun kurttan kaçmasına şaşılmaz; şaşılacak şey, bu koyunun kurda gönül vermesidir (I, 1292)!

Kurt- Yusuf: گرگ – یوسف

آتش اندر زن به گرگان چون سپند
زانکه آن گرگان عدو یوسفند

Ateşe üzerlik tohumu serper gibi kurtların başına ateş serp; çünkü o kurtlar, Yusuf'un düşmanlarıdır (II, 127).

Kurtulmuş kişi- Bağlı kişi: رسته – برسته

رسته و برسته پیش او یکی است
گر یقین دعوی کند او در شکی است

Onun yanında kurtulmuş kişiyle bağlı kişi birdir. Yakına eriştim diye iddia etse de şüphededir (III, 2567).

Kuru- Balçık: خشکی – نم

من همی افتم بر او در هر دمی
خواه در خشکی و خواه اندر نمی

Yol ister kuru olsun, ister balçık... daima yüzüstü kapaklanıyorum (III, 1748).

Kuru- Yaşı: خشک – تر

چشم را از غیر غیرت دوخته
همچو آتش خشک و تر را سوخته

Ne kimseyi görür, ne kimsenin hasedine bakar. Her şeyden gözünü yummuştur; ateş gibi kuruyu da yakmıştır, yaşı da (III, 3615).

Kutlu- Kovulmuş: مسعود – مطرود

هر که آخربین تر او مسعود تر
هر که آخربین تر او مطرود تر

Kim daha ziyade sonu görürse o, daha kutludur... Fakat kim ahırı görürse o daha fazla kovulmuş, sürülmüştür (IV, 1614)!

Kutlu- Yomsuz: سعد – نحس

گه حضيض و گه ميانه گاه اوج

اندرو از سعد و نحسی فوج فوج

Gâh en altta, gâh ortada, gâh en tepede. Onda da bölük bölük kutlu ve yomsuz zamanlar var (I, 1288)!

Kuvvetli- Perişan: قوی – سست

آن چه خوف ديگران آن امن تست

بط قوی از بحر و مرغ خانه سست

Başkasının korktuğu şeyler, sana emniyet verir. Su kuşu, denizden kuvvet bulur, ev kuşuysa perişan olur (II, 1380).

Kuzgun- Bülbül: زاغ – بلبل

زاغ در رز نعره ی زاغان زند

بلبل از آواز خوش کی کم کند

Kuzgun, üzüm bağında kuzgunca bağırır. Fakat bülbül, bunu duyup sesini azaltır mı (VI, 28)?

Kuzu- Kurt: بره – گرگ

همچو موشی پیش گربه لا شود

همچو بره پیش گرگ از جا رود

Bunu duyan, kedi önündeki sıçan gibi yok olur; kurt önündeki kuzu gibi mahvolur. (II, 1914).

Lâf-Susmak: گفت – خاموشی

گه به گفت و گه به خاموشی و گه

بوی کردن گیر هر سو بوی شه

Gâh lâfla, gâh susarak, gâh şuraya, buraya boynunu uzatarak, o padişahın kokusunu almaya çalış (III, 981).

Lâtif- Kötü: لطيف – كئيف

ور بگيرى نكته ى بكرى لطيف

بعد دركت گشت بى ذوق و كئيف

Kimse tarafından söylenmemiş, kimse tarafından dokunulmamış bâkir ve lâtif ir nükte duysan anlayınca sence zevksiz ve kötü bir hal alır (III, 2695).

Lezzet- Azap: عذاب – عذاب

اندر آييد اى مسلمانان همه

غير عذاب دين عذاب است آن همه

Ey Müslümanlar, hepiniz ateşe girin; din lezzetinden başka her şey azaptan ibarettir (I, 801).

Lûtuf görenler- Kahır görenler: لطف بينان – قهر بينان

الصلا اى لطف بينان افرحوا

البلا اى قهر بينان اترحوا

Ey lûtuf görenler, ferahlanın, sevinin... Ey kahır görenler, bu bir belâdır, gamlanın (III, 3437)!

Lûtuf- Kahır: لطف – عنف

گفت بشنو گر نباشم جای لطف

سر نهادم پیش ازدرهای عنف

Tavşan “Dinle, eğer lûtfâ lâyük değilsem kahır ejderhasının önüne baş koydum, ne yaparsan yap (I, 1167)!

Buradaki عنف kelimesi “şiddet” demektir.

Lûtuf-Ayıp (zinet,süs): زين – شين

فرق بسیار است بين النفختين

این همه زين است و آن سر جمله شين

Fakat Allah üfürmesiyle kasap üfürmesi arasında çok fark vardır. Bu, baştan aşağıya kadar lütuftur, kemaldır, öbürü tamamıyla ayıp ve ar (VI, 1553).

Buradaki زین kelimesine Türkçede süs yada zinet diyebiliriz. Beyitte ise “lütuf” anlamında tercüme edilerek daha külli ve manevi bir anlam verilmiştir.

Mahpus- Azat: بسته – آزاد

شه برای من ز زندان یاد کرد

صد هزاران بسته را آزاد کرد

Padişah, benim kurtulmam için zindanı açtı, Yüz binlerce mahpusu azadetti (II,1162)

Mâna gözetenler- Surete tapanlar: معنی وران – صورت پرستان

قبله ی معنی وران صبر و درنگ

قبله ی صورت پرستان نقش سنگ

Mâna gözetenlerin kıblesi sabırdır, surete tapanların kıblesi taştan yapılan suret (VI, 1899).

Mâna- Harf: معنی – حرف

گر به معنی رفت شد غافل ز حرف

پیش و پس یک دم نبیند هیچ طرف

İnsan, konuşurken mânayı düşünür, onu kastederse harflerden gafildir. Hiçbir göz, bir anda hem önünü, hem ardını göremez (I, 1484).

Mâna- Suret: معنی – صورت

اتحاد یار با یاران خوش است

پای معنی گیر صورت سرکش است

Dostun, dostlarla birliği hoştur. Mâna ayağını tut (ona meylet), sûret serkeştir (I, 682).

Maruf- Munker: معروف – منکر

جمعه شرط است و جماعت در نماز

امر معروف و ز منکر احتراز

Cuma namazını kılmak, namazı cemaatle eda etmek, halka iyilik yapmalarını, Allah buyruklarını tutmalarını emretmek, kötülükte bulunmaktan çekinmek lâzım (VI, 480).

Maskaralar- Akıllar: هازلان – عاقلان

هر جدی هزل است پیش هازلان

هزل ها جد است پیش عاقلان

Her ciddi şey, maskaralara göre maskaralık, şakadır... Fakat akıllara göre de lâtifeler, ciddidir (IV, 3559) .

Matem- Dügün: ماتم – سور

نار تو این است نورت چون بود

ماتم این خود تا که سورت چون بود

Ateşin bu... Acaba nurun nasıl? Matem, bu olunca düğünün nice (I,1567)?

Melek- Şeytan: فرشته – دیو

این زمین پاک است و آن شوره است و بد

این فرشته ی پاک و آن دیو است و دد

Bu temiz yerdir, o çorak ve pis yer. Bu temiz melektir o şeytan ve canavar (I, 274)!

Meşguliyet- İstirahat: مشغولیت – فراغ

بر تو زندان بر من آن زندان چو باغ

عین مشغولی مرا گشته فراغ

Sana zindan, fakat o zindan bana bahçe gibi. Meşguliyetin ta kendisi bana istirahat hali (II, 3553).

Metih- Zem: مدح – ذم

در حق او مدح و در حق تو ذم

در حق او شهد و در حق تو سم

Ona metih olan söz, sana zemdir; ona göre baldır, sana göre zehir (II, 1754)!

Misk- Pis koku: مشک – گند

آن شراب حق ختامش مشک ناب

باده را ختمش بود گند و عذاب

O, Hak şarabının mührü, şişesinin kapağı; halis misktir. Âdi şarabın mührü, şişesinin kapağı ise pis koku ve azaptır (I, 323).

Misk- Soğan kokusu: مُشک – بوی پیاز

تو ملاف از مشك كآن بوی پیاز
از دم تو می کند مكشوف راز

Misten bahsetme... ağzından soğan kokusu gelmede, sırrını açığa vurmada (IV, 1775)!

Müflis- Gani: مفلس – غنی

چون ز مفلس زر تقاضا می کنی
زر ببخشش در سر ای شاه غنی

Madem ki müflise altın ihtiyacını ilham ediyorsun, ey gani padişah, gizlice ona altın ihsan et (III, 1492).

Muhabbet- Heybet: مهر – هیبت

مهر و هیبت هست ضد همدگر
این دو ضد را دید جمع اندر جگر

Muhabbet ve heybet birbirinin zıttı iken gönlünde bu iki zıttın birleştiğini gördü (I, 1417).

Muhabbet- Kin: مهر – کین

آن گمان انگیز را سازد یقین
مهرها رویاند از اسباب کین

O zan ve şüphe doğuran sözleri, hakikat ve yakîn haline getirir. Kin ve adavet sebeblerinden dostluk ve muhabbet belirtir (I, 546).

Muhakkik- Mukallit: محقق – مقلد

از محقق تا مقلد فرق هاست
کاین چو داود است و آن دیگر صداست

Muhakkikle mukallit arasında çok fark vardır. Bu Davut gibidir, öbürü ses gibi (II, 493)!

Mümin- Kâfir: مومن – گبر

نیم او مومن بود نیمیش گبر

نیم او حرص آوری نیمیش صبر

Yarısı mümin, yarısı kâfir. Yarısı hırs, yarısı sabır! (II, 605).

Mümin- Münafik: مومن – منافق

در نماز و روزه و حج و زکات

با منافق مومنان در برد و مات

Müminler; namazda, oruçta, hacda, zekâta münafıkla kazanıp kaybetmektedirler (I,286).

Münafik- Muvafik: منافق – موافق

آن منافق با موافق در نماز

از پی استیزه آید نی نیاز

O münafık; muvafıkla beraber, inat ve taklide uyup namaza durur; niyaz ve tazarru için değil (I, 285).

Murad- Muratsız: مراد – بی مراد

آدمی حیوان نباتی و جماد

هر مرادی عاشق هر بی مراد

İnsan, hayvan, nebat, cemat... Her şey, birbirine âşıktır. Bir adam, bir şeyi sevdi de muradı o oldu, başka bir şey dilemez bir hale geldi mi o muradı olan sevgilide muratsız hale gelen âşıkına âşıktır (III, 4443).

Mûsâ- Firavun: موسی – فرعون

در خدای موسی و موسی گریز

آب ایمان را ز فرعونیی مریز

Mûsâ'nın Tanrısına ve Mûsâ'ya kaç; Firavun'luk ederek îman suyunu dökme (I, 781)!

Muštucu- Korkutucu: مبشر – منذر

تا که این هر دو صفت ظاهر شود

آن مبشر گردد این منذر شود

Bu suretle bu iki sıfatının da meydana çıkmasını, lûtfunun muštucu, kahrının da korkutucu olmasını diler” (IV, 171).

Namus- Rüşva: ناموس – رسوا

ایمنی بگذار و جای خوف باش

بگذر از ناموس و رسوا باش و فاش

Eminliği bırak, korku yerine var. Namusu terk et, apaçık rüşvay ol (II, 2331)!

Nâs- Nesnas: ناس – نسناس

لیک گفتم ناس من نسناس نی

ناس غیر جان جان اشناس نی

Fakat nâs dedim, nesnas değil... nâs canın canı olan Allah’ya âşina olanlardır, başkaları değil (IV, 761)!

Nasihât- Hıyanet: نصیحت – غلول

گفت الدین نصیحه آن رسول

آن نصیحت در لغت ضد غلول

Peygamber “Din nasihattir” dedi. Nasihat, lûgatte hıyanetin zıddıdır (III, 3943).

Nâsut- Lâhut: ناسوت – لاهوت

محرم ناسوت ما لاهوت باد

آفرین بر دست و بر بازوت باد

Nâsutumuzun mahremi olsun artık. Aferin eline koluna (II, 1790)!

Nefret- Razi: مبعوض – رضی

و آفرید او وصف های عارضی

که کسی مبعوض کی گردد رضی

Fakat ârızı sıfatlar da yarattı ki onları terk etmek mümkündür; herkesin nefretini kazanan kişi, o sıfatları terk eder, huylarından vazgeçerse herkesin sevgisini kazanır, herkes ondan razı olur (III, 2910).

Nefret- Sevgi: بغض – ولا

ز آشنایی خیزد این بغض و ولا

وز غذای خوش بود سقم و قوی

Bu nefret ve sevgi, aşinalıktan gelir... Hastalık da iyi gıdadan olur, kuvvet de (IV, 3011)!

Neşe- Gam: شادی – غم

قند شادی میوه ی باغ غم است

این فرح زخم است و آن غم مرهم است

Neşe şekerı, gam bahçesinin meyvasıdır. Bu ferah yaradır, o gam merhem (III, 3752)!

Neşe- Keder: شادی – غم

گاه نقش دیو و گه آدم کند

گاه نقش شادی و گه غم کند

Kudret gergefe bazen şeytan resmi, bazen insan resmi işler; gâh neşe, gâh keder nakşeder (I, 613).

Nifak-Birlik: مراق – اتفاق

گفت هر یک تان دهد جنگ و مراق

گفت من آرد شما را اتفاق

Sizin sözleriniz savaşa, nifaka sebep olur. Fakat benim sözüm, sizleri birleştirir (II, 3691).

Niyaz- Naz: نیاز – ناز

ایمن آباد است آن راه نیاز

ترک نازش گیر و با آن ره بساز

Niyaz yolu emin bir yoldur. Nazı bırak da o yola düş (V, 545).

Nur- Karanlık: انوار – ظلام

تا نگریدی او ندانی اش تمام

خواه آن انوار باشد یا ظلام

İster nur olsun, ister karanlık. O olmadıkça onu tamamı ile bilemezsin (VI, 757).

Öğünme- Utanç: فخر – ننگ

بر خیالی صلحشان و جنگشان

وز خیالی فخرشان و ننگشان

Onların barışları da, savaşları da hayale müstenittir. Öğünmeleri de, utanmaları da bir hayalden ötürüdür (I, 71).

Olgun-Ham: پخته – خام

تا از آن واقف کنی مر عام را

پخته گردانی بدین هر خام را

Bunu bilip sonra da halka bildirmek ve her ham kişiyi bu suretle olgunlaştırmak istiyorsun (IV, 3506).

Olmayacak şey-Olacak şey: محال – حال

پس محال از تاب ایشان حال شد

نحس آن جا رفت و نیکوفال شد

Olmayacak şey, onların himmetiyle olur. Pis, oraya vardı mı tertemiz olur, kutlu bir hale girer (III, 3600).

Ölmüş- Dirilmiş: مرده – زنده

سایه ی یزدان بود بنده ی خدا

مرده ی این عالم و زنده ی خدا

Tanrı'ya kul olan, Tanrı gölgesidir. O bu âlemden ölmüş, Tanrı ile dirilmiştir (I, 423).

Ölü-Canlı: مرده – زنده

از محبت مرده زنده می کنند

از محبت شاه بنده می کنند

Sevgiden ölü dirilir, sevgiden padişahlar kul olur (II, 1531).

Ortada- Gizli: پیدا – مگمن

گرچه پیدا نیست آن در مگمن است

بدتر از زندان و بند آهن است

Ortada değil görünmüyor, gizli ama zindandan da beter, demir zincirlerden de (III, 1660)!

Örümcek- Anka: عنقا – عنكبوت

عنكبوت ار طبع عنقا داشتی

از لعابی خیمه کی افراشتی

Örümcekte Anka tabiatı olsaydı tükürüğüyle çadır kurar mıydı hiç (III, 3982)?

Övmek-Kınamak: هجو – مدح

گاه دم را مدح و پیغامی کنی

گاه دم را هجو و دشنامی کنی

Gâh o nefesle birisini över, birisine haber yollarsın... gâh birini kınar, aleyhinde bulunur, söversin (IV, 130)!

Övülecek şey- Ayıp: فخر – ننگ

در تگ دریا گهر با سنگ هاست

فخرها اندر میان ننگ هاست

Denizin dibinde inciler, taşlarla karışık olarak bulunur. Öğülecek şeyler, ayıplar, kusurlar arasında olur (III, 866).

Övüş- Kınama: مدح و ثنا – هجا و قدح

هست این نسبت به من مدح و ثنا

هست این نسبت به تو قدح و هجا

Bu övüşte bana nispetledir, yoksa bu övüş sana bir kınamadır, bir hicivdir (VI, 1090).

Özel-Genel: عام – خاص

جلوه کرده عام و خاصان را عروس

خلوت اندر شاه باشد با عروس

Gelin, havassa da cilve eder, avama da. Ama onunla halvete giren ancak padişaktır (I, 1437).

Padişah- Kul: شاه – بنده

از محبت مرده زنده می کنند

از محبت شاه بنده می کنند

Sevgiden ölü dirilir, sevgiden padişahlar kul olur (II, 1531).

Padişahlık- Dilencilik: سلطانی – گدایی

بعد شکر کلک خایی چون کند

بعد سلطانی گدایی چون کند

Şeker yedikten sonra şeker kamışını nasıl çiğner... Padişaktan sonra nasıl olur da dilencilik eder (IV, 1215)?

Pamuk-Ateş: پنبه – آتش

پنبه در آتش نهادم من به خویش

اندر افکندم قچ نر را به میش

Adeta kendi elimle ateşi pamuğun içine attım. Koçu koyuna saldı (II, 2177).

Perde- Açıkça: پرده – برهنه

پرده بردار و برهنه گو که من

می نخسپم با صنم با پیرهن

Perdeyi kaldır ve açıkça söyle ki ben, güzelle gömlekleli olarak yatmam (I, 138).

Peri- Şeytan: پری – دیو

تا پری و دیو در شیشه شود

بلکه هاروتی به بابل در رود

Peri ve şeytan, şişe içine girer. Hattâ Bâbil Harut'unu bile kaza ve kader kapar, avlar (III, 471).

Peygamberler- Cahiller: انبیا – جاهلان

انبیا را کار عقبی اختیار
جاهلان را کار دنیا اختیار

Peygamberlerin, ahiret işinde ihtiyarları vardır, cahillerin de dünya işinde (I, 638).

Pis- Süzülüş: آلودگی – پالودگی

تو گمان بردی که کرد آلودگی
در صفا غش کی هلد پالودگی

Sen onun hakkında kötü ve pis iş işledi deyip fena bir zanda bulundun. Su süzülüp durulunca, berrak bir hale gelince bu berraklıkta bulanıklık ve tortu kalır mı, süzülüş suda tortu bırakır mı (I, 231)?

Pis- Temiz: نجس – پاک

گفت پیغمبر که از بهر مهان
حق نجس را پاک گرداند بدان

Peygamber, “Şunu bil: Allah, büyükler pis şeyleri temiz etmiştir (II, 3427).

Pislik- Bezek: آرایش – آرایش

بود آرایش شد آرایش کنون
چون بر او برخواند خورشید آن فسون

Pisken bezenir, nurlanır. Çünkü güneş, ona öyle bir afsun okumuştur işte (VI, 2696).

Pişmiş- Ham: پخته – خام

ز آن خورامم بندگان را من طعام
که خورم من خود ز پخته یا ز خام

Pişmiş olsun, ham olsun... Ne yemek yersem kölelerime onu yedirir, onları o yemekle beslerim (VI, 3972).

Pušt- Babayiğit: حیز - شجاع و دلیر

بانگ حیزان و شجاعان دلیر

هست پیدا چون فن روباه و شیر

Puštların nârasıyle babayiğit erlerin narası, tilkiyle aslanın sesi gibi farkedilir (VI, 4896).

Put kıran- Put yapan: بت شکن - بتگر

از نصیحت های تو کر بوده ام

بت شکن دعوی بتگر بوده ام

Senin öğütlerine karşı kulağım sağırdır. Put kırıyorum diye dâvadaydım ama put yapıyormuşum meğer (VI, 771).

Put- Put kıran: بت شکن - بت

چون خلیل آمد خیال یار من

صورتش بت معنی او بت شکن

Sevgilimin hayali bana Halil gibidir. Sureti put ama manası putları kırmakta (II, 74).

Rahmet- Kahr: رحمت - قهر

رحمتش بر قهر از آن سابق شدست

تا که سرمایه ی وجود آید به دست

Allah'nın rahmeti, kahrından ileridir, kahrından fazladır ve ezelîdir. Bu yüzden de bir kimseyi belâlara uğratması, rahmetindedir (III, 4166).

Rahmet- Lânet: رحمت - لعنت

آن أنا منصور رحمت شد یقین

آن أنا فرعون لعنت شد ببین

Mansur'un "Ene" deyişi, şüphe yok ki rahmetten ibarettir; fakat Firavunun "Ene" deyişine bir bak, lânetin ta kendisi (II, 2523)!

Redd- İspat: نفی – اثبات

باد خر کره چنين رسوات کرد

هستی نفی ترا اثبات کرد

Eşek sıpasının yellenmesi seni böyle rüsvay etti, senin, ben yokum diye kendini nefyedişini reddederek, varlığını ispat etti (III, 680).

Reddetmek- Kabul etmek: رد – قبول

ای رسولان می فرستمتان رسول

رد من بهتر شما را از قبول

Ey, elçiler, tez sizi elçi olarak gönderiyorum... Bu hediyeleri reddetmem, sizin için kabul etmemden yeğdir (IV, 653).

Renksizlik- Renk: بی رنگی – رنگ

هست بی رنگی اصول رنگ ها

صلح ها باشد اصول جنگ ها

Renklerin asılları, renksizliktir... Savaşların aslı, barışlardır (VI, 59).

Riya- İhlâs: ریا – اخلاص

پس ریای شیخ به از اخلاص ما

کز بصیرت باشد آن وین از عمی

Şu halde şeyhin riyası, bizim ihlâsımızdan daha yeğ. Çünkü o riya basiretten meydana gelmedir, bu ihlâs körlükten (II, 3698)!

Ruhu Hayvani- Ruhu insani: روح حیوانی – روح انسانی

تفرقه در روح حیوانی بود

نفس واحد روح انسانی بود

Çokluk, ruhu Hayvanidedir, Ruhu insani ise birdir (II, 188).

Saba- Veba: صبا – وبا

قهر و لطفی چون صبا و چون وبا
آن یکی آهن ربا وین کهربا
Allah'ın kahrı vebaya, lütfu da sabah yeline benzer. Birisi demiri çeker, öbürü saman
çöpünü (V, 2128).

Saba (صبا) güney doğudan esen hafif rüzgar demek. Dolayısıyla “sabah yeli” yerine “hafif
rüzgâr” olarak tercüme edilmesi daha uygundur.

Safra- Sirkengebin: صفرا – سرکنگبین

تو عسل ما سرکه در دنیا و دین
دفع این صفرا بود سرکنگبین
Sen dünyada da balsın, dinde de... Bizse sirke. Safraya ancak sirkengebin iyi eder, giderir
(II, 1867).

Sağ- Sol: چپ – راست

خون روان شد همچو سیل از چپ و راست
کوه کوه اندر هوا زین گرد خاست
Sağdan, soldan sel gibi kanlar aktı. Havaya, dağlarcasına tozlar kalktı (I, 704).

Sağ- Sol: یمین – یسار

گه یمینش می برد گاهی یسار
گه گلستانش کند گاهیش خار
Gâh sağa götürür, gâh sola... gâh gül bahçesi haline kor, gâh diken haline (II, 1302).

Sağlam- Kalp: صحیح – زیف

دیده چون بی کیف هر با کیف را
دیده پیش از کان صحیح و زیف را
Onlar da keyfiyete düşecek olan her şeyi keyfiyetsiz görmüşler, madenden önce sağlamlı
kalpı fark etmişlerdir (II, 179).

Sağlam ve geçer akçe – kalpı (Geçerli para-Geçersiz para): نقد – قلب

گر نبودی در جهان نقدی روان

قلب ها را خرج کردن کی توان

Âlem de sağlam ve geçer akçe olmasaydı kalpı nasıl harcayabilirdin? (II, 2929).

Şaki- Çekinen kişi: شقی – متقی

کیمیای زهر و مار است آن شقی

بر خلاف کیمیای متقی

O şaki kötülüklerden çekinen kişinin kimyası hilâfına zehir ve yılan kimyasıdır (her şeyi zehirler, her şey ona karşı yılan haline gelir) (II, 155)

Şaki- Sait: شقی – سعید

آن که بیند این علامت ها پدید

چون نداند او شقی را از سعید

Bu nişaneleri apaçık gören, nasıl olur da şakiyi saitten ayırt edemez (III, 1669).

Sandal- Öd ağacı: چنډل – عود

هر هلاک امت پیشین که بود

زآنکه چنډل را گمان بردند عود

Eski ümmetlerin helâk olması, hep katı taşı öd ağacı sanmalarındandır (IV, 1704)!

Burada چنډل kelimesinin anlamı sandal ağacıdır. Dolayısıyla sandal ağacının kokusu, öd ağacının kokusuyla zıtlık teşkil etmektedir. Ayrıca sandal ağacı “değersizlik” ve öd ağacı “değerlilik” anlamıyla da tezat oluşturmaktadır.

Sapıklık- Doğru yolu buluş: ضلال – هدی

هم ضلال از علم خیزد هم هدی

همچنان که تلخ و شیرین از ندا

Hem sapıklık bilgidir olur, hem doğru yolu buluş... Nitekim acı da rutubetten hâsıl olur, tatlı da (IV, 3010)!

Sarp- Kolay: صعب – آسان

راه های صعب پایان برده ایم

ره بر اهل خویش آسان کرده ایم

Biz sarp yolları vardirdik... Bize uyanlara yolu kolaylattık (III, 2947).

Sat- Satın al: بفروش – بخر

زیرکی بفروش و حیرانی بخر

زیرکی ظن است و حیرانی نظر

Aklı zekayı sat da hayranlığı satın al... Akıl ve zekâ zandır, hayranlıksa bakış görüş

(IV, 1407)!

Satın almak- Satış(Alışveriş): بیع – شری

لب بیسته هست در بیع و شری

مشتری بی حد که الله اشتری

Alışveriş ederken mest bir halde ağzını yumup oturur. Fakat müşterisi Allahdır (II, 3267).

Sebat- Sebatsızlık: ثبات – بی ثباتی

ای دهنده ی قوت و تمکین و ثبات

خلق را زین بی ثباتی ده نجات

Ey gıda, temkin ve sebat ihsan eden Tanrı, halkı bu sebatsızlıktan kurtar (V, 1197).

Sefer-Evde oturmak: سفر – حضر

گر سفر داری بدین نیت برو

ور حضر باشد از این غافل مشو

Sefere çıkarsan bu niyetle çık, oturuyorsan yine bundan gafil olma (II, 2117)!

Şefkat- Yara: رحم – زخم

ابتلا رنجی است کآن رحم آورد

احمقی رنجی است کآن زخم آورد

İptilâ, acımacak bir illettir, ona kul da acır, Allah da... fakat ahmaklık, öyle bir illettir ki ahmağa da mazarrat verir, onunla konuşana da (III, 2593)!

قند – زهر: Şeker- Zehir.

نکته ها می گفت او آمیخته

در جلاب قند زهری ریخته

O, gazele karışık lâtif sözler söylemekte, gül sulu şeker şerbetinin içine zehir dökmekteydi (I, 447).

فربه – لاغر: Semiz- Arık.

هفت گاو فربه بس پروری

خوردشان آن هفت گاو لاغری

Yedi semiz ve besili öküzü yedi tane arık öküzün yediğini gördü (V, 933).

سراب – آب: Serap- Su.

حرص تازد بیهده سوی سراب

عقل گوید نیک بین آن نیست آب

Hırs beyhude yere seraba doğru koşar. Akılsa iyi bak der o su değil (V, 2058).

خوش – ناخوش: Şerbet- Zehir.

آب را آرند و من آتش کنم

نوش و خوش گیرند و من ناخوش کنم

Su getirirlerse ateş haline sokar, şerbet içerlerse zehir yaparım (III, 1096).

نوش – سم: Şerbet- Zehir.

نوش را بگذاشته سم خورده است

قوت علت همچو چوبش کرده است

Şerbeti bırakmıştır da zehir yemektir. Hastalık yüzünden alıştığı gıda kendisine tatlı gelmiştir (II, 1082).

Sertlik- Yumuşaklık: درشتی – نرمی

کز درشتی ناید این جا هیچ کار

هم به نرمی سر کند از غار مار

Burada sertlik iş görmez tatlı dil, yılanı bile ininden çıkarır dedi (V, 1132).

نرمی kelimesi “yumuşaklık” demektir. “Tatlı dil” ise bir nevi yumuşaklık anlamını içermektedir. Aslında beyitin mütercimi, aşağıdaki beyitte نرمی kelimesini “yumuşaklık” anlamında kullanmaktadır.

Sertlik- Yumuşaklık: درشتی – نرمی

گرم باش ای سرد تا گرمی رسد

با درشتی ساز تا نرمی رسد

Ey soğuk, hararetlen ki ısınasın, sertliğe alış ki yumuşayasın (II, 3011).

Sevab-Ceza: اجر – عقاب

گردش او را نه اجر و نه عقاب

که اختیار آمد هنر وقت حساب

Fakat düşünüşünden dolayı ne bir sevaba girer, ne bir günaha. Çünkü hesap vakti sevap ta ihtiyarî olarak yapılan işe verilir, azap da (III, 3288)!

عقاب kelimesinin anlamı günah değildir belki günahın cezasıdır.

Sevgi- Öfke: رحمت – سطوت

دوست بینی از تو رحمت می جهد

خصم بینی از تو سطوت می جهد

Dost görürsen sevgin kaynar, düşman görürsen kızar, öfkelenirsin (V, 2132).

Şeytan- Hûri: دیو – حور

دیو را چون حور بیند او به خواب

پس ز شهوت ریزد او با دیو آب

Uykuda Şeytan'ı Hûri gibi görür, sonra şehvetle Şeytan'an erlik suyu döker (I, 414).

Şeytan- İnsan: دیو – آدم

گاه نقش دیو و گه آدم کند

گاه نقش شادی و گه غم کند

Kudret gergefe bazen şeytan resmi, bazen insan resmi işler; gâh neşe, gâh keder nakşeder (I, 613).

Şeytan- Melek: دیو – ملک

هر زمان در سینه نوعی سر کند

گاه دیو و گه ملک گه دام و دد

Kalpte her an bir çeşit şey baş gösterir... İnsan bazen şeytanlaşır, bazen melekleşir... Bazen tuzak kesilir, bazen yırtıcı hayvan (II, 1426)!

Şeytanın şarabı- Allah şarabı: باده ی شیطان – می رحمان

فهم تو چون باده ی شیطان بود

کی ترا وهم می رحمان بود

Sen, şeytanın içtiği şarabı anlarsan Allah şarabını nereden düşünebileceksin (VI, 658)?

Sıçan- Kedi: موش – گربه

همچو موشی پیش گربه لا شود

همچو بره پیش گرگ از جا رود

Bunu duyan, kedi önündeki sıçan gibi yok olur; kurt önündeki kuzu gibi mahvolur. (II, 1914).

Sihir- Mucize: سحر – معجزه

سحر را با معجزه کرده قیاس

هر دو را بر مکر پندارد اساس

(Zevk sahibi olmayan) sihri, mucizeyle mukayese ederek her ikisinin de esası hiledir sanır (I, 277).

Şikâyet- Şükretmek: گله – شکر

هر زدن بهر نوازش را بود

هر گله از شکر آگه می کند

Her sille, okşamak içindir... Her şikâyet, insana şükretmeyi andırır (III, 991).

Sille- Okşamak: زدن – نوازش

هر زدن بهر نوازش را بود

هر گله از شکر آگه می کند

Her sille, okşamak içindir... Her şikâyet, insana şükretmeyi andırır (III, 991).

Sinek- Fil: پشه – پیل

فجفجه افتاد اندر مرد و زن

قدر پشه می خورد آن پیل تن

Kadın, erkek, o fil bedenli, bir sineğin yiyeceğini yiyor diye fısıldaşmaya başladılar (V, 282).

Sinek- Hüma: پشه – هما

مغز خر خوردیم تا ما چون شما

پشه را داریم همراز هما

Kafamızda eşek beyni mi var ki sizin gibi bir sineği Hüma kuşuyla bir turalım (III, 2735)?

Sirke- Bal: سرکه – انگبین

قهر سرکه لطف همچون انگبین

کاین دو باشد رکن هر اسکنجبین

Kahr, sirkedir, lütuf da bala benzer. Sirkengübünün temeli, bu ikisidir (VI, 18).

Sızı- Hazine: رنج – گنج

رنج گنج آمد که رحمت ها در اوست

مغز تازه شد چو بخراشید پوست

Ağrı, sızı ve hastalık hazinedir. Rahmetler ondadır. Deri yırtıldı mı iç tazelenir (II, 2261).

Son- Baş: آخر – آغاز

این ندارد آخر از آغاز گو

رو تمام این حکایت بازگو

Bunun sonu yoktur; sen yine hikâyeye başla, onu tamamlamana bak (I, 143).

Son- Ön: نهایت – نخست

شیخ کاو ينظر بنور الله شد

از نهایت وز نخست آگاه شد

Allah nuruyla gören, sondan önden agâh olan şeyh (II, 1567).

Sonu gören- Ahır gören: آخر بین – آخر بین

هر که آخربین تر او مسعود تر

هر که آخربین تر او مطرود تر

Kim daha ziyade sonu görürse o, daha kutludur... Fakat kim ahır görürse o daha fazla kovulmuş, sürülmüştür (IV, 1614)!

Sövme- Övme: دشنام – ثنا

مر ترا دشنام و سیلی شهان

بهتر آید از ثنای گمرهان

Sana Padişahların sövmesi, vurması, sapıkların övmesinden daha iyidir (II, 2585).

Söz- Hal: قال – حال

ما زبان را ننگریم و قال را

ما درون را بنگریم و حال را

Biz; dile, söze bakmayız; gönle hale bakarız (II, 1759).

Söz- Mana: لفظ – معنی

لفظ در معنی همیشه نارسان

ز آن پیمبر گفت قد کل لسان

Söz mânaya daima kifayetsiz. Onun için Peygamber “Allah’ı bilenin dili tutulur” dedi (II, 3013).

Söze ait tanık- İşe ait tanık: گواه قولی - گواه فعلی

حفظ لفظ اندر گواه قولی است

حفظ عهد اندر گواه فعلی است

Sözü doğru söylemek, söze ait tanıktadır, ahdi korumak da işe ait tanıkta (V, 254).

Sözlü- Susma: گویا - خمش

ای بسا طوطی گویای خمش

ای بسا شیرین روان روترش

Nice güzel sözlü dudular vardır ki susarlar... nice tatlı özlüler vardır ki ekşi yüzlüdürler (III, 4763)!

Su- Ateş: آب - آتش

از هلیله قبض شد اطلاق رفت

آب آتش را مدد شد همچو نفت

Karahelileyle kabız oldu, ferahlığı gitti; su, nefit gibi ateşe yardım etti (I, 54).

Su- Yağ: آب - روغن

مرغ خاکی مرغ آبی هم تنند

لیک ضدانند آب و روغن اند

Kara kuşuyla su kuşu, suret bakımından birdir ama suyla yağ gibi hakikatte birbirine zıttır (III, 3488).

Sual- Cevap: جواب - سوال

ای لقای تو جواب هر سوال

مشکل از تو حل شود بی قیل و قال

Ey vuslatı, her sualin cevabı! Senin yüzünden müşkül, konuşmaksızın, dedikodusuz hallolur gider (I, 97).

Suç- İbadet: گنه – عبادت

لیک دلهاشان چو قاسی گشته بود

آن گنه هاشان عبادت گشته بود

Gönülleri katı olduğundan suçları kendilerine ibadet görünüyordu (V, 1606).

Suç kelimesini daha çok sosyal bir anlamı vardır, ama burada dini anlamı amaçlanmıştır ve bu yüzden “günah” anlamında kullanılması daha uygundur.

Suç- İbadet: گنه – طاعت

زین گنه بهتر نباشد طاعتی

سال ها نسبت بدین دم ساعتی

Bu suçtan daha iyi bir ibadet yoktur. Yıllar bile bu ane nispet edilirse bir andan ibarettir (VI, 4600).

Şükür- Küfran: شکر – کفر

چونکه بویی برد و شکر آن نکرد

کفر نعمت آمد و بینیش خورد

Bir koku alıp onun şükürünü eda etmiyen kimse, küfranı nimet etmiş ve kendi burnunu mahveylemiştir (I, 442).

Sükût- Söylemek: خامشی – گفتن

خامشی بحر است و گفتن همچو جو

بحر می جوید ترا جو را مجو

Sükût denizdir, söylemek ırmağa benzer... Deniz seni aramada, sen ırmağı arama (IV, 2062)!

Sulh- Savaş: صلح – نبرد

همچنین برعکس آن انکار مرد

مس کند زر را و صلحی را نبرد

Bunlar gibi o kötü adamın inkârı da aksine olarak altını bakır haline getirir, sulhu savaş yapar (II, 1649).

Sünni- Cebri: سنی – جبری

سنی از تسبیح جبری بی خبر

جبری از تسبیح سنی بی اثر

Sünni, Cebri'nin tespîhinden bihaberdir. Cebri'ye de Sünni'nin tespîhini eser etmez (III, 1501).

Suphu sadık - Suphu kâzib: صبح کاذب - صبح صادق

پیش حالی بین که در جهل است و شک

صبح صادق صبح کاذب هر دو یک

Bugünü görenlere, bu yüzden bilgisizlikt.e ve şüphede kalanlara göre suphu sadıkla suphu kâzibin ikisi de birdir (IV, 1692).

Sûret- Mana: صورت – معنی

چون خلیل آمد خیال یار من

صورتش بت معنی او بت شکن

Sevgilimin hayali bana Halil gibidir. Sureti put ama manası putları kırmakta (II, 74).

Sûret- Sûretsizlik: صورت – بی صورتی

صورت از بی صورتی آمد برون

باز شد که انا الیه راجعون

Sûret sûretsizlikten çıktı, yine sûretsizliğe döndü. Zira biz yine Tanrı'ya döneceğiz (I, 1141).

Talebe- Hoca: شاگرد – استاد

نحس شاگردی که با استاد خویش

همسری آغازد و آید به پیش

Ne kötü talebedir o talebe ki hocasıyla baş koşar, onunla kendisini bir görür (II, 1578).

Talihsizlik- Devlet: ادبار – اقبال

می دمد در گوش هر غمگین بشیر

خیز ای مدبر ره اقبال گیر

Müjdecî, her dertlinin kulağına, kalk ey talihsiz, devlet yolunu tut diye bağırma
(VI,1100)

Burada devlet kelimesinin anlamı “talih”tir, Türkçede devlet kelimesi daha çok siyasi anlamıyla “devlet” olarak kullanılmaktadır.

Tamir- Harap: عمارت – ویران

گفت هر دارو که ایشان کرده اند

آن عمارت نیست ویران کرده اند

Dedi ki: “Öbür hekimlerin çeşitli tedavileri, tamir değil; büsbütün harap etmişler (I, 104).

Tane- Saman: کَه – دانه

بشنو اکنون صورت افسانه را

لیک هین از که جدا کن دانه را

Şimdi hikâyenin zahirini dinle, fakat taneyi samandan ayır ha (II, 202)!

Tane- Tuzak: دانه – دام

تو نبینی پیش خود یک دو سه گام

دانه بینی و نبینی رنج دام

Sense iki üç adım ötesini görmezsin. Taneyi görürsün de tuzağı görmezsin (III, 1754).

Tanrı boyası- Tanrı lâneti: صبغة الله – لعنة الله

صبغة الله نام آن رنگ لطیف

لعنة الله بوی آن رنگ کثیف

O lâtif rengin adı “Sıbgatullah-Tanrı boyası” dır. Bu kirlî rengin kokusu ise... Tanrı lânetidir (I, 766).

لعنة الله – رحمة الله: Tanrı lâneti- Tanrı rahmeti:

لعنة الله اين عمل را در قفا

رحمة الله آن عمل را در وفا

Bu işin ardında Tanrı lâneti var, o işe karşılık da vade vefa olarak Tanrı rahmeti var

(I, 280).

سنگ – گوهر: Taş- İnci:

با تو دیوار است با ایشان در است

با تو سنگ و با عزیزان گوهر است

Sana duvardır ama onlara kapı. Sana taşdır ama azizlere inci (II, 166)!

سنگ – لعل: Taş- Lâl:

سنگ را صد سال گویی لعل شو

کهنه را صد سال گویی باش نو

Taşa istersen tam yüzyıl boyuna lâl olsana de... eskiye tam yüzyıl yenilen diye söyle dur

(III, 2903).

حامل – محمول: Taşıyıcı-Yüklem:

حاملی محمول گرداند ترا

قابلی مقبول گرداند ترا

Şimdi yük altındasın; Tanrı seni yükler, bindirir... Şimdi onun emrini kabul etmekteisin;

sonra seni makbul eder (I, 936).

شیرین روان – رو ترش: Tath öz- Ekşi yüz:

ای بسا طوطی گویای خممش

ای بسا شیرین روان رو ترش

Nice güzel sözlü dudular vardır ki susarlar... nice tatlı özlüler vardır ki ekşi yüzlüdürler

(III, 4763)!

Tath su- Acı su: آب خوش – شوره آب

جز که صاحب ذوق که شناسد بیاب

او شناسد آب خوش از شوره آب

Zevk sahibinden başka kim anlayabilir? Onu bul! Tatlı su ile acı suyun farkını işte o anlar (I, 276).

Tath su- Tuzlu su: آب شیرین – آب شور

رگ رگ است این آب شیرین و آب شور

در خلایق می رود تا نفخ صور

Bu tatlı suyla tuzlu su; damar damardır. Halk arasında sûr üfürülünceye dek birbirine karışmadan böylece gider durur (I, 746).

Taze bir delikanlı- Kart bir ihtiyar: جوان نو – پیر زال

او جمیل است و محب للجمال

کی جوان نو گزیند پیر زال

O güzeldir, güzelliği sever. Taze bir delikanlı, kart bir ihtiyarı nasıl seçer (II, 79)?

Tehdit- Vaat: وعید – وعد

این وعید و وعدها انگیخته است

بهر این نیک و بدی آمیخته است

Vaitlerle tehditler, bu birbirine karışmış olan iyi ve kötüyü ayırt etmek içindir (II, 2965).

Temiz- Pis: پاک – پلید

ای که صبرت نیست از پاک و پلید

صبر چون داری از آن کاین آفرید

Ey temize, pise bile sabırsız, Yaradanına nasıl sabredebiliyorsun (II, 3076)?

Temiz- Pis: پاک – ناپاک

ما بری از پاک و ناپاکی همه

از گرانجانی و چالاکی همه

Bizse temizden de münezzehiz, pisten de. Ağırılıktan da arıyız, çeviklik ve titizlikten de (II, 1755)!

Temiz- Pis: صالح – ناصالح

در وجود ما هزاران گرگ و خوک

صالح و ناصالح و خوب و خشوک

Vücudumuzda binlerce kurt, binlerce domuz... Temiz, pis, güzel, çirkin binlerce sıfat var (II, 1417).

Temiz yer-Çorak: زمین پاک – شوره

این زمین پاک است و آن شوره است و بد

این فرشته ی پاک و آن دیو است و دد

Bu temiz yerdir, o çorak ve pis yer. Bu temiz melektir o şeytan ve canavar (I, 274)!

Temmuz- Kış: تموز – دی

در تموز گرم می بینند دی

در شعاع شمس می بینند فی

Onlar, sıcak temmuz ayında kışı, güneşin zıyasında gölgeyi görür (II, 181).

Temyiz sahibi olmayan- Temyiz sahibi: بی تمییز – با تمییز

چون مسیح کرده ای هر چیز را

ذات بی تمییز و با تمییز را

Sen, her şeyi, seni tespih eder bir hale koymuşsun, akıl ve temyiz sahibi olanlar da seni tespih eder, akıl ve temyiz sahibi olmayanlar da (III, 1495).

Topallık- Düzenli: لنگی – رهوار

چند آن لنگی تو رهوار شد

چند جانت بی غم و آزار شد

Topallığın kaç kere düzeldi, canın kaç defa gamdan, mihnetten kurtuldu (III, 308).

Toplanmak-Etraftaki halk: جمع – منتشر

منتظر ایشان و او هم منتظر

تا که جمع آیند خلق منتشر

Onlar, yılanı görmek için bekliyorlardı. O da etraftaki halk tamamıyla toplansın diye bekliyordu (III, 1034).

Topluluk- Ayrılık: افتراق – اتفاق

ذوق جمعیت که بود و اتفاق

شد ز فال زشتشان صد افتراق

Biz, birbirimizle uzlaşmış bir topluluk, sizin kötü haberlerinizle aramıza yüzlerce ayrılık düştü (III, 2950).

Türk- Hindu: هندو – ترک

پارسی گوئیم هین تازی بهل

هندوی آن ترک باش ای آب و گل

Bırak bu Arapça'yı, Farsça konuşalım. Ey sudan topraktan ibaret insan, o Türk'ün Hindusu ol (o güzelin yanağına bi siyah ben kesil!) (III, 2839).

Türk- Zenci: ترک – زنگی

پیش ترک آینه را خوش رنگی است

پیش زنگی آینه هم زنگی است

Ayna Türke nazaran güzel renktedir. Zenciye nazaran o da zencidir (III, 3440).

Tutulma- Tutulmuş: ناگرفته – بگرفته

چون به دانه داد او دل را به جان

نا گرفته مر و را بگرفته دان

Mademki gönlünü canla başla taneye verdi... Sen onu tutulmadan tutulmuş bil (IV, 621)!

Tuzak- Tane: دام – دانه

دشمن ارچه دوستانه گویدت

دام دان گرچه ز دانه گویدت

Düşman her ne kadar dostça söylerse de, her ne kadar taneden, yemden bahsederse de sen onu tuzak bil (I, 1192)!

Tuzak- Yırtıcı hayvan: دام – دد

هر زمان در سینه نوعی سر کند

گاه دیو و گه ملک گه دام و دد

Kalpte her an bir çeşit şey baş gösterir... İnsan bazen şeytanlaşır, bazen melekleşir... bazen tuzak kesilir, bazen yırtıcı hayvan (II, 1426)!

Burada دام kelimesi evcil hayvan ve دد kelimesi yırtıcı hayvan anlamında olup birbirlerine zıttırlar.

Uğursuz- Kutlu: نحس – نیکو فال

پس محال از تاب ایشان حال شد

نحس آن جا رفت و نیکوفال شد

Olmayacak şey, onların himmetiyle olur. Pis, oraya vardı mı tertemiz olur, kutlu bir hale girer (III, 3600).

Burada نحس kelimesi "pis" anlamı yerine gerçek anlamı olana "uğursuzluk" anlamında kullanılsaydı "kutlu" kelimesiyle zıtlık oluşturacaktı.

Ümit- Korku: امید – بیم

کشتن آن مرد بر دست حکیم

نی پی امید بود و نی ز بیم

O adamın, hekimin eliyle öldürülmesi, ne ümit içindi ne korkudan dolayı (I, 222).

Ümitsizlik- Ümit: نومیدی – امید

بعد نومیدی بسی او میدهاست

از پس ظلمت بسی خورشیدهاست

Ümitsizlikten sonra nice ümitler var... Karanlığın ardında nice güneşler var (III, 2925)!

Ümitsizlik- Ümit: نومیدی – امید

کوی نومیدی مرو امیدهاست

سوی تاریکی مرو خورشیدهاست

Ümitsizlik diyarına gitme, ümitler var. Karanlığa varma güneşler var (I, 724).

Umutlu-Umitsuz: راجی – آیس

هم بر آن بو می تنند و می روند

هر دمى راجی و آیس می شوند

Âşıklar da, o ümitle döner dolaşır, koşarlar... Her an ricaya düşerler, her an ümitsizliğe kapılırlar (IV, 45).

Tercümede راجی kelimesi “umutlu” anlamında kullınılsa, “umutsuzluk” anlamındaki آیس kelimesiyle lafzen de zıt olur ve şu şekilde zıtlık kavramı daha çok gözükür.

Unutmak- Anmak: فراموش – یاد

چون فراموش خودی یادت کنند

بنده گشتی آنکه آزادت کنند

Kendini unuttun mu seni anarlar... Kul oldun mu azat ederler (III, 3076)!

Üstün- Mağlup: غالب – مغلوب

یار غالب شو که تا غالب شوی

یار مغلوبان مشو هین ای غوی

Üstünün dostu ol ki üstün olasın... Kendine gel be hey azgın, mağluplara dost olma (IV, 2877)!

Uyanıklık dedikodusunda- Uyku sohbetinde: گفتگوی بیداری – گفتگوی خواب

تا به گفتگوی بیداری دری

توز گفت خواب بویی کی بری

Sen uyanıklık dedikodusunda oldukça uyku sohbetinden nasıl olur da bir koku alabilirsin (I, 569)!

Uyanıklık- Uyku: يقظه – نوم

يقظه آمد نوم حیوانی نماند

انعکاس حس خود از لوح خواند

Fakat uyanıklık gelmedi de hayvani uyku kalmadı mı duygusunun aksi ve aykırı olduğunu levhten okur anlar (IV, 1524)!

Uyumak- Uyanıklık: خواب – بیداری

خواب بیداری است چون با دانش است

وای بیداری که با نادان نشست

Bilgiyle uyumak uyanıklıktır. Vay bilgisizle oturan uyanık kişiye (II, 39)!

Uyuyan-Uyanık: خفته – بیدار

چشم من خفته دلم بیدار دان

شکل بی کار مرا در کار دان

Halbuki bil ki gözüm uyur, gönlüm uyanıktır. Bil ki işsiz güçsüz gibi duruyorum ama işimde var, gücüm de (II, 3548)!

Uzak- Yakın: دور – نزدیک

می دوی این سو و آن سو خشک لب

کاروان شد دور و نزدیک است شب

Dudağın kupkuru... o yana bu yana koşup durmaktasın; kervan da uzaklaşıyor, gece de yakın (II, 2914).

Uzunluk-Kısalık: دراز – کوتاه

آن دراز و کوتاه اوصاف تن است

رفتن ارواح دیگر رفتن است

Yolun uzunluğu, kısalığı, tenin vasıflarıdır. Ruhların gidişi başka çeşit bir gidiştir (III, 1978).

Vakit oğlu-“Yarın” demek: ابن الوقت – فردا گفتن

صوفی ابن الوقت باشد ای رفیق

نیست فردا گفتن از شرط طریق

Ey yoldaş, ey arkadaş! Sûfî, vakit oğludur (bulunduğu vaktin iktizasına göre iş görür) “Yarın” demek yol şartlarından değildir (I, 133).

Varlık- Yok olmak: هست – نیست

پیش هست او نباید نیست بود

چیست هستی پیش او کور و کبود

Onun varlığına karşı yok olmak gerektir: onun huzurunda varlık nedir? Mânasız bir şeyden ibarettir (I, 518)!

Varlık- Yokluk: هستی – نیستی

تو مگر خود مرد صوفی نیستی

هست را از نسیه خیزد نیستی

Sen yoksa sūfî bir er değil misin? Vara, veresiyeden yokluk gelir” (I, 134).

Vefa- Vefasızlık: وفا – بی وفایی

صورت نقض وفای ما مباش

بی وفایی را مکن بیهوده فاش

Vefasızlığını apaçık gösterme, beyhude yere vefasızlığı fâş etme (III, 320).

Vehim- Akıl: وهم – عقل

بی محک پیدا نگردد وهم و عقل

هر دو را سوی محک کن زود نقل

Vehimle akıl, mihenk olmadıkça meydana çıkmaz. Her ikisini de hemen mihenge vur (IV, 2303).

Vesvese- Vahy: وسوسه – وحی

همچنان که وسوسه و وحی الست

هر دو معقولند لیکن فرق هست

Nitekim vesveseyle Elest deminin vahyi... her ikisi de duyguyla değil, akılla anlaşılır; fakat aralarında fark var (III, 3490).

Vuslat- Hicap: وصلت – حجاب

طاعت عامه گناه خاصگان

وصلت عامه حجاب خاص دان

Avamın ibadeti, havasın günahıdır. Avamın vuslatı bil ki havasın hicabıdır (II, 2816).

Yabancı- Akraba: بیگانه – اهل

باز بی الهام احمق کاو ز جهل

می نداند بانگ بیگانه ز اهل

Fakat Allah ilhamına mazhar olmayan ve bilgisizliğinden yabancı sesiyle akraba sesini birbirinden ayırt edemeyen ahmağa göre (II, 3579).

Yakar- Aydınlatır: بسوزد – بسازد

سرمه کن تو خاک هر بگزیده را

هم بسوزد هم بسازد دیده را

Her seçilmiş erin ayak bastığı toprağı gözüne sürme gibi çek; o toprak, gözünü hem yakar, hem aydınlatır (IV, 3375).

Yakin- Şüphe: یقین – شک

رسته و بر بسته پیش او یکی است

گر یقین دعوی کند او در شکی است

Onun yanında kurtulmuş kişiyle bağı kişi birdir. Yakına eriştim diye iddia etse de şüphededir (III, 2567).

Yakin- Şüphe: یقین – شک

هر که را در جان خدا بنهد محک

مر یقین را باز داند او ز شک

Tanrı kimin ruhuna mehenk korsa ancak o kişi, yakini şüpheden ayırdedebilir (I, 300).

Yakınlık- Uzaklık: زود – دیر

نیست را چه جای بالا است و زیر

نیست را نه زود و نه دورست و دیر

Yok olana yukarı nedir, aşağı ne? Yok olanın ne yakınlığı olur, ne uzaklığı, ne geç kalışı (III, 4515)!

Yalan- Doğru: دروغ – راست

کی دروغی قیمت آرد بی ز راست

در دو عالم هر دروغ از راست خاست

Yalancı, doğru olmasa bir yalan kıvrabilir mi? İki âlemde de her yalan doğrudan meydana gelir (VI, 2220).

Yalan- Doğru: دروغ – راست

آن دروغت این تن فانی بود

راستت آن جان ربانی بود

O yalanım, şu fâni tendir... Doğrun da Allahya mensup olan can (IV, 3031)!

Yalancı- Doğrucu: کاذب – صادق

کاذبی با صادقی چون شد روان

آن دروغش راستی شد ناگهان

Yalancı da doğrucuyla yoldaş olunca yalanı, ansızın doğru olur (II, 2993).

Yan- Yansız: سو – بی سو

این نجوم و طب وحی انبیاست

عقل و حس را سوی بی سوره کجاست

Bu nücum ve tıp bilgileri, Peygamberlerin vahiyleridir...yoksa akıl ve duygunun o tarafa nereden yolu olacak (IV, 1294)?

Burada سو ve بی سو kelimeleri “yan- yansız” anlamında kullanarak ikinci mısra “yoksa akıl

ve duygunun **yansız yana** nereden yolu olacak” şeklinde değiştirilmesi mümkündür.

YanlıŖ- Doğru: خطا – صواب

خون شهیدان را از آب اولی تر است

این خطا از صد صواب اولی تر است

Şehitlere kan, sudan yeğdir. Bu yanlıŖ sözde yüzlerce doğrudan yeğ (II, 1767)!

Yar- Ağyar: یار – اغیار

یار را اغیار پنداری همی

شادی را نام بنهادی غمی

Yâri, ağyar sanmada, neşeye gam adını takmaktasın (III, 3782).

Yar- Ağyar: یار – اغیار

خلوت از اغیار باید نه زیار

پوستین بهر دی آمد نه بهار

Ağyardan halvet etmek gerek, yardan değıl. Kürk, kışın işe yarar, baharın değıl (II, 25).

Yara- Merhem: ریش – مرهم

چون که بر سر مر ترا ده ریش هست

مرهمت بر خویش باید کار بست

Yarısı gayıptan! Madem ki başında onlarca yara var, merhemini başına vurmalsın

(II, 3036).

Yara- Merhem: زخم – مرهم

قند شادی میوه ی باغ غم است

این فرح زخم است و آن غم مرهم است

Neşe şekerî, gam bahçesinin meyvasıdır. Bu ferah yaradır, o gam merhem (III, 3752).

Yara- Onulma: زخم – نواخت

جز به ضد ضد را همی نتوان شناخت

چون ببیند زخم بشناسد نواخت

Zıt olmadıkça zıttı tanınmaz. Yara görölünce onulmaya başlanır (V, 599).

Yarasa duygu- İnciler saçan duygun: حسِ خفاش – حسِ در پاش

حسِ خفاشت سوی مغرب دوان

حسِ درپاشت سوی مشرق روان

Senin yarasa duygun batıya doğru koşmakta, inciler saçan duygun da doğuya doğru akmakta (II, 47).

Yarasa- Güneş: خفاش – خورشید

نفرت خفاشکان باشد دلیل

که منم خورشید تابان جلیل

Yarasaların nefretinden de anlaşılıyor ki ben ulu Allah'nın parlak bir güneşiyim (II, 2085).

Yas- Dügün: ماتم – سور

پای تو در گل مرا گل گشته گل

مر ترا ماتم مرا سور و دهل

Senin ayağın balçıkta, bana balçık gül kesilmiş... sana yas, bana düğün, dernek davul zurna (II, 3554)!

Yaşayan- Ölü: زنده – مرده

جمله معشوق است و عاشق پرده ای

زنده معشوق است و عاشق مرده ای

Her şey mâşuktur, âşık bir perdedir. Yaşayan mâşuktur, âşık bir ölüdür (I, 30).

Yaşlı kadın- Genç: عجوز – جوان

که ز سایه ی یوسف صاحب قران

شد زلیخای عجوز از سر جوان

Sahipkıran Yusuf'un sayesinde Züleyha yeni baştan gençleşti (VI, 1288).

Bu beyitte hiç tercüme edilmeyen عجوز kelimesi “yaşlı kadın” anlamıyla tercümedeki yerini

alırsa “Sahipkıran Yusuf'un sayesinde yaşlı Züleyha yeni baştan gençleşti” diye tercüme

olunur ve böylelikle “yaşlı” ve “genç” kelimelerinin zıtlığı da daha iyi ortaya çıkar.

تأنی – تعجیل: *Yavaş iş- Acele*

که تأنی هست از رحمان یقین

هست تعجیل ز شیطان لعین

Çünkü şüphe yok, yavaş iş Rahman'dandır. Acele edşinse melûn Şeytan'dan "(III, 3497).

پیاده – سوار: *Yaya- Atlı*

پس صله ی یاران ره لازم شمار

هر که باشد گر پیاده گر سوار

Kim olursa olsun, ister yaya, ister atlı... yol dostlarıyla buluşmayı, onların halini sormayı, hatırlarını ele almayı lâzım bil (II, 2150).

روا – نا روا: *Yerinde doğru- Yerinde değil*

این روا وآن ناروا دانی ولیک

تو روا یا ناروایی بین تو نیک

Bu, yerinde doğru... şu, yerinde değil, eğri... bunu biliyorsun ama sen doğru musun, eğri mi? Bir de iyice bak (III, 2651)!

خرابی – معماری: *Yıkılma- Yapılma*

بس عداوت ها که آن یاری بود

بس خرابی ها که معماری بود

Nice düşmanlıklar vardır ki dostluğa çıkar. Nice yıkılmalar vardır ki yapılmaya döner (V, 106).

ویران – آباد: *Yıkılmış- Abat*

آن دل از جا رفته را دل شاد کرد

خاطر ویرانش را آباد کرد

Ömer, o yüreği oynayan kimseyi sevindirdi, yıkılmış gönlünü yaptı (I, 1432).

Yılan- Güzel: مار – نگار

آن یکی در چشم تو باشد چو مار
هم وی اندر چشم آن دیگر نگار

O, senin gözüne yılan gibi görünür ama ötekinin gözüne güzel görünür (II, 602).

Yılan- Mal: مار – مال

می نماید مار اندر چشم مال
هر دو چشم خویش را نیکو بمال

Yılan, güzel mal gibi görünür. İki gözünü de ovuştur da iyice bak (II, 2944)!

Yırtılmış- Sağlam: دریده – درست

آن که می درید جامه ی خلق چست
شد دریده آن او ایشان درست

O, pervasızca, halkın elbisesini yırtardı, kendininki yırtıldı, halkın elbisesi sağlam kaldı (I, 118).

Yiyen- Yenen: آکل – مأکول

جمله عالم آکل و مأکول دان
باقیان را مقبل و مقبول دان

Bil ki bütün âlem yiyen ve yenenden ibarettir. Hak'la bâki olanları da Hakk'a yönelmiş ve Hakk'ın makbulü olmuş bil (III, 30).

Yok olan- Varlık: عدم – وجود

از فسون او عدم ها زود زود
خوش معلق می زند سوی وجود

Yok olanlar, onun afsuniyle varlık diyarına takla atarak ve derhal gelirler (I, 1449).

Yok- Var: نیست – هست

می رسید از دور مانند هلال
نیست بود و هست بر شکل خیال

Uzaktan hilâl gibi erişmekte, yok olduğu halde hayal şeklinde var gibi görünmekte (I, 69).

Yokluk istiğrakından- Kendisine gelmek: غرقاب فنا – به خویش آمدن

چون به خویش آمد ز غرقاب فنا

خوش زبان بگشاد در مدح و ثنا

Yokluk istiğrakından kendisine gelince ağzını açtı, hoş bir tarzda medh ü senaya başladı (I, 57).

Yoksulluk- Nimet: فقر – نوا

هر کجا دردی دوا آن جا رود

هر کجا فقری نوا آن جا رود

Nerede dert varsa deva oraya gider, nerde yoksulluk varsa nimet oraya varır (III, 3210).

Yoksuluz, Perişanız - Mallı, Mülklü: فقیر و زار و کم – مالدار و محتشم

گفت صوفی ما فقیر و زار و کم

قوم خاتون مالدار و محتشم

Sofi dedi ki: “İyi ama biz yoksuluz, perişanız... Bu kadının ailesiyse mallı, mülklü kişiler (IV, 195).

Yok-Var: لاشی – شی

جمله ی راه استخوان و موی و پی

بس که تیغ قهر لاشی کرد شی

Yol, baştanbaşa kıl, kemik, sinir doludur. Allah'nın kahır kılıcı, nice varları yok etmiştir (III, 833)!

Yol gösteren- Yanıltıcı: هادی – مضل

در نبی فرمود کاین قرآن ز دل

هادی بعضی و بعضی را مضل

Allah da “Bu Kur'an, gönül yüzünden bazılarına doğru yolu gösterir, bazılarının da yolunu azıtır” buyurmuştur (VI, 565).

Yomlu- Yomsuz: سعد – نحس

تا بداند سعد و نحس بی خبر
دور تست این دور نه دور قمر

Bu suretle yıldızların yomlu, yomsuz olduğuna inanan bihaberler, bu devrin senin devrin olduğunu, kamerin devri olmadığını anlasınlar (II, 354).

Yüce- Alçak: بلند – پست

گه بلندش می کند گاهیش پست
گه درستش می کند گاهی شکست

Onu gâh yüceltir, gâh alçaltır. Gâh doğrultur, gâh kırar (II, 1301).

Yüce- Aşağılık: شریف – خسیس

من به حجت بر نیایم با بلیس
کوست فتنه ی هر شریف و هر خسیس

Bir delil getirmekle İblis'e üst olamam.Çünkü o, her yüce, her aşağılık kişinin fitnecisi, imtihanıcısıdır (II, 2707).

Yücelik- Aşağılama: عزت – خواری

زآنکه از عزت به خواری آمدن
همچو قطع عضو باشد از بدن

Çünkü yücelikten horluğa (aşağılığa) düşmek, bedenden bir uzvu kesmektir (V, 828).

Yücelip- Alçalış: خفض – رفع

خفض و رفع این زمین نوعی دگر
نیم سالی شوره نیمی سبز و تر

Şu yerin yücelip alçalışı da bir başka çeşittir. Yılın yarısında çorak bir hale gelir, yarısında yeşerir, tazeleşir (VI, 1849).

Yukarı- Aşağı: بالا – زیر

نیست را چه جای بالا است و زیر
نیست را نه زود و نه دورست و دیر

Yok olana yukarı nedir, aşağı ne? Yok olanın ne yakınlığı olur, ne uzaklığı, ne geç kalışı (III, 4515)!

Yukarı- Aşağı: بالا – زیر

دست می مالید بر اعضای شیر
پشت و پهلو گاه بالا گاه زیر

Elini aslana sürmekte, sırtını yağrısını yukarı aşağı okşamaktaydı (II, 505).

Yum- Aç: ببند – برگشا

لب ببند و کف پر زر برگشا
بنخل تن بگذار پیش آور سخا

Dudağını yum, altın dolu avucunu aç. Ten nekesliğini bırak, cömertliği ele al (II, 1271).

Yuvarlak- Uzun: گرد – دراز

اندر استغنا مراعات نیاز
جمع ضدین است چون گرد و دراز

İstiğna âleminde niyaza riayet etmek, yuvarlak bir şeyle uzun bir şeyi, zıdd oldukları halde bir arada cem etmeye benzer (III, 1395).

Yüz renkli-Tek bir renkli: صد رنگ – یک رنگ

جامه ی صد رنگ از آن خم صفا
ساده و یک رنگ گشتی چون ضیا

Yüz renkli elbise, İsâ'nın sâf küpünden saba rüzgârı gibi sade ve lâtif bir hale gelir, tek bir renge boyanırdı (I, 501).

Yüzü üstünde sürünme- Doğru yürümek: یمشی مکبا – استوا

در روش یمشی مکبا خود چرا
چون همی شاید شدن در استوا

Neden yürüyüşte “Yüzü üstünde sürünme” sözü söylenir? Daima doğru yürümek gerekken yüzüstü sürünme neden (VI, 2610)?

Zâhiri kör- Can gözü kör olan: کورِ ظاهر – کورِ باطن

کورِ ظاهر در نجاسه ی ظاهر است

کورِ باطن در نجاسات سراسر است

Zâhiri kör, görünen necasetlere bulaşır. Fakat can gözü kör olan kişi gizli olan, görünmeyen pisliklere bulaşır (III, 2091).

Zalim- Mazlum: ظالم – مظلوم

ظالم از مظلوم آن کس پی برد

کاو سر نفس ظلوم خود برد

Zalimi mazlûmdan ayırt eden, zulüm-kâr nefsinin boynunu vurmuş kişidir (III, 2435).

Zâlim- Mazlum: ظالم – مظلوم

چون دهد قاضی به دل رشوت قرار

کی شناسد ظالم از مظلوم زار

Kadı kalben rüşvet almaya karar verince zâlimi, ağlayıp inleyen mazlûmdan nasıl ayırtedebilir (I, 335)?

Zaman- Zamansızlık: ساعت – بی ساعتی

ساعت از بی ساعتی آگاه نیست

زآنکش آن سو جز تحیر راه نیست

Zaman zamansızlığı bilmez. Zamansızlık âlemine varmak için hayretten başka yol yoktur (III, 2076).

Zan- Görüş: ظن – نظر

زیرکی بفروش و حیرانی بخر

زیرکی ظن است و حیرانی نظر

Aklı zekayı sat da hayranlığı satın al... Akıl ve zekâ zandır, hayranlıksa bakış görüş (IV, 1407)!

Zan ve şüphe doğuran- Yakîn: گمان انگیز – یقین

آن گمان انگیز را سازد یقین

مهرها رویاند از اسباب کین

O zan ve şüphe doğuran sözleri, hakikat ve yakîn haline getirir. Kin ve adavet sebeblerinden dostluk ve muhabbet belirtir (I, 546).

Zarar- Fayda: ضرر – سود

پس بنای خلق بر اضرار بود

لاجرم ما جنگیم از ضرر و سود

Halkın yapısı, zıtlar üstüne kurulmuş. Hâsılı biz, zarar bakımından da savaştayız, fayda bakımından da (VI, 50).

Zayıf kuşlar- Yüce kuşlar: مرغان ضعیف – مرغان شریف

مال دنیا دام مرغان ضعیف

ملک عقبی دام مرغان شریف

Dünya malı zayıf kuşların tuzağıdır... ahiret mülkü, yüce kuşların tuzağı (IV, 647)!

Zehir- Bal: زهر – شهد

کاو اگر زهری خورد شهدی شود

تو اگر شهدی خوری زهری بود

Veli, zehir yese bal olur... sen bal yesen zehir kesilir (II, 3430).

Zehir- Bal: نیش – عسل

هر دو گون زنبور خوردند از محل

لیک شد زآن نیش و زین دیگر عسل

Her iki çeşit arı, bir yerden yedi. Fakat bundan zehir hâsıl oldu, ondan bal (I, 268).

Zehir- Tiryak: زهر – تریاق

اندر آن صحرا که رست این زهر تر

نیز روییدست تریاق ای پسر

Bu kuvvetli zehrin bittiği ovada tiryak da bitmiştir ey oğul (III, 4076)!

Zehir- Tiryak: زهر – تریاق

همچو نی زهری و تریاقی که دید

همچو نی دمساز و مشتاقی که دید

Ney gibi hem bir zehir, hem bir tiryak, ney gibi hem bir hemdem, hem bir müştak kim gördü (I, 12)?

Zehirli su- Şerbet: زهرآب – شربت

عین آن تخییل را حکمت کند

عین آن زهرآب را شربت کند

O, aslı olmayan hayalleri, tamamıyla hikmet yapar; o, zehirli suyu şerbet haline getirir (I, 545).

Zeka- Hayranlık: زیرکی – حیرانی

زیرکی بفروش و حیرانی بخر

زیرکی ظن است و حیرانی نظر

Aklı zekayı sat da hayranlığı satın al... Akıl ve zekâ zandır, hayranlıksa bakış görüş (IV, 1407)!

Zeka-Aptallık: زیرکی – ابله‌ی

زیرکی چون کبر و بادانگیز تست

ابله‌ی شو تا بماند دل درست

Akıl ve zeka sana kibir ve gurur verir... Aptal ol da gönlün doğru kalsın (IV, 1421)!

Zeki- Ahmak: ذکی – احمق

این چنین کس گر ذکی مطلق است

چونش این تمییز نبود احمق است

Böyle adam, halk yanında zekâdan ibaret bile olsa mademki kendisinde bu anlayış, bu ayırt ediş yok ahmaktır (III, 2568)!

Zenci- Rumi: زنگی – رومی

نوبت زنگی است رومی شد نهان

این شب است و آفتاب اندر رهان

Şimdi zencilik zamanı. Rum diyarına mensup olanlar, beyaz güzeller gizli. Şimdi gece, güneş gizli (VI, 1870).

Zengin- Yoksul: توانگر – فقیر

ای توانگر تو که سیری هین مخند

بر کژی آن فقیر دردمند

Ey zengin, sen toksun, sakın o dertli yoksulun aykırı hareketine gülme (II, 518)!

Zenginlik-Yoksulluk: برگ – بی برگی

جنگ های خلق بهر خوبی است

برگ بی برگی نشان طوبی است

Halkın savaşları hep güzellik içindir, hep iyilik içindir. Fakat yoksulluk azığı yok mu, asıl saadet nişanesi odur (III, 989).

Burada برگ kelimesi hem yaprak, hem de zenginlik demektir ve “tuba” ise cennette bir ağaçtır. Ama Türkçe tercümesinde bu edebi ve manavi bağ görünmüyor.

Zindan- Bahçe: زندان – باغ

بر تو زندان بر من آن زندان چو باغ

عین مشغولی مرا گشته فراغ

Sana zindan, fakat o zindan bana bahçe gibi. Meşguliyetin ta kendisi bana istirahat hali (II, 3553).

Zindan- Sayvan: زندان – ایوان

گر به جهل آییم آن زندان اوست

ور به علم آییم آن ایوان اوست

Cehil bahsine gelirsek o Tanrı'nın zindanıdır; ilim bahsine gelirsek onun bağı ve sayvanı (I, 1510).

Ziyan- Fayda: زیان – سود

شکر حق را کآن دعا مردود شد

من زیان پنداشتم وآن سود شد

Allahya şükürolsun ki o dua kabul edilmedi. Ben duamın kabul edilmeyişini ziyan sandım ama bana faydaymış” dedi (II, 139).

Ziyan- Padişah: خسران – خسرو

همچنان در مرگ یکسان می رویم

نیم در خسران و نیمی خسرویم

İşte tıpkı bunun gibi ölürken de aynı çeşit ölürüz ama yarımız ziyan içindedir, yarımız padişah (III, 3516)!

Buradaki خسرو kelimesinin genel anlamı padişahdır ama Hüsrev kulansak edebi açıdan ve tarihsel olarak daha mantıklı olabilir.

Zorla- Dileyerek: کرها – طوعاً

ائتیا طوعاً بهار بی دلان

ائتیا کرها مهار عاقلان

Akıllıların yuları “zorla gelin “emridir; gönlünü kaptıranların baharı “dileyerek gelin “emri (III, 4472)!

Zulm- Adalet: ظلم – عدل

ظالم است او بر خود و بر جان خود

ظلم بین کز عدل ها گو می برد

İnsan, canına da zulmeder, nefesine de... Fakat şu zulme bak, şu zulmü gör ki adaletlerden bile topu kapar, adaletlerden bile üstündür, ileridir (III, 4675).

Zulmet- Nur: ظلمت – نور

چون که وادیدیم او منصور بود

ما همه ظلمت بدیم او نور بود

Şimdi onun Allah yardımına mazhar olduğunu gördük işte... biz, umumiyetle zulmetmişiz, o nur (III, 4490)!

Zulüm- İhsan: بیداد – داد

این طلب در ما هم از ایجاد تست

رستن از بیداد هم از داد تست

Bizim şu niyazımızı a yine sen ilham etmekteşin. Zulümden kurtulmamız, senin ihsanıdır (I, 1337).

SONUÇ

Çalışmamızda şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Mevlâna'nın Mesnevî'sinde konuların aydınlatılması için baştan sona tezadlar kullanılmıştır.

Çalışmamızda Mevlâna'nın Mesnevî'sinden 617 çeşit tezat ile ilgili örnek verilmiştir.

Tespit edilen zıtlıklar bazen isimler arasındadır. Örneğin: kurt-kuzu, İbrahim-Nemrut, Muhammed - Ebu-Cehil gibi.

Tespit edilen zıtlıklar bazen sıfatlar arasındadır. Örneğin: siyah-beyaz gibi.

Bazen tezatlar iki isim arasında olsa da bunlar başka anlamlarla tezat oluşturmaktadır. Örneğin; Muhammed ve Ebucehil ikisi de insan olduğundan dolayı aralarında hiçbir zıtlık yoktur. Ama bu iki insanın birisi ilmi diğeri cehaleti temsil etmektedir ve dolayısıyla ilim ve cehaletin birbirine zıt olduğu ortaya çıkmaktadır. Yine kurt ve kuzu canlı ve hayvan olarak tezat oluşturmamakla birlikte, kurdun yırtıcılığı ve kuzunun korkaklığı tezat oluşturmaktadır.

Buraya kadar ortaya konulmaya çalışılan bilgiler ışığında Mevlâna'nın Mesnevî'sini daha iyi anlayabilmek için Mesnevî'ye tezatlar üzerinden bakmanın Mesnevî'yi anlamada kolaylıklar sağlayacağı düşüncesindeyiz.

Çalışmada tespit edilen tezatların nasıl oluştuğunun görülebilmesi adına tezatların bir bölümü aşağıda alfabetik olarak verilmiştir:

Aciz- Kudret: عجز – قدرت

Açgözlülük- Cömertlik: بخل – سخا

Açıklık ve sıcaklık- Hile ve utanmazlık: روشنی و گرمی – حیلہ و بی شرمی

Adalet- Zulüm: عدل – ظلم

Adam-Adam olmayan: مرد – نامرد

Ağırılık- Çeviklik: گرانجانی – چالاکى

Ahmaklar- Akıllılar: احمقان – عاقلان

Akıl- Akılsız: هوش – بی هوش

Akıl- Şehvet: عقل – شهوت

Akıllı- Ahmak: دانا – غبی

Akıllı- Divane: عاقل – دیوانه

Akıllı-Deli: عاقل – مجنون

Akılsızlık-Akıllık: بی هوشی – هوشمندی

Alçakgönüllülük-Kibir: تواضع – تکبر

Alçaklık- Şeref: پستی – شرف

Aptal kişiler- Padişahlar: ابلهان – شهان

Ashabı Şimal- Ashabı Yemin: ذات الشمال – ذات اليمين

Aşağı- Yukarı: سفلی – علو

Aşağılama ve hasar- İktbal ve onur: ذل و تلف – اقبال و شرف

Aşağılık kişi- Derviş: درویش – مردِ دون

Aşağılık- Yüce: دون – شریف

Ayıp- Fahır: ننگ – فخر

Ayıp- Şeref: ننگ – نام

Ayrılık- Vuslat: الفراق – الوصال

Ayrılık- Vuslat: فراق – وصال

Azdırmak-Doğru yolu gitmek: یغوی به – یهدی به

Aziz-Alaçalmış: عزیز – خوار

Bağlı- Azat: بندی – آزاد

Barış- Savaş: صلح – جنگ

Basılacak yer- Basılmayacak yer: جای – ناجای

Basiret- Körlük: بصیرت – عمی

Bilgisizlik- Bilgi: جهل – دانش

Bilirsin- Bilmezsin: بداننی – نداننی

Bozmak- Düzeltmek: مفسده – مصلحه

Bu ne keder- Bu ne zevk: وا حرب – وا طرب

Büyü- Büyüyü bozan: سحر – ضد سحر

Cahillik- Bilgi: جهل – علم

Caiz- Caiz olmayan: یجوز – لا یجوز

Can- Kan içici: جان – خون آشام

Cebir- İhtiyar: جبر – اختیار

Cefa- Devlet: جفا – دولت

Cefa- Vefa: جفا – وفا

Cehennem- Cennet: دوزخ – جنت

Cehil- İlim: جهل – علم

Cemiyet-i hatır- Tefrika: جمعیت - تفرقه

Cennet bahçesi- Cehennem çukuru: روضه - حفرة

Çevik- Tembel: چُست - كاهل

Çirkin- Güzel: زشت - خوب

Çirkin- Güzel: زشت - نغز

Çirkinlik- Güzellik: شین - زین

Çokluk- Birlik: تفرقه - نفس واحد

Darüsselam- Melamet yurdu: دارالسلام - دارالملام

Değersiz şey- Değerli şey: ناچیز - چیز

Dert- Derman: درد - درمان

Dert- Şifa: درد - شافی

Doğru adam- Yalancı: صادق - كاذب

Doğru- Yanlış: راست - دروغ

Doğru- Yanlış: صواب - ناصواب

Doğruluk- Yalan: صدق - دروغ

Dost- Düşman: دوست - خصم

Dostluk- Düşmanlık: دوستی - دشمنی

Duru su- Toprakta gizlenmiş: صافی - كدر

Düşman- Dost: دشمن - دوست

Düşmanlık- Dostluk: عداوت - یاری

Ebül Hakem- Ebu cehil: بوالحکم - بوجهل

Edep- Edebi olmayan kimse: ادب - بی ادب

Edepsiz- Edepli: بی ادب - با ادب

Ehil-Ehil olmayan: اهل – نا اهل
Ehliyetli kişi- Naehil: اهل – نا اهل
Eminlik- Korku: ایمنی – خوف
Eminlik- Korku: ترس – ایمنی
Emniyet- Korku: امن – خوف
Emniyet- Korku: ایمنی – مهابت
Fakih-Sefih: فقیه – سفیه
Fayda- Zarar: نفع – ضرر
Fena halliler- İyi halliler: بد حالان – خوشحالان
Ferahlanın- Gamlanın: افرحوا – اترحوا
Gaflet- Uyandırmak: غفلت – انتباه
Gark- Kurtulup: غرقه – ناجی
Gizlice- Açıkça: رمز – فاش
Gönül kabul eden- İstraba sokan: دل پذیر – تاسه گیر
Görünen hazine- Gönül azabı: نقد روان – رنج روان
Güven- Hıyanet: امانت – خیانت
Güzel- Kötü: ملیح – قبیح
Güzel usul- Lânet: سنت – لعنت
Hak şarabı- Adi şarap: شراب حق – باده
Hapiste esir- Hürlük: اسیر حبس – آزاد
Haris- Kanaatkâr: حریص – قانع
Hasis- Cömert: بخیل – سخی
Hastalık- İlâç: الم – مرهم

Hastalık- Kuvvet: سقم – قوی

Hastalık ve keder- Gönül hoşluğu: رنج و غم – خوشدلی

Hata- İyi: قبیح – خوب

Hayal- Yakîn: خیال – یقین

Helal- Haram: حلال – حرام

Heybet- Lütuf: مهابت – تجمش

Hırs- Akıl: حرص – عقل

Hırs- Fedakârlık: حرص – ایثار

Hırs- Sabır: حرص – صبر

Hırsız- Bekçi: دزد – پاسبان

Hilim suyu- Hışım ateşi: آب حلم – آتش خشم

Hilm- Sümük: حلم – حلم

İhtiyar- Cebir: اختیار – جبر

İhtiyarız- İhtiyar sahibi: مضطر – مختار

İlaç- Dert: دارو – درد

İstiğna- Niyaza: استغنا – نیاز

İşsiz-İş başında: بی کار – در کار

İyi ad- Rüsva: نیکو نام – رسوا

İyi kişiler- Kötü kişiler: اتقیا – اشقیا

İyi kişiler- Kötüler: اخیار – فجار

İyi- Kötü: بد – نیک

İyi- Kötü: نیک – تباه

İyiler- Kötü adamlar: نیکوان – لثیمان

İyiler- kötüler: نیکان – شرار

Kabul edilecek- Kabul edilmeyecek: پسند – ناپسند

Kabul edilmek- Reddetmek: اجابت – رد

Kahır- Lütuf: قهر – لطف

Kahır- Muhabbet: قهر – مهر

Kâr- Zarar: سود – زیان

Kararsız- Ebedî: بی قرار – پایدار

Karışık- Saf: غش – صافی

Kazanıp- Kaybetmek: بُرد – مات

Kendi başının çaresine bak- Sersemleşme: سر خود گیر – سرگردان

Kendi varlığın- Kendinden geçmek: خودی – بی خودی

Kendinden geçmek-Kendine gelmek: بی خود – به خود

Kesinlik- Şüphe: یقین – شک

Kevn- Fesat: کون – فساد

Keyfiyet- Keyfiyetsizlik: چونی – بی چونی

Kızar, savaşırsak- Barışır, özür serdederseniz: خشم و جنگ – صلح و عذر

Kızıl çehreli- Karanlık: سرخ روی – سیاه کار

Kin- Sevgi: کین – مهر

Kişilik-Kişiliksiz: کس – ناکس

Kolay- Güç: معسر – میسر

Kolaylık- Güçlük: سهل – دشوار

Kolaylık-Zorluk: یسر – عسر

Korku- Emin: ایمن – بیم

Korku- Ümit: خوف – رجا

Kötü- Kerem sahibi: لئيم – كريم

Kötülük-İyilik: شر – خير

Kurtulmuş kişi- Bağlı kişi: رسته – برسته

Kutlu- Kovulmuş: مسعود – مطرود

Kutlu- Yomsuz: سعد – نحس

Küçük haşır-Büyük haşır: حشر اصغر – حشر اكبر

Küfür- Din: كفر – دين

Lezzet- Azap: عذب – عذاب

Lütuf görenler- Kahır görenler: لطف بينان – قهر بينان

Lütuf- Kahır: لطف – عنف

Lütuf-Ayıp(Ziyet, süs): زين – شين

Mahpus- Azat: بسنه – آزاد

Mâna gözetlenler- Surete tapanlar: معنی وراں – صورت پرستان

Maruf- Munker: معروف – منكر

Maskaralar- Akıllar: هازلان – عاقلان

Metih- Zem: مدح – ذم

Muhabbet- Heybet: مهر – هيبت

Muhabbet- Kin: مهر – كين

Murad- Muratsız: مراد – بی مراد

Mümin- Kâfir: مومن – گبر

Mümin- Münafik: مومن – منافق

Münafik- Muvafik: منافق – موافق

Namus- Rüsva: ناموس – رسوا

Nasihah- Hıyanet: نصیحت – غلول

Nefret- Razi: مبغوض – رضی

Nefret- Sevgi: بغض – ولا

Neşe- Gam: شادی – غم

Neşe- Keder: شادی – غم

Nifak-Birlik: مراق – اتفاق

Olmayacak şey-Olacak şey: محال – حال

Öğünme- Utanç: فخر – ننگ

Övmek-Kınamak: مدح – هجو

Övülecek şey- Ayıp: فخر – ننگ

Övüş- Kınama: مدح و ثنا – قدح و هجا

Peygamberler- Cahiller: انبیا – جاهلان

Pis- Süzülüş: آلودگی – پالودگی

Pis- Temiz: نجس – پاک

Pislik- Bezek: آرایش – آرایش

Put kıran- Put yapan: بت شکن – بتگر

Rahmet- Gazap: رحمت – غضب

Rahmet- Kahr: رحمت – قهر

Rahmet- Lânet: رحمت – لعنت

Reddetmek- Kabul etmek: رد – قبول

Riya- İhlâs: ریا – اخلاص

Sağlam- Kalp: صحیح – زریف

Sapıklık- Doğru yolu buluş: ضلال – هدى

Sarp- Kolay: صعب – آسان

Sebat- sebatsızlık: ثبات – بی ثباتی

Sertlik- Yumuşaklık: درشتی – نرمی

Sevap-Ceza: اجر – عقاب

Sevgi- Öfke: رحمت – سطوت

Sihir- Mucize: سحر – معجزه

Sille- Okşamak: زدن – نوازش

Sonu gören- Ahır gören: آخر بین – آخر بین

Sövme- Övme: دشنام – ثنا

Suç- İbadet: گنه – عبادت

Sulh- Savaş: صلح – نبرد

Sünni- Cebri: سنّی – جبری

Şaki- Çekinen kişi: شقی – متقی

Şaki- Sait: شقی – سعید

Şefkat- Yara: رحم – زخم

Şeytanın şarabı- Allah şarabı: باده ی شیطان – می رحمان

Şikâyet- Şükretmek: گلّه – شکر

Şükür- Küfran: شکر – کفر

Talihsizlik- Devlet: ادبار – اقبال

Tamir- Harap: عمارت – ویران

Tanrı boyası- Tanrı lâneti: صبغة الله – لعنة الله

Tanrı lâneti- Tanrı rahmeti: لعنة الله – رحمة الله

Tatlı öz- Ekşi yüz: شیرین روان – رو ترش

Temiz- Pis: پاک – پلید

Temiz- Pis: پاک – ناپاک

Temiz- Pis: صالح – ناصالح

Temyiz sahibi olmayan- Temyiz sahibi: بی تمییز – با تمییز

Topallık- Düzenli: لنگی – رهوار

Topluluk- Ayrılık: اتفاق – افتراق

Uğursuz- Kutlu: نحس – نیکو فال

Umutlu-Umitsuz: راجی – آیس

Unutmak- Anıma: فراموش – یاد

Ümit- Korku: امید – بیم

Ümitsizlik- Ümit: نومیدی – امید

Üstün- Mağlup: غالب – مغلوب

Varlık- Yok olmak: هست – نیست

Varlık- Yokluk: هستی – نیستی

Vefa- Vefasızlık: وفا – بی وفایی

Vehim- Akıl: وهم – عقل

Vesvese- Vahy: وسوسه – وحی

Yakin- Şüphe: یقین – شک

Yalan- Doğru: دروغ – راست

Yanlış- Doğru: خطا – صواب

Yar- Ağyar: یار – اغیار

Yerinde doğru- Yerinde değil: روا – نا روا

Yıkılma- Yapılma: خرابی – معماری

Yok olan- Varlık: عدم – وجود

Yok- Var: نیست – هست

Yokluk istiğrakından- Kendisine gelmek: به خویش آمدن – غرقاب فنا

Yoksulluk- Nimet: فقر – نوا

Yok-Var: لا شی – شی

Yol gösteren- Yanıltıcı: هادی – مضل

Yomlu- Yomsuz: سعد – نحس

Yücelik- Aşağılama: عزت – خواری

Yüzü üstünde sürünme- Doğru yürümek: یمشی مکبا – استوا

Zalim- Mazlum: ظالم – مظلوم

Zaman- Zamansızlık: ساعت – بی ساعتی

Zan- Görüş: ظن – نظر

Zan ve şüphe doğuran- Yakîn: گمان انگیز – یقین

Zarar- Fayda: ضرر – سود

Zehir- Tiryak: زهر – تریاق

Zekâ- Hayranlık: زیرکی – حیرانی

Zekâ-Aptallık: زیرکی – ابلهگی

Zeki- Ahmak: ذکی – احمق

Ziyan- Fayda: زیان – سود

Zorla- Dileyerek: کرهأ – طوعأ

Zulüm- Adalet: ظلم – عدل

Zulüm- İhsan: بیداد – داد

Tezatların arasında daha çok dini metinlerde ve özellikle islam dininde kullanan kavramlar yer almaktadır. Aşağıda bunlarla ilgili yapılan tespitler alfabetik olarak sunulmaktadır:

- Adalet- Zulüm: عدل – ظلم
- Ashabı Şimal- Ashabı Yemin: ذات الشمال – ذات اليمين
- Azdırmak-Doğru yolu gitmek: يغوى به – يهدى به
- Büyü- Büyüyü bozan: سحر- ضد سحر
- Cebir- İhtiyar: جبر – اختيار
- Cehennem- Cennet: دوزخ – جنت
- Cennet bahçesi- Cehennem çukuru: روضه – حفرة
- Çokluk- Birlik: تفرقه – نفس واحد
- Darüsselam- Melamet yurdu: دارالسلام – دارالملام
- Ebül Hakem- Ebu cehil: بوالحکم – بوجهل
- Emniyet- Korku: امن – خوف
- Fakih-Sefih: فقيه – سفیه
- Güzel usul- Lânet: سنت – لعنت
- Hak şarabı- Adi şarap: شراب حق – باده (Din-İrfan)
- Helal- Haram: حلال – حرام
- Hırs- Fedakârlık: حرص – ايتار
- İhtiyar- Cebir: اختيار – جبر
- İyi kişiler- Kötü kişiler: اتقيا – اشقيا
- İyi kişiler- Kötüler: اخيار – فجار
- Kabul edilmek- Reddetmek: اجابت – رد
- Korku- Ümit: خوف – رجا
- Kötülük-İyilik: شر – خير
- Küçük haşir-Büyük haşir: حشر اصغر – حشر اكبر
- Küfür- Din: كفر – دين
- Maruf- Munker: معروف – منكر
- Mümin- Kâfir: مومن – گبر
- Mümin- Münafik: مومن – منافق
- Nefret- Sevgi: بغض – ولا
- Peygamberler- Cahiller: انبيا – جاهلان
- Pis- Temiz: نجس – پاک

Rahmet- Gazap: رحمت – غضب
Rahmet- Lânet: رحمت – لعنت
Riya- İhlâs: ریا – اخلاص
Sapıklık- Doğru yolu buluş: ضلال – هدى
Sihir- Mucize: سحر – معجزه
Suç- İbadet: گنه – عبادت
Sünni- Cebri: سننى – جبرى
Şaki- Çekinen kişi: شقى – متقى
Şaki- Sait: شقى – سعيد
Şeytanın şarabı- Allah şarabı: باده ى شيطان – مى رحمان (Din-İrfan)
Şükür- Küfran: شكر – كفر
Tanrı boyası- Tanrı lâneti: صبغة الله – لعنة الله
Tanrı lâneti- Tanrı rahmeti: لعنة الله – رحمة الله
Temiz- Pis: صالح – ناصالح
Vesvese- Vahy: وسوسة – وحى
Yokluk istiğrakından- Kendisine gelmek: به خویش آمدن – غرقاب فنا (Din-İrfan)
Yol gösteren- Yanıltıcı: هادى – مضل
Yüzü üstünde sürünme- Doğru yürüme: یمشى مكبا – استوا
Zulüm- Adalet: ظلم – عدل

KAYNAKÇA

- Kur'ân-ı Kerîm Meâli, Diyanet İşleri Başkanlığı, Yenigün Matbaacılık, Ankara 2011.
- Mevlâna Celaleddin Rumi, *Mesnevî I-VI* (Türkçe), Haz. Veled Çelebi İzbudak, MEB, İstanbul, 1990.
- Mevlâna Celaleddin Rumi; *Mesnevî* (Farsça), I-VI, Haz. R.A. Nicholson, Emir Mustaan Yayın Evi, Tahran, 1378.
- Nuri Şimşekler, “Mevlâna'nın Öğretileriyle Zıtlarla Yaşamayı Öğrenmek”, Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri, Düzenleyen: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul-Konya, 8-12 Mayıs 2007, İstanbul, 2010, c.II, ss. 831-850.
- William Miller, *What is Christianity: Beliefs and Practices of Christians*, Publisher: Elam Ministries (July 31, 2008)
- <http://incil.info/kitap/1.+Yuhanna/4> (02.07.2015, saat: 12:33)
- علی اکبر دهخدا، لغت نامه ی دهخدا، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، چاپ اول از دوره جدید، پاییز 1372
- محمد خوانساری، دوره ی مختصر منطق صوری، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، 1392
- دن براون، راز داوینچی، ترجمه ی حسین شهرابی، سمیه گنجی، نشر زهره
- مهدی زاده کابلی، خراسان بزرگ مهد آیین زرتشت، مشهد: نشر نوند، چاپ اول – ۱۳۸۱
- مهدی زاده کابلی، دروغ بزرگ، چاپ دوم، سال 2006، صفحه 1، به نقل از گاتاها، سروده ی سی ام، بندهای دوم و سوم.
- رجینالد هالینگ دیل، در تاریخ فلسفه ی غرب، ترجمه ی عبدالحسین آذرنگ، تهران، نشر ققنوس، 1387.
- برتراند راسل، تاریخ فلسفه غرب، جلد اول: فلسفه قدیم. ترجمه نجف دریابندری. چاپ اول. تهران: شرکت سهامی کتاب‌های جیبی، ۱۳۴۰.
- گریگوری برگمن، در کتاب کوچک فلسفه، ترجمه کیوان قبادیان. چاپ نهم. تهران: کتاب آمه، ۱۳۸۹.
- درباره ی هگل و فلسفه ی او، مجموعه مقالات، انتشارات امیر کبیر، تهران، 1386.
- بابک احمدی، واژه نامه ی فلسفی مارکس، نشر مرکز، تهران، 1382.
- هوشنگ ابتهاج، حافظ به سعی سایه، نشر کارنامه، تهران، 1372.